

خدا آفرین

تورکجه - فارسی

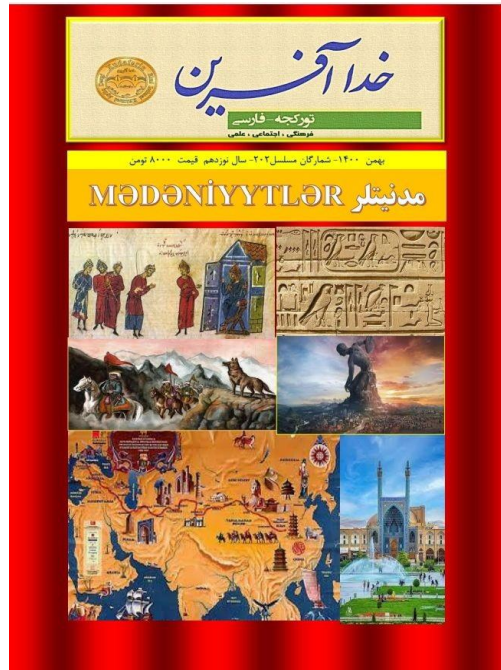
فرهنگی ، اجتماعی ، علمی

بهمن ۱۴۰۰ - شمارگان مسلسل ۲۰۲ - سال نوزدهم قیمت ۸۰۰۰ تومن

مدنیتلر MƏDƏNİYYƏTLƏR

خداآفرین 202 Xudafərin

ایچینده کیلر:

- ۲- ایزیمیز توزوموز جانیمیز روحوموز
- ۳- خاقانی شیروانی حاققیندا بیغجام بیلگی
- ۵- نامه حکیم خاقانی شیروانی به حکیم نظامی گنجوی
- ۱۱- معاریفجیللیک ائبوخاسی مدنیتی
- ۱۶- بیلیم یا علم ایدراکین دوغانی اویرنمه متودودور
- ۴۵- مرادعلی قریشی
- ۵۰- ایران و آذربایجان مدنی علاقه لری
- ۶۰- تورک خالقلارینین اولوسلاری
- ۶۲- باز شناخت فولکلور آذربایجان
- ۶۷- قابوس نامه ده قوناقلیق حکایه سی
- ۷۰- آنا دلی نه دیر اونون اونملری هانسی دیر
- ۷۴- باکی ادبی محیطی
- ۸۰- اویکو - حکایه
- ۸۲- شعریمیز - سوزوموز

دیرلی اوخوجولار یتیلنن خدافرین سایتیندا اوز

درگینیزی اوخویا بیلر سیز...

www.khudafarin.ir

شماره مسلسل ۲۰۲ - بهمن ماه - سال ۱۴۰۰ - ۹۴ صفحه

مدیر مسئول سردبیر و صاحب امتیاز:

دکتر حسین شرقی دره جک سوی تورک

خبرنگاران: علی محمدنیا

تانای شرقی دره جک

ویراستار: سمیه ستاری فر

مدیر سایت: مهندس فرید ستاری فر

زمینه مجله:

فرهنگی، مسایل اجتماعی، معلومات عمومی، طنز و سرگرمی سالم

روش مجله:

آموزشی، تحلیلی، خبری، اطلاع رسانی، پژوهشی

گستره توزیع: آذربایجانهای شرقی غربی؛ اردبیل؛ تهران

آدرس چاپخانه: تهران چهار راه خانقاه پاساژ گوهری نسب چاپ ارسباران/پ ۳

نشانی مجله تهران خیابان وصال شیرازی پلاک ۷ طبقه سوم واحد ۵

تلفن: ۰۹۱۹۲۲۸۱۹۱۶ / ۶۶۴۶۰۸۹۵ فاکس: ۶۶۴۹۳۰۸۴

نحوه ارسال مقاله:

تایپ شده بصورت wrd به ایمیل یا آدرس ماهنامه به زبانهای ترکی و فارسی

جهت معرفی آثار دو نسخه همراه با توضیح مناسب ارسال نمایید.

اشتراک ماهنامه: شش ماه ۱۵۰۰۰ و یکساله ۲۵۰۰۰ هزار تومان

به شماره کارت بانک تجارت ۰۷۳۸۸۷۰۱۰۳۸۸۷۰۷ به نام حسین

شرقی دره جک واریز نمایید.

KHUDAFARIN

Cultural and scial mnthly magazin managng Directr cncessiner

and chief Editr: Dr. HUSEYN

ŞHARÇHİDARÉJAK(SUYŞURK)

XUDAFƏRİN

Aylıq Elmi, İctimai, mədəni Dərgi

Təsisçi və Baş Redaktır: Dr. HÜSEYN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

say 202 ŞUBAT 2022, Tehran

tiraژ 3000

www.khudafarin.ir

Telegram: @xudafarindergisi

khudafarin@yahoo.com

ایزیمیز توزوموز ، جانیمیز و روحوموز دده لریمیزدن و آنالاریمیزدان بو گونه بو جوغرافیا لاردا.

İZİMİZ TOZUMUZ ; CANIMIZ VƏ RUHUMUZ DƏDƏLƏRİMİZDƏN VƏ ANALARIMIZDAN BU GÜNƏ BU COĞRAFİYALARDA.

ساغلاماقدادیر. یئتر کی بیر آز سیلکینک و
باشمیزی آسیمیلایسون دومانیندان
آیدینلاشدیراق.

سوسیال مئدیا و اینترنت ازیجی حتی یوخ
اندیجی گوجه مالیک اولسادا بیزیم کیمی
کولتورل اجحافا اوغرامیش خالقلارا مساعد شرایط
سونموشدور. حاکیم ازیجی و یوخ اندیجی مدنی
استثمارا شعورلو و عقلی شکل ده میدان
اوخوماقدادیر. محو اندیجی قاداغالارین شدت و
باسقیسینی آزالتمیشدیر. فردی روحو توپلومسال
روحا جالاماغا زمین یاراتمیشدیر. فرهنگی تحریم
لره یوخ دئمه یه امکان یاراتمیشدیر.

عصرلر بویو میلی وارلیق و معنوی دیرلریندن
غافیل ساخلانمیش توپلولوقلار حال حاضیره
اینترنتین یاراتدیغی امکانلار اقربا و قارداش
توپلولوقلار مدنی آلیش وئریشه باشلامیشدیر.
اونلارین فرهنگی بیریکمیلریندن فایدالانماغا جهد
اندیلمیشدیر.

مثال اوچون محمد فضولی آذربایجان شاعیری
اولاراق بیز بوراداکی تورکلره نه قدر تانیش ایدی
دئسک؟ دوغروسو ۱۰ ایل اونجه بلکه یوز مین ده
بیری اونون کیملییندن خبردار ایدی. اما ایندی بو
سای مین ده بیر دیر بلکه ده.

یعنی مدنیترین و دیلترین سیاسی سرحدلری
دئمک اولارکی یوخ اولماقدادیر. یئر کوره سی
ایندی هر کسی اوز سوی کوکو اوستونده محکم
دورماغا سسله ییر. یئتر کی بیز اوزوموز اولماغا
چالیشاق...

مدیر مسول : دکتر حسین شرقی دره جک سوی تورک
Sorumlu müdir : Dr. HÜSEYN ŞƏRQİDƏRƏCƏK SOYTÜRK

وار اولماق

بیز مجادله دیر. یوخ اولماق و باشقالارینین
ایزینده و توزوندا محو اولماق ایسه یئنیمکدیر. بو
جوغرافیا لاردا درین ایزلره صاحب اولان دده
لریمیزین تورونلاری اولاراق داها چوخ
آیدینلاشماق لازیم دیر.

آدیمیزی بئله گرچک معنا دا قورویا بیلمه دیمیز
حال دا بوتون وارلیق دیرلریمیز تامامیله دیشیمه
و اوزگلمه یه اوغراماقدادیر. دیلیمیز باشقا دیله
چونمکده دیر بونونلا یاناشی یورد یووالاریمیزین
آدی دا یابانجیلاشدیریلماقدادیر.

فخر ایله سوی کوکوموزدن واز گئچمکده بیک.
ائله بیل گوی دن داش دوشوب باشیمیزا ۱۰۰
ایلدیر اوزوموزه گله بیلیمیریک. یاناسان دیرمان
گور نئجه او یودوب بیزی هله ده اوزوموزو تاپا
بیلیمیریک.

چاغداش یونتم و یونه تیم ایندی بو ایمکانی
بوتون اینسانلار اوزلری اولماق اولانقلارینی

خاقانی شیروانی حاقیندا ییغجام بیلگی

XAQANI ŞİRVANI HAQQINDA YIĞCAM BİLGİ

HAZIRLADI : TANAY ŞƏRQİDƏRƏCƏK

تانای شرقی دره جک

ایلیک تحصیلینی عمیسیندن آلمیش و دؤورونون موختلیف علملرینه درین مارق گؤسترمیشدیر. گنج یاشلاریندان یوکسک شاعیرلیک ایستعدادینی گؤسترن خاقانی شیروانشاهلار سارایینا دعوت ائدیلیر و اورادا بؤیوک شؤهرت تاپیر. سارای چکیشمه لری نتیجه سینده شاعیر حبس ائدیلیر. حبسده اولدوغو دؤورده او " حبسییه " شعیرلرینی یازیر. داها سونرالار خاقانی یاخین شرق اؤلکه لرینده سفرده اولموش و تصوراتلارینی پوئیک اثرلرده وئرمیشدیر. شاعیر عمرونون سون ایللرینی تبریزده کئچیرمیشدیر. خاقانی ۱۱۹۹-جو ایلده وفات ائتمیش و تبریزین " شاعیرلر قبریستانلیغی " (مقبره الشعرا) ندا دفن ائدیلمیشدیر.

یارادیجیلیغی

خاقانی نین زنگین ادبی ایرثی ۱۷ مین بیتلیک لیریک شعیرلر دیوانی " تحفه العراقین " پوئماسیندان بدیعی نثرین ماراقلی نومونه لری اولان ۶۰ مکتوبدان عیبارتدیر. دیوانینداکی شعیرلر قصیده غزل مدحیه مرثیه روباعی و س. عیبارتدیر. اونون ایجتیماعی-فلسفی مضمونلو اثرلرینه " شینییه " و " مداین خرابه لری " قصیده لری " حبسییه " شعیرلری و " تحفه العراقین " پوئماسی داخیلدیر. ایسلام شرقی نین بیر چوخ علملرینه واقیف اولان صنعتکار بوتون بونلاری قورو یوروجو بیر دیلله یوخ شیرین جاذیبه دار حیرانئدیجی پوئزیا دیلی ایله تقدیم ائدیر. دؤورونون علملرینی

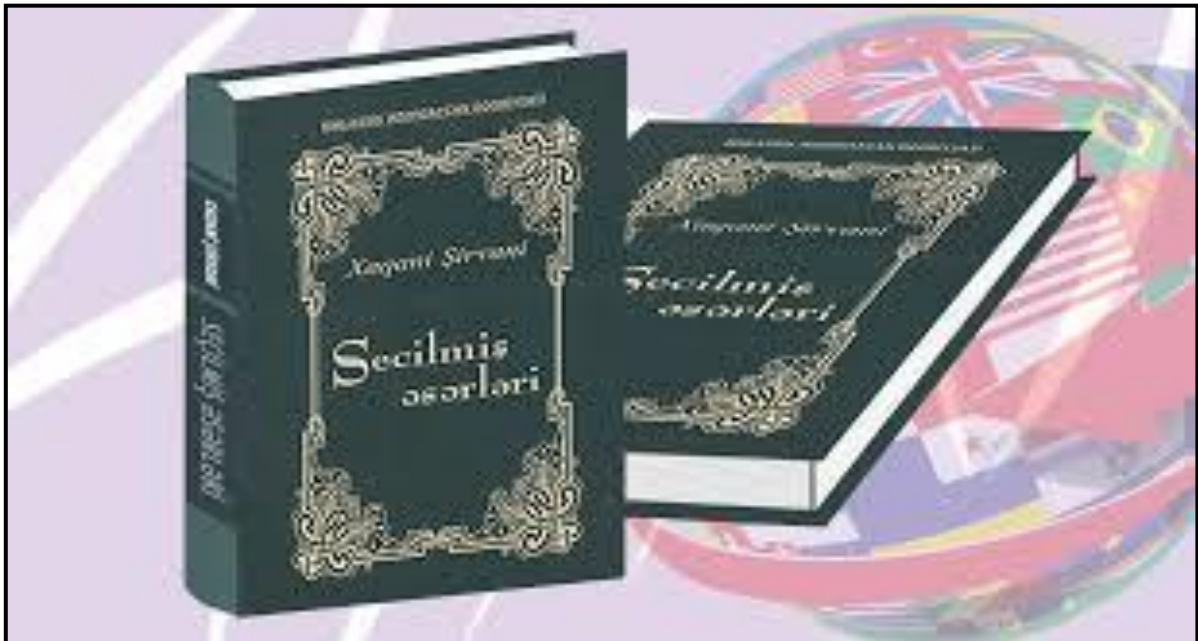

خاقانی شیروانی

خاقانی شیروانی (تق. ۱۱۲۰ شاماخی ملحم کندی (۵۲۰ قمری) ۱۱۹۹ (۵۹۵ قمری) تبریز) کلاسیک آذربایجان و شرق ادبیاتی نین گؤرکملی نوماینده سی شاعیر - فیلسوف نثر.

حیاتی

شاعیرین آدی ابراهیم آتاسی نین آدی علی ایدی. اورتا عصر منبعلرینده او بئله تقدیم ائدیلیر: ابو بدیل افضل الدین ابراهیم ایبن علی نجار ایبن عثمان ایبن ابراهیم حقایقی , حسان العجم خاقانی شیروانی. بورادا حقایقی حسان العجم و خاقانی اونون تخلصو افضل الدین لقبی ابو بدیل کونیه سی و شیروانی منسوب اولدوغو یئرین آدی-نیسبه سیدیر.

خاقانی شیروانی شاماخیداکی سارای موحیطی نین ازیجی تاثیرینه دؤزمه میش مکه یه زیارته گئتدیکن سونرا بیر داها سارایا قاییتمایارق تبریزده مسکن سالمیش و اورادا دا وفات ائتمیشدیر.

خاقانی هم ده آذربایجان و شرق ادبیاتیندا ان بؤیوک لیریک شاعیرلردن بیر کیمی تانینیر. اونون غزل و روباعیلرینده آذربایجان پوئزییا مکتبی نین ان یاخشی عنعنه لری نین اساسی قویولموشدور. خاقانی یارادیجیلیغیندا آذربایجان پوئتییک مکتبی نین اؤز عکسینی تاپمیش اؤزللیکلریندن بیر ده تورکلویه درین محبتدیر. سونرالار نیظامی یارادیجیلیغیندا بو خصوصیت اؤزونون زیروه سینه چاتمیشدیر.

خاقانیه ایتحاف اولونان اثرلر

- " خاقانی " منظوم درامی (۱۹۵۵) - شاعیر: محمد راحیم
- " سؤزون خاقانی " رومان [۳] (۲۰۲۰) - شاعیر یازیچی: سونا عابباسعلی قیزی

فیلموگرافیا

۱. خاقانی (فیلم ۱۹۸۰)

دریندن بیلن خاقانی بعضا اینجه بیر ایهاملا بوتؤو اثرلره سیغا بیلن فیکیر ایفاده ائتمیش اولور. بعضا ایسه اونون اثرلرینده دؤورونون شریعت خادیملری نین معین ائتدیگی احکاملارلا اوپوشمایان ائزوپدیللی قناعتلر ده ایره لی سورولور پوئتییک سیمووللاردان گئنیش ایستیفاده ائدیلیر.

آذربایجان ادبیاتیندا ایلک ائپیسستولیار (مکتوب شکیلینده یازیلیمیش ادبی اثر) مثنوی ساییلان " تحفه العراقین " (" ایکی عراقین تحفه سی ") (۱۱۵۶) پوئماسیندا دا خاقانی بیر سیرا سیموول و ایهاملارین کؤمگی ایله اؤزو ایله موحیطی آراسیندا اولان درین ضیدیتلری آچیب گؤسترمه یه نایل اولموشدور. بو باخیمدان ایستر خاقانی ایسترسه ده نیظامی یارادیجیلیغینا دیالکتیک اینکیشاف میلی خاصدیر. بو شاعیرلر طبیعت و جمعیتی دونموش حالدا دئییل دایم اینکیشاف و یوکسه لیشه گؤتوروب باخماغا گوجلو میل نومایش ائتدیریرلر. خصوصا نیظامی یارادیجیلیغی بو باخیمدان بوتؤولوکده دنیا ادبیاتلاریندا اؤزومخصوص مرحله تشکیل ائدیر.

نامه حکیم خاقانی شیروانی به حکیم نظامی گنجوی

ائل اوغلو

آپاریر(ماهنامه ادبی - علمی ارمنان /مدیر و
دبیر وحید دستگردی/ شماره ۷ /حمل
۱۳۰۳/سال پنجم/صفحه ۴۳۹)

اونون دیوان خاقانی نین آرخا جیلدیندن
گؤچوروب نشر اوچون ارمنان مجلله سینه
یوللادیغی مکتوبو داها دا اویغون و سهوسیز
گؤردوکده هر ایکیسینیاشاغیدا نشر ائدیریک

آراشدیرمالاریمدا گوهرستان الیازماسینی
آرادیمسادا تاپا بیلیمه دیم.(بلکه وارث لرین الینده
دیر). موضوعون اهمییتینه گؤره همین مکتوبو ائله
جه ده « وحیددستگردی» نین مکتوبا گؤره
یازدیغی متنی و سؤزو گئدن مکتوب اوچون «
وحید دستگردی» طرفیندن یازیلان بیر قیصا
آچیقلامانی و اتک یازیلارینی ارمنان مجلله
سینده اولدوغو کیمی(۱۰۰ ایل قاباق ایراندا نشر
اولان فارس دیلی مطبوعاتین ایملاقایداسینی
اولدوغوکیمی یازماق شرطیله) دیرلی
تدقیقاتچیلارا و حؤرمتلی اوخوجولارا سونورام.

« وحید دستگردی» نشریه سینین ۵-نجی چاپ
ایلی نین ایلک باشلانیش ساییسیندا « نامه
خاقانی به نظامی یا نامه شروان به گنج»
باشلیقلى مقاله سینده سؤزه بئله باشلايیر:

نامه ارمنان در سال پنجم پس از نام خدای پاک
بنامه تابناک حکیم خاقانی افتتاح شد

نامه خاقانی به نظامی

یا نامه شروان بگنج

بدستیاری جستن که قفل یافتن را کلید است
کتابی بس گرانبها که هزاران گنج گوهرش
همسنگ نیست رهی را دست داده است این
کتاب در حدود چارصد (ایندی ۵۰۰ ایل اولار)

۹۷ ایل بوندان ایره لیقاجارلار ائمپئریاسینین
سون اون ایل لیگینده تهراندا نشر اولان ارمنان
مجلله سینین مسئول مودیری وباش کاتیبی ائلخ
جه ده مشهور نظامی شوناس اوستادوحید
دستگردی خاقانی نین نظامی گنجوی یه یازدیغی
بیر مکتوبونون اوزونو « گوهرستان» آدلاندیردیغی
بیر کلاسیک الیازمادان کؤچوروب ایلک دؤنه
اولراق چاغداش چاپ اوصولو ایله نشر ائتدیگی
ارمنان آدلی ادبی ژورنالیندا اوخوجولارین
دیققیتینه چاتدیرمیشدی(ماهنامه ادبی - علمی
ارمنان /مدیر و دبیر وحید دستگردی/
شماره اول /حمل ۱۳۰۳/سال پنجم/صفحه
اول).

اوستاد وحیددستگردی مقاله سینی اوخویان
مشهور خاقانی شوناس عالیم تدقیقاتچی علی
رسولی الینده اولان بیر دیوان خاقانی نین
الیازماسیندا وحید دستگردی نین نشر ائتدیگی
مکتوبون داهادا دوزگون یازییا النمیش وارینتیتینی
وحیددستگردییه وورغولاییر و دوزه لیش

ما این کتاب نفیس را « گوهرستان » نام میگذاریم و هر جا در ارمغان کتاب «گوهرستان» دیده شود مقصود این کتاب است و در این شماره که نخستین از سال پنجم است بنامه که حکیم حاقانی بنام شروان بسوی گنج فرستاده « و ظن قوی چنان است که به سوی حکیم نظامی فرستاده باشد» اکتفا میکنیم

باعث بر این ظن قوی و قریب بیقین که نگارنده را حاصل شده همانا دوستی حقیقی و رابطه‌ی صوری و معنوییم مسلمی است که ما بین این دو حکیم و شاعر بزرگ برقرار بوده و هرگاه پاسخ این نامه بدست می آمد مسلم انجمن ذوق و بزم ادب بشراب مروقی از خم منثورات حکیم نظامی سرمست ابدی میشد- ولی افسوس که سواد پاسخ در کتاب گوهرستان یافت نشد

« اینک نامه حکیم حاقانی »

این تحیت صادر است از این صوب نا صواب خطه بیختری^۱مکمن ظلم و مسکن نفاق- وبال خانه افاضل و بیت الشرف سفهاء اعنی شروان - شرالبقاع و اوحشها^۲آبدان مهبط سعد اکبر و مصعد سواد اعظم مرتبط دولت ومضمار سعادت و مرتع معالی^۳ یعنی گنج خیر البلاد واطیبها. سلام علیکم ای صاحب خطران دل صحبکم الله ای صاحب خبران دین حیاکم الله^۴ ای دوستان نوح عصمت . ایدکم الله ای برادران یوسف همت چونید و چگونه اید؟ آنجا که شمائید روز بازار مردمی چونست ؟ نرخ وفا چگونه است؟متاع

خطر: بفتح‌تین در اینجا به معنی شرف و قدر است^۱
اوحشها: یعنی وحشت آورترین بقاع عالم یا خالی ترین آنها از مردمی و همت: ^۲

^۳: مرتبط : محل بستن چارپایان است. مضمار مکان ریاضت و رام کردن اسب است. مرتع چراگاه است

^۴ : حیاکم الله: از باب تفعیل یعنی زنده بدارد شمارا خدای

سال قبل نگارش یافته و مشتمل است برسی و هشت رساله با خطوط مختلفه در علوم متعدده که اغلب آن رسائل امروز در دست نیست از جمله سواد مراسلات بسیاری از شعرا و حکما و عرفای بزرگ باستان ایران مانند حکیم حاقانی و سعدی و شیخ شرف الدین و شیخ زین الدین حافی در آن ثبت ضبط است رسائل کوچک چند در حکمت و فلسفه و اندرز نیز از بزرگان حکما مانند بو علی سینا و امام فخررازی و دیگران در آن یافت میشود.

این کتاب سال پنجم ارمغان را علاوه بر مزایای دیگر زینت خاص می بخشد و بزبور مخصوص می آراید و میتوانیم تا چند سال در هر شماره ارمغان یک هدیه گرانبهائی از اساتید و بزرگان سلف برای دور و نزدیک ارمغان بفرستیم

دانشمندان بصیر میدانند که مراسلات منثوره اساتید قوق الذکر در این زمان هم آشیان عنقا و هم سنگ کیمیا است و هر کرا نصیب افتد قارونی است بر گنجهای عالم دست انداز و زال زری است با سیمرغ سعادت انباز

می بندد. تا بدانند دل از افکار افکار است. سینه سفینه غصه هاست. از دست مشتی حشوی لقب وحشی نسب. سبعی خصال ددنهاده. بد نژاد لایوبه بهم ولا اکثرث لهم^{۱۰}

الحاد خران دین فروشند
 کوته چشم و دراز گوشند
 بر نکته حرف من فتاده
 دهنی بچراغ ذهن داده

قومی دگر. خلف جلف^{۱۱}. نحس نجس. مرید مزید^{۱۲} معتل ذات. لفیف خاطر. اجوف باطن. چون حرف ترخیم^{۱۳} سقط. چون الف وصل^{۱۴} گمنام یک سر دو زبان چو مار پیسه یکچشمه همه چو باد ریشه^{۱۵}

در میکده قبله مهین شان
 صد برکه سرکه در جبین شان

جوقی باد پراکنده.^{۱۶} وز باد پراکنده در مغزها
 غراره^{۱۷} غرور. دلها تنوره نار طبع مدبوح بی تسکین.

^{۱۰}: لایوبه به. ای لایبال به معنی اعتنائی به شان او نیست و ما اکثرث لهم. یعنی پروایی از آنها ندارم

^{۱۱}: خلف جلف، خاف بفتح خا و سکون ثانی کسی که هیچ نکویی در آن نیست و جلف به کسر جیم و سکون لام بی باک و ستمگر است.

^{۱۲}: مزید مرید، مزید به فتح میم بمعنی افزودن و مرید بفتح میم بمعنی سر کش است

^{۱۳}: حرف ترخیم حرفی است که به قاعده نحوی در آخر کلمه منادی سقط میشود چون یاچار که در اصل یا حارث بوده.

^{۱۴}: الف وصل. الفی است که در درج کلام ساقط میشود و در کتابت هست مثل الف فاضرب

^{۱۵}: بادریسه چوبی است مدور و نازک یک سوراخ در وسط دارد و پنبه ريسان آنرا در منتهای دوک قرار میدهند و کنایه از دجال و مردم یک چشم نیز هست

^{۱۶}: پراکنده. اول کنایه از خود ستائی است و دوم کنایه از ضعف و سستی یعنی خود ستایانی که چند گاه مانند بوزیدن باد پراکنده میشوند.

^{۱۷}: غراره. بکسر غین جوالی که در آن پنبه یا گاه کنند.

دانش چون می خردند؟ اینجا که منم صعب کساد است دانید جز شما کس ندارم؟

سفینه سازیدم که طوفان نفاق است. ذخیره دهیدم که قحط سال وحشت است. در سرو سیر حادثات گرفتارم (انظرونا نقتبس من نورکم)

در خشک سال نایبات جگر تفته ام (افیضوا علینا من الماء). معلوم شما باد که این تحیت صبابه^۵ ایست از صد هزار بحر شوق و صبابه^۶ ورق دل بترجمان زبان ظاهر آمده.

اگر آب طراوت ندارد بر آتش دل گذشته است و معذور است. حلیتی که بر صفحات روزنامه است. خونبست سوخته. و جگری گذاشته^۷ که یک چند در مضیق حبه القلب^۸ جمع آمده بود. و پس بطارم سه غزمر^۹ دماغ تصاعد کرده و از انجا بهفت طبقه چشم رسیده و لعبت دیده راپرده عنابی بسته. اکنون از بیم شمانت دشمنان و اماتت دل دوستان از راه دیده برگشته و بجد اول اعصاب گذشته و از راه دست بجوی انامل رفته. اینک از سر خامه قطره قطره میدود و نقش کشف الحال

^۵: صبابه بضم صاد مهمله. بمعنی بقیه و ته مانده آب یا شیراست در ظرف.

صبابه بفتح صاد مهمله بمعنی آرزومندی است:^۶

^۷: گذاشته در اینمقام بمعنی گذار کرده است بقرینه ما بعد آن که چگونگی گذر کردن را شرح میدهد

^۸: حبه القلب بحاء مفتوحه و باء مشدده سیاهک میان دل است

^۹: غزمر، در این کتاب بغین و زاء معجمتین ضبط شده است. ولی در کتب لغت فارسی و عربی چنین لغتی یافت نشد. در کتب طب قدیمی ه چنین مصطلحی نیافتیم. در کتب لغت عربیه (غذمره) بغین و ذال معجمتین و فتح اول و سکون ثانی بر وزن دحرجه یافت میشود و مغذمر به معنی حکمران قوم ضبط شده و بی مناسبت با مقام هم نیست پس ممکن است نویسنده سهو کرده ذال را زاء نوشته باشد در هر حال قارئین محترم و ادبای عظام اگر معنی این لغت ریافته کتب ارسال دارند با امتنان طبع خواهد شد.

حبل الوريد^{۲۵} را جای انقطاع است . سبب اتصال راجز اصطناع^{۲۶} دوستان نمیدانم.

بیت الحیات را وقت انهدام است . امید مرمت جز بمکرمت یگانگان نمیدارم -

آتشی را که بین الحشاشه والحشا مضطرم^{۲۷} شده است انطفا جز از صفای هم جنسان نمی بینم.

در این وسواس بودم که زاده ارادت و رهبر ملکوت از دست راست^{۲۸} در آمد و بدست چپ نداکرد { اعنی دل^{۲۹} } و گفت: خاقانیا باز اینچه دست سوداست که گریبان تو گرفته است باز این چه خار خیال است که دامت باز کشیده. باز نقش زیاده میجوئی . ظل عدم می طلبی. صورت معدوم الجسم موجود الاسم میخواهی^{۳۰}. مرد غرقه بحر اخضر به که بسته موت احمر^{۳۱}

بربوی همدمی که بیابی یگانه رنگ
عمرت در آرزو شدو در انتظار هم
بوی جنسیت مجوی. نقش وفا مطلب. که میسرت نشود. نگویم که رقم وفا در عهد ما محو شد
حاشاکه خود در تخت خانه تقدیردر نیامد. ایمرد چه دوست. کدام جنس. و کجا یگانه

شیطنت جوی سلطنت دوست. وارثان نا خلف. خواجگان با صلف^{۱۸}.

علم لاینفع طوق گردنشان. دعائی لایسمع^{۱۹} داغ جبهتشان.

بوذر لقبان بو لهب خوی
رعنا صفتان را عنا گوی
نرماده چوقفل و پره^{۲۰} یکسر
خاقانی را نهاده بر در

از این یک رمه^{۲۱} اعداد اعدا. که احاد تخته الحاد را الوف کنند. که نامشان در نامه الهی این است: که الذین یلحدون فی آیات الله. و خط به قومی فریسند^{۲۲} که خطابشان در خط خدای این است: که نسو الله فانساهم. و سر بگوش گروهی دارند. که حلیه گوششان این است: وان الکافرین لا مولی لهم. بر این دل آسمان رنگ و خاطر ستاوش^{۲۳} نمرود وار کمان کشیده.

با چنین پیکان آه ارنه تن را نفس نیکان جوشنی کردی و دلرا رنه^{۲۴} همت پاکان مرهمی نمودی.

^{۱۸} : صلف بفتح تین بی برکت است یا لاف زن

^{۱۹} : دعائی لایسمع. کنایع از دعای نامستجابست.

^{۲۰} : پره. پره قفل آن حزه از قفل است که بدان بسته یا گشاده میشود و قفل به منزله ماده است و این جزء بجای نر پس لف و نشر در این شعر مشوش است نه مرتب.

^{۲۱} : رمه. در اینجا بمعنی انبوه مردم است.

^{۲۲} : فریسند. گوهرستان چنین نگاشته شده است و فریسند در اینجا اگر صحیح باشد فرستند معنی میدهد. ولی چون بسیار بعید است پس از اشباع کسره براء و تبدیل بیاء تاء آن حذف شود و در لغت هم فریسند یافت نشد یقین حاصل است که نسخه اصل فرستند بوده و در اینجا از کاتب سهوی واقع شده والعلم عند الله

^{۲۳} : ع: ستا وش. مخفف ستاره وش است. ولی در نثر ضرورتی برای تخفیف نیست وانگهی تخفیف در تخفیف پس مسلم است که نسخ اصل هم ستاره وش بوده و در این جا سهو از کاتب است.

^{۲۴} : رنه. بفتح را و تشدید نون بمعنی صداست و معنی این جمله این است آه از چنین پیکان اگر نفس جوشن وار

نیکان نبود.

^{۲۵} : حبل الوريد: یعنی رگ بدن چون ریسمانست

^{۲۶} : اصطناع. در اینجا بمعنی قبول دعوت و مهمانی است

^{۲۷} : حشاشه. بضم حاء باقی مانده جان در بیمار یا مجروح است. حشا بفتح حاء. دل و جگر و شکنیه و آنچه در بان شکم است. مضطرم. اسم مفعول از باب افتعال است. یعنی بر فروخته شده

^{۲۸} : دست راست. کنایه از وزیر اعظم است یعنی رهبر ملکوت از ذر دستوری و فرمان در آمد.

^{۲۹} : ک اعنی دل. ترجمه مجازی دست چپ است چون دل در طرف چپ جای دارد از این سبب برای حفظ تناسب از او تعبیر بدست چپ کرده است.

^{۳۰} : نقش زیاده و ظل عدم و صورت معدوم الجسم موجود الاسم. هر سه کنایه از مردمی و وفا است.

^{۳۱} : موت احمر. کنایه از فقر و احتیاج است. چون در خبر آمده که الفقر موت الاحمر

در شماره اول سال پنجم آن مجله شریفه
مکتوب افضل الدین حسان العجم حکیم
خاقانی را درج فرموده و بدان مکتوب مجله
ارمغان را رونق و ارج افزوده اند
در ظهر کتاب شرح دیوان خاقانی که موجود
است این مکتوب نوشته شده مطابقه را مقابله
کردم چون بسی اختلاف ملاحظه شد و آن
نسخه صحیح تر بنظر رسید

لذا برای تکمیل و تصحیح عین مکتوب را
نوشته ایفاد میدارم که هر طور صلاح دانند یا
بطور تصحیح یا طبع ثانوی در نمرات بعد
انتشار فرمایند

العبد علی بن عبدالرسول

مکتوب

این تحیت صادر است از ین صوب نا صواب و
خطه بیخطری مکمن ظلم و مسکن نفاق و بال
خانه افاضل و بیت الشرف سفهاء اعنی شروان
شرالبقاع و اوحشها بدان مهبط سعد اکبر و مصعد
سواد اعظم مربوط دولت ومضمار سعادت و مرتع
معالی یعنی گنجه خیرالبلاد واطیبها سلام
علیکم ای صاحب خطران دل صحبکم الله ای
صاحب خبران دین حیاکم الله ای دوستان نوح
عصمت . ایدکم الله ای برادران یوسف همت
چونید و چگونه اید آنجا که شمائید روز بازار
مردمی چونست نرخ وفا چگونه است متاع دانش
چون می خرند

اینجا که منم صعب کساد است دانید جز شما
کس ندارم سفینه سازیدم که طوفان نفاق است
ذخیره دهیدم که قحط سال وحشت است در
تشویر حادثات گرفتارم انظرونا نقتبس من نورکم
ضیاء از خشک سال نایبات جگر تفته ام افیضوا
علینا من الماء فیضاً معلوم

در ملک سخن رسد مرا فخر
سلطان سخن منم ولا فخر
در نوبت من هرآنچه هستند.
دزدان سخن بریده دستند
کس را سخن بلند از این دست
سوگند بمصطفی اگر هست
با یار حیل ساختم و سود نداشت
در کار سر انداختم و سود نداشت
گژ باخته ام بو که نمایم یکدست
هم ماندم و کژ باختم و سود نداشت
تمام شد مکتوب حکیم خاقانی قارئین راست که
مکرر و بدقت بخوانند.

(نامه ای به وحید دستگردی)

خدمت مدیر محترم مجله ارمغان دامت افاضاته
زحمت عرض میدهد

خاقانی را نهاده بر در
از این یک رمه اعداد که احاد تخته الحاد را
الوفند. که نامشان در نامه الهی این است که
الذین یلحدون فی آیات الله. و خط بقومی
فرستند که خطابشان در خطبه خدای این است
که نسو الله فانسا هم و سر بگوش گروهی داند که
حلیه گوششان این است ان الکافرین لا مولی لهم
بر این دل آسمان رنگ ستاره شناس نمود و وار
کمان کشیده با چنین پیکار آه ار نه تن را نفس
نیکان جوشنی کردی و یا نه همت پاکان مرهمی
نمودی حبل الوریث را جای انقطاع است و سبب
اتصال را جز اصطناع دوستان نمیدانم.

بیت الحیات را وقت انهدام است امید مرمت جز
بمکرمت یگانگان نمیدارم آتش را که بین
الحشاشه والحشا مضطرب شده است انطفای آن
جز مدد هم جنسان نمی بینم در این وسواس
بودم که زاده ارادت در سیر ملکوت از دست
راست در آمده بدست چپ نداکرد اعنی دل و
گفت خاقانیا باز این چه دست برد است که
گریبان تو گرفته باز این چه خار خیال است که
دامنت باز کشیده باز نقش زیاده میجوئی ظل
عدم می طلبی صورت معدوم الجسم موجود
الاسم میخواهی مرد غرقه بحر اخضر به که بتشنه
موت احمر

از بهر همدمی که بیابی یگانه رنگ
عمرت در آرزو شد و در انتظار هم
بوی جنسیت مطلب نقش وفا مجوی که میسرت
نشود نگویم که رقم وفا در عهد ما محو شد حاشا
که خود در تخت خانه تقدیر در نیامد ایمرد چه
دوست، کدام جنس، و کجا یگانه (انتها)

صدیار وظیفه ائل اوغلو

۱۴۰۰/۱۰/۱۵

شما باد که این تحیت صبابه ایست از صد هزار
بحر شوق و صبابه ایست از ورق دل بترجمان
زبان ظاهر آمده اگر آب طراوت ندارد بر آتش دل
گذشته است و معدوراست حلیتی که بر صفحات
روزنامه است خونبست سوخته و جگری گذاشته
که یک چند در مضیق حبه القلب جمع آمده
بود. و پس بطارم سه غرفه دماغ تصاعد کرد و از
آن جا بهفت طبقه چشم رسیده و لعبت دیده
را پرده عنابی بسته. اکنون هم از شماتت دشمنان
و اماتت دل دوستان از راه دیده برگشته و بجداول
اعصاب گذشته و از سمت دست بجوی انامل رفته.
اینک از سر خامه قطره قطره میدود و نقش کشف
الحال می بندد. تا بدانند دل از افکار افکار است
سینه سفینه غصه هاست از دست مشتی وحشی
نسب سبعی خصال دون نهاد بد نژاد لایؤبؤ بهم
ولا اکثرث لهم

الحاد خران دین فروشند

کوتاه نظر و دراز گوشند

قومی دگر خلف جلف نحس نجس مرید مزید
معتل ذات لفیف خاطر اجوف باطن چون الف
وصل گمنام

یک سر دو زبان چو مار پیسه

یکچشمه همه چو باد ریسه

در میکده قبله مهین شان صد برکه سرکه در
جبین شان

جوقی باد پراکنده. و از باد پراکنده تر مغزها
غراره غرور دلها تنوره نار طمع مدبوح بی نگین
شیطنت خوی سلطنت جوی وارثان نا خلف.
خواجگان با سلف. علم لاینفع طوق گردنشان.
دعای لایسمع داغ جبهتشان.

بوذر لقبان بو لهب خوی

رعنا صفتان را عنا گوی

نرماده چوقفل و پره یکسر

معارفچیلیک ائپوخاسی مدنیته

MAARİFÇİLİK EPOXASI MƏDƏNİYYƏTİ

Nəriman Həsənzadə

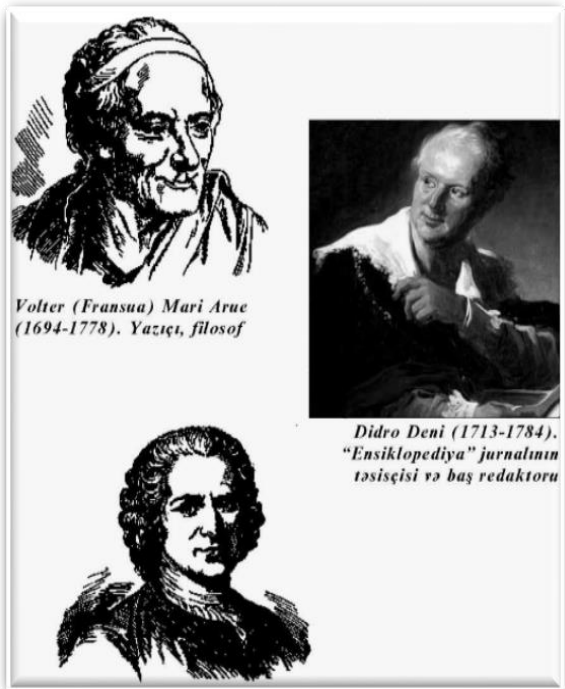
نریمان حسن زاده

چئویرن : حسین شرقی دره جک

نتیجه لندی؛ بو دا معارفچیلیک ایدئیلاری ایله
یاشایان قاباقجیل ضیالیلارین آزادلیق برابرلیک
قارداشلیق کیمی شوعاعرلارلا چیخیش ائتمه سینه
بؤیوک امکان یاراتدی.^{۱۸۸}

معارفچیلیک علمی کشفی مدنیته حرکاتی
جمعیتده شخصیتین معنوی و اینتئلکتوال
یئتکینلشمه سی نامینه عاغیلا شوورا ذکایا
اوستونلوک وئریر و بشریتین ضروری ترققیسینی بوندا
گؤروردولر.

Russo Jan Jak (1712-1778). Fransız
maarifçisi və siyasi xadimi.

۱۸- عصر آلمان فیلسوفو ایممانویل کانت (۱۷۲۴-
۱۸۰۴) معارفچیلیک ندیر؟ سوالینی شرح ائدیردی: "
معارفچیلیک انسانلارین انکشاف ائتمه میش
وضعیتدن چیخ-ماسی دئمکدیر کی بوندا دا اونلارین
اؤزلری گوناھکاردیلا. انکشاف ائتمه میش انسان
باشقاسی نین کؤمگی اولمادان اؤز عقلیندان استفاده
ائتمگی باچارمایان عاجیز قابیلیتسیز شخصدیر.

"...هر حالدا مملکتیمیز آرسلانلار یوردو قارتالار
یوواسی اولاراق قالمالی بلکه دنیادا ان پارلاق
معارف و مدنیته اوجاغی... اولمالیدیر."

حسین جاوید

© بؤیوک فرانسوا انقلابینی (۱۷۸۹-۱۷۹۴)

ایدئولوژی جهندن فرانسیز معارفچیلیری
حاضرلامیشدیلا.

© دالامبئر تئاتر تاماشالارینی خالقی تریبیه
اوچون گوجلو واسطه حساب ائدیر روسو
آنچاق آیلنجه آدلاندیریردی.

© دیدرو فرانسوا معارفچیلیک حرکاتیندا
مرکزی سیما سایلیردی. عباسقولو آغا باکیخانوو
۱۸۳۲-جی ایلهه باکیدا پانسیونلو دونیوی
مکتبین لایحه سینی ترتیب ائتمیشدیر.

تاریخچیلر " کرال-گونش آدلاندیردیقلاری ۱۴-
یازیرلار کی فرانسادا ۱۸- عصر لودوویقین اوصول-
اداره سییله باشلادی و بؤیوک فرانسوا انقلابی ایله

شخصیتلر معارفچیلیک حرکاتی نین جارچیلاری ایدیلر.

بئله لیکله ائسیکلوپئدیانی تَشکیلاتچیسى و رئاكتورو دئنى دیدرو ایله یاناشى فرانسىز معارفچیلری تاریخه ائسیکلوپئدیستلر کیمی طبیعت و جمعیت حاقیندا یئنى بیلیکلری کشف ائدن یئنى ائپوخانین نوماينده لری کیمی داخیل اولدولار.

بؤیوک اینگیلیس دراماتورقو او. شئکسپیر یئرله گؤی آراسیندا نه ایسه ایضاح اولونمایان قوووه لرین اولدوغونو دئییردی. آلمان رنفورماسیاسى نین گؤرکملی خادیمی مارتین لوتتر ایسه بو " قوووه لرین " هامیسی نین یانديريلماسینی طلب ائدیردی. دیدرو عکسینه شئکسپیرین یارادیجیلیغینی یوکسک قیمت-لعدیریر و یازیردی کی داهیلره

بو عاجیزلیک بیر ایش گؤرمک لازیم گلنده اونون عاغلیسیز اولدوغونو یوخ باشقاسى نین کؤمگی اولمادان قابیلییتسیز اولدوغونو گؤسترن نؤقسانیدیر. اؤز عقلیندان استفاده ائتمکده کیشی اول! باخ بودور معارفچیلیگین دئویزی " ۱۸۹. تصادفی دئییل کی آلمانیدا ۱۸- عصر " کانت عصری " آدلانیر.

معارفچیلیک حرکاتی نین نوماينده لری دینی خورافاتلا کسکین مبارزه آپاریر عاغیلین بیر شئی کسمه دیگی جادوگر سحر باز اووسونچو گؤزباغلايیجی جین شیطان کیمی رئاللیقلا علاقه سی اولمایان شئیلى اینکار ائدیردیلر. معارفچیلیک علمی کشفیندا اینگیلتره ده ریاضیات علمی خصوصی انکشاف ائتدی.

منسوب اولان آداملار بیر سیرا حاللاردا سلیقه سیز دیشکن کوبود تاثیر باغیشلايیرلار. لاکین " شئکسپیرده کی اولویلیک و داهیلیک اوزون ظلمت گئجه لرده کی شیمشک کیمی پارلايیر راسین ایسه همیشه گؤزلدیر. هومئر - تام داهیدیر وئرگیلی ایسه ظریفدیر " ۱۹۱.

دیدرونون تئاتر رساملیق و اینجه صنعت حاقیندا مقاله لری و آپاردیغی تدقیقات ایشلری دنیا کولتورولوژی و ائستتیک فیکری نین بؤیوک بیر فصلینی تشکیل ائدیر. اونون ایضاح ائتدیگی پروبلئمیره دایر فکرلری او قدر آیدین و ایندی نین

پولیاک عالیمی کوپرنیک ثبوت ائتدی کی گونشین یئر اطرافیندا فیرلانماسی نظریه سی یانلیشدیر. ایتالیالی عالیم قالیلی رییازی مئخانیکانین اساسلارینی قویدو.

عیسیاک نیوتون فضا جیسملری نین یئر فیزیکاسی قانونلارینا تابئ شکیلده حرکتینی کشف ائتدی.

فرانساین گؤرکملی علم و مدنیت خادیملرین-دن دئنى دیدرو (۱۷۸۴-۱۷۱۳) وولتتر (۱۷۷۸-۱۶۹۴) ژان-ژاک روسسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸) ش.موننتسکیؤ (۱۶۸۹-۱۷۵۵) پول آنری هولباخ (۱۷۸۹-۱۷۲۳) ژورژ لوی دئ بوف-فون (۱۷۸۸-۱۶۹۷) کیمی

ایدئولوژی جەتەن حاضیرلایان بۇیوک مەارەفچى خادىملەردىن بىرى اولموشدور. ۱۹۴

وولتەر " ھە و يوخ " ادلى پوئماسىندا مسله نى قىطعى شكىلده قويوردو: فلسفه دن مطلق استفاده ائدىلمە لىدیر كى اداملارا بو ظلومكار حاكىمىتىدن قورتولوش يولونو گۆسترمك و يئر اوزرىنده سعادتى تاپماق ممكن اولسون. ۱۹۵

متفكر ادیب يازىردى: " اۆلكه ده ... ھەر نه گۆرورمسه ھەر شئى انقلاب توخومو سپير. فرانسىزلار ھمىشه گنجىكىرلر اما اول-آخىر مقصدلرینه نایل اولورلار " ۳. ۱۷۳۲-جى ایلده يازدىغى " سامسون " پىئسىنده پىرسوناژىن دىلپله فرانسىزلارنى جمعیتده دىيشىكلىك ائتمه يه چاغىرىدى: " خالق اويان اؤز قانداللارنى قير آزادلىق سنى چاغىرىر سن اونون اوچون دوغولموسان؛ اؤز بىرلىگىنى برپا ائت! خالق آيىل و اؤز قانداللارنى قير! " ۱۹۶

وولتەر حاقىندا تدقیقاتچىلار يازىرلار كى او ۱۸-عصر ابدى فلسفى معنوى پروبلەملرین تنظيملىگىجىسى اولموشدور.

وولتەر يازىچى نىن وظیفه سى باره ده يازىردى: ساده عقلین درك ائده بيله جگى مسله لر باره ده يازماق لازىمدىر. يازىچى گرک طبعى اولان شئى جانلاندىرسىن پارىلتى احتىراسى آردينجا قاچماسىن. وولتەر يازىچى نىن وظیفه سىنى يالانى خورافاتى فاش ائتمكده انسانلارنى دوزلويه و دۆزوملويه اؤيرتمكده گۆروردو.

وولتەرىن فيكرىنجه گرک بوتون طبقه لردن يازماغى باجارسان: باش ناظردهن چىكمه چىيىن. ۱۹۷
فرانسا مەارەفچىلرى آراسىندا آيرىجا يئرى و مۇوقىعى اولان گۆركملى فيلوسوف و يازىچى ژان-ژاك روسسونون آدى دنيا مدنيتى تاريخىنده ھمىشه حرمتله چكىلىر و اونون محرومىتلرله دولو بىر حيات يولو كئچدىگى گۆستىرلىر.

روسسو الله ين مۇوجودلوغونو قبول ائتمكده برابر روحوون ابدىلىگىنى ده اينكار ائتمىردى. او اخلاقى

اؤزوندە دە معاصىردىر كى ساغلىغىندا بو بۇيوك صنعت فدايسىنى درين بىلىگىنه و آيدىن تفكرونه گۆره " ...فرانسىز مەارەفچىلرى ايچىنده آلمان باشى "كىمى قىمتلندىرىردىلر. ۱۹۲

ھومئردن توتموش آنتىك يونان و روما صنعتكارلارنى نىن يارادىجىلىغىنى و مۇوجود اجتماعى محىطى تحليل ائدن دىدرو عۆمرونون آخىرىنادك يازدىغى " آكتيور حاقىندا پارادوكس " اثرىنده و باشقا يارادىجىلىق تجربه لرىنده تصويرى صنعتدن ھىكلىتراشلىقدان تئاتردان مەمارلىقدان پوئزىيادان دانىشىر اونلارا قىمت وئرمكده جسارتلى تنقىدى فكرلر سؤيله يىردى. ۱۹۰

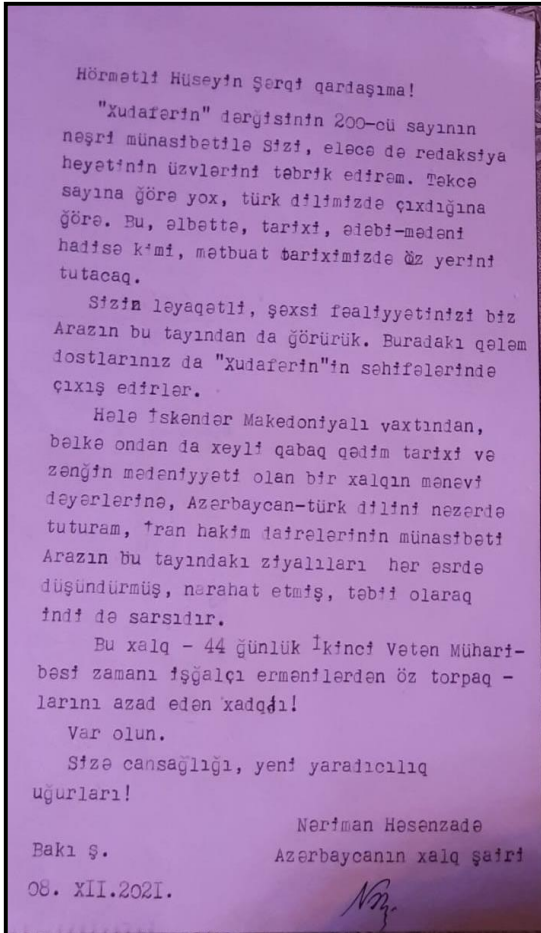
بئله لىكله دىدرونون باشچىلىق ائدىگى " ائنىسىكلوپئدىيا " ژورنالىندا مەارەفچىلىك ايدئىلارنى گئنىش تىلىغ اولونوردو.

مرتجع دنياگۆرۇشون اورتا عصر مونارخىياسى نىن و كىلسه نىن عليه نه اولان مبارز بىر شخصيت كىمى دىدرو فرانسا مەارەفچىلىك حرکاتىندا مركزى سيما سايلىردى.

فرانسىز مەارەفچىلرى نىن ان خاراكتىرىك و فرقلنن جەتى بوندايدى كى اونلار انقىلابى چىخىشلارنى و دۇيوشكن اثرلرله بۇيوك فرانسا انقلابىنى (۱۷۸۹-۱۷۹۴) آرتىق ايدئاولوژى جەتەن حاضىرلامىشدىلار. ۱۹۳

مەارەفچىلىك حرکاتى نىن باشقا بىر نوماينده سى بىر چوخ لىرىك اثرلرین ائپىك پوئمالارین فاجىعه لرین رومان و پوئستلرین فلسفى تراكتاتلارین مۇلىفى بۇيوك يازىچى و عاليم ماری آروئ وولتەر ھله گنجلىك ایللرینده يازدىغى پامفلت و وظیفه لى آرىستوکراتلا اختلافلارنى اوستونده اىكى دفعه باستىلپيا حبسخاناسىنا سالىنمىش و لوندونا سورگون ائدىلمىشدى.

ياشجا اوندان كىچىك اولان دوستو دىدرو ايله ياخىندان علاقه ساخلامىش فرانسا انقلابىنى

معارفچیلیک علمی کشفی نین اجتماعی فلسفی و ائستتیک فیکرینی آلمانیدا آق. باومقارتئن (۱۷۱۴-۱۷۶۲) ای. ی. وینکللمان (۱۷۶۸-۱۷۱۷) ق. ئ. لئسسینق (۱۷۸۱-۱۷۲۹)؛ ایتالیدا جوزئپی پارینی (۱۷۲۹-۱۷۹۹) اسپانیادا فیخوایمونتنوئفرو (۱۶۷۶-۱۷۶۴) و ب. انکشاف ائتدیریر انسان و زامان صنعت و صنعتکار طبیعتده کی انکشاف قانوناوی-غونولقلاری یئنی تفکر طرزى حاقیندا ملاحظه لر یورودور اؤز صنعت نمونه لرینی همچی نین یئنی آوروپا مدنیتینی یارادیردیلار.

روسیادا معارفچیلیک حرکتین بونؤوره سینی م. ولومونسو (۱۷۶۵-۱۷۱۱) قویموش و بو موسکوادا اونیوئرسیتتین (م د و) آچیلیشی ایله نتیجه لشمیشدیر.

آن. رادیششوین (۱۸۰۲-۱۷۴۹) "آزادلیق" اوداسی و "موسکوادان پئتئربورقا سیاحت" اثرلری روسیادا باشلانان معارفچیلیک ایدئیلارینی گئنیش عکس ائتدیریردی. معارفچیلیک ایدئیلاری نین

ایدئیلارین آنادانگلمه اولدوغونو ثبوت ائتمه یه چالیشر جمعیتده برابرلیگین دئموکراتیانین تامین اولونماسینی طلب ائدیردی.

برابرسیزلیگی و انسانلار آراسیندا طبقلشمه نین سببلرینی خصوصی مولکیتده گؤرور^{۱۹۸}. و بو مقصدله ده آزاد خالق دؤولتی یارادیلماسی نین طرفداری کیمی چیخیش ائدیردی. چونکی اورادا انسانلار منشاییندن آسیلی اولمایارق آزاد یاشایاجقلار. البته روسونون بئله چاغیریشلاری اونون علمی کشفی اوچون انقلابی دئموکراتیک بیاناتلار تاثیرى باغیشلاپیردی.

روسو اینجه صنعت اثرلریندن اجتماعی مضمون استه ییر و گؤستیردی کی اثرلرده قهرمانلارین وطنپرورلیک هنری ترنوم ائدیلمه لیدیر. معاصرى اولدوغو اینجه صنعت اثرلرینی سیویل مدنیتین چوخ ضعیف سولغون انعکاسی کیمی تنقید ائدیردی.

فرانسا معارفچیلیگی نین مشهور نوماینده لریندن فیلسوف و ریاضیاتچی ژان لئون د'الامبئر (۱۷۱۷-۱۷۸۳) معارفچیلیک علمی کشفیندا ائستتیک فیکرین موترققی رولوندان دانیشارکن یازیردی کی تئاتر خالقى تربیبه ائتمک اوچون قدرتی واسطه دیر.^{۱۹۹}

" د'الامبئر مکتوب " اثرینده روسو اونون فکرلرینی تنقید ائدیر و تئاتر تاماشالاری نین تربیبه واسطه سی اولایلمه سینه شوبهه ایله یاناشیردی. " تئاتر تاماشالاری آیلنجه دیر دئین روسو فیکرینی بئله اساسلانديریردی کی " . البته انسانین آیلنجه یه احتیاجی وار لاکین بونا لزوم اولاندا لازیمدی معناسیز آیلنجه لر ایسه عمرو بو قدر آز و واختی بو قدر قیمتلی اولان انسان اوچون یامانلیقدی " .^{۲۰۰}

روسونون تئاتر تاماشالاری باره ده ملاحظه لرینه دیدرونون بوراخدیفی "ائسیکلویئدییا" ژورنالیندا جاواب وئرلمیش و اونون یانلیش مؤوقعه اولدوغو گؤستریلمیشدیر.

عباسقولو آغا باکیخانوو ۱۸۳۲-جی ایلده باکیدا پانسیونلو دنیوی مکتبین لایحه سینی ترتیب ائدیر اورادا آنا دیلی ایله یاناشی فارس و روس دیللی نین تاریخ جغرافیا و حساب فنلری نین ده تدریسینی نطرده توتوردو. لاکین ایدئیا نه قدر مترقی مقصد داشیسا دا چار حکومتی نین میلی معنوی مکتبلی حسابا آلماماسی اوزوندن حیاتا کئچمیر. چونکی " ...بو زامان (۱۹- یوزایللیگین بیرینجی یاریسیندا - ن.ح.) آرتیق اؤلکه ده روس ابتدایی مکتبلی نین یئنی شبکه سی یارانماغا باشلامیشدی " ۲۰۱

۱۹- عصرین ایکینجی و ۲۰- عصرین بیرینجی یاریسیندا آذربایجان ضیالیلاری نین ادبی اجتماعی و سیاسی فعالیتینده آزادلیق میللری مکتب علم تربیه مسله لری گئنیش یئر توتور آروپا فلسفی فیکری نین اؤیره نیلمه سینده و یایلماسیندا خصوصی رول اوینایردی.

م.ف.آخوندوو س.ع.شیروانی ن.وزیروو ع.حسینزاده م.ت.صدیقی (۱۸۵۴-۱۹۰۵) ع.شایق ص.م.قنیزاده ر.افندیو ص.س.آخوندوو و ب. یازیچی شاعر پنداقوق و ضیالیلاریمیزین خدمتلی خصوصیه دیقتلایقیدیر.

بؤیوک عالیم معارفچی و ژورنالیست حسن بی زردابی نین (۱۸۳۷-۱۹۰۷) تاسیس ائتدیگی و اؤزونون رئاكتورلوغو ایله چیخان " اکینجی " قرئی (۱۸۷۷-۱۸۷۵) آذربایجاندا پروفئسسورنال ژورنالیستیکانین مطبوعاتین اساسینی قویدو.

" ضیا " " ضیایی قفقازییه " (۱۸۸۴-۱۸۷۹) و " کشکول " (۱۸۹۱-۱۸۸۳) کیمی مطبوعات اورقانلاری ایشیق اوزو گوردو. دئموکراتیک فکری آداملار معارفچی ضیالیلار آنا دیلینده قرئت ژورنال آچاراق هره سی اؤز اطرافیندا اوخوجو کوتله سی توپلادی بئله لیکله ده معارفچیلیک فکری نین یایلماسینا شرایط یاراتماغا چالیشدیلار. ن.نریمانوو م.شاهتاختلی آز سونرا ج.محمدقولوزاده و بیر چوخلاری بو ساحه ده فداکارلیق گؤستردیلر. ۲۰۲

قاینالار آرشیوده

تائیریه ۱۸ عصرده آروپادا اینجه صنعت کلاسسیزم و رومانئیزم جریانلارینی بیرلشدیریر و یئنی شکیلده انکشاف ائدیردی. مثال اوچون گنج اسپان رسامی قوییا (۱۸۲۸-۱۷۴۶) یارادیجیلیگی ایله یئنی یوز ایللین رومانئیزمین یاراتمیشدی.

معارفچیلیک دؤورونده رومان اساس ادبی ژانر کیمی انکشاف ائتمیشدیر. دانیئل دئفونون (۱۷۳۱-۱۶۶۰) " روبینزون کروزو " جونوتان سویفتین (۱۶۶۷-۱۷۵۴) " قوللیوئرین سیاحتی " ژ.ژ.روسونون " یولیا یاخود یئنی ائلووزا " و س. رومانلاری میثال گتیرمک اولار.

معارفچیلرین اثرلرینده طبیعت خیرخواهلیق و گؤزللیک رمزی کیمی گؤستریلیردی.

موسیقی ساحه سینده معارفچیلیک حرکاتی نین ان آپاریجی قوووه لری وولفغانق آمادئی موتسارتین (۱۷۵۶-۱۷۹۱) لودویق وان بئتهوونین (۱۷۷۰-۱۸۲۷) ایوهانن سبئستیآن باخین (۱۶۸۵-۱۷۵۰) و ب. گؤرکملی صنعتکارلارین سیماسیندا یئنی مضموندا سوناتالار سیمفونیاالار اوپئرالار اودالار و هیمنلر یارانیر بسته کارلارین یارادیجیلیگی لیریک فلسفی موسیقی اثرلریله زنگینلشیردی.

دراماتورگیا ساحه سینده ایوهانن وولفغانق هؤتئنین (۱۷۴۹-۱۸۳۲) فریدریخ شیللئترین (۱۸۰۵-۱۷۵۹) ف.کلینگئترین (۱۸۳۱-۱۷۵۲) اثرلرینده انسانین آزادلیق اوغروندا مباریزه سی ترنوم ائدیلیردی.

دئدیکلریمیزین باریز نمونه لرینی ف.شیللئترین " قاجاقلار " " مکر و محبت " و هؤتئنین " فالوست " " ائقمونت " ف.کلینگئترین " توفان و هجوم " پیئسلرینده گؤرمک ممکندور.

آروپادان فرقلی اولاراق آذربایجاندا معارفچیلیک ایدئیلاری نین تبلیغی باشقا استقامتده آپاریلیر خالقین عصرلر بویونجا داوام ائدن گئرلیگی قاباقجیل ضیالیلاری جیدی شکیلده دوشوندوروردو.

بىلىم يا علم ايدراكىن دوغانى (طبيعتى) اوير نمك فورماسى دىر BİLİM YA İLİM İDRAKİN DOĞANI ÖYRENMEK FORMASIDIR

حاضرلادى : تاناي شرقى دره جك

بىلىم يا علم ايدراكىن بىر فورماسى اولماقلا طبيعتين اويرنيلمەسى جمعيتين و تفكۇرۇن اينكىشافي اۇچون ياراديلان بىلىكلر سيستىمى دىر. علمين ايجماعى وظيفەسى اينسانلارا طبيعت جمعيت حاقئندا دقيق دۇرۇست بىلىكلر آشئلاماق اولنلاردا علمى دونياگۇرۇشو فورمالاشدئرماق و هرطرفلى كاميل شخصيت يئتيشدپر مكدىر.^{۱۲}

علم ندىر؟

يوزايلىردىر اينسان اوغلونون يئر اوزون دەكى حياتا موحيطينە ائشيتديگى مارقا حيات سويهسى نين يوكسلده جك بىر فعاليتە بورونمە يە باشلادى. عادى كيمى گۇرونن حاديشەلرى آنلاما چالشماسى اصلينده دونيانين گيزلملرلە دولو بىر يئر اولدوغونو و بونلارى حلال ائتمك لازيم اولدوغو گنرچە گينى دوغورموشدور. عنعنوى (عمومومو) علم يالنيز آنلاماغا و حلال ائتمە يە احتياج حيس ائتمە دە ايرەلى صفحەلرە بۇلونن علم نؤوعلرى يالنيز حلال ائتمە يى دئييل حللدن كانار ايرەلى لەمە يى دە ايحاته ائدر. كنجميشە باخيلديغيندا ان اهميتلى ساييلان علم بوداقلارين دان بعضيلرى رياضيات هندسه گۇى علمى (آسترونومى) و طيب دىر. چۇخ موختليف رياضى تحليل ائتمە سيستملرى نين اينكىشافي ائتديريلديگى ايلك زامانلاردان بو يانا هلە دە يئنى دۇستورلار (فورمولار) سيستملر قايدالار گليشديريلمكده دىر (توسعه ده دىر) كى بو دا علمين داواملى ليغينا بىر نومونه دىر.

علمى قانونلار علمين ايمتيناغ المنتلرى اولسادا هلە دە بىر چۇخ علمى قانونون دوغورولوغو مذاكره ائديلر سويه ده دىر. علم تجروبه يە چۇخ اهميت وئرو و علمى اوصول تجروبه يە اساسلانير. بو مرحله ايشلنن مۇوضوعو داها اينانديريجى ائتمە نين يانيندا معين بىر چرچيوه يە اوتوردور. يالنيز كاغيذ اوزرينده بىر كورامكن قانونياشايلىير و تمل داش خصوصيتينه بورونه بىليير. علمين سونسوز بىر مدت ايچينده دۇييشمەسى يادسيناماز بىر وضعيت دىر. زامان ايچينده آلت بوداقلارا بۇلونن علم عددى و سوسيال ساحەلرە آيرى مۇوضوعلار بورونموش؛ لاكين

بىلىم يا علم^۳ فيزيكى و طبيعى كائيناتين قۇرۇلۇشۇنۇن و داورانيشلار ينين تجروبه و موشاهيدەلر واسيطە سىلە سيستملى بىر شكيدە آراشدئرماس ئنى دە ايحاطە ائدن اينتللكتوال (ذهنى) و پراكتيك (عملى) ايشلر بۇتۇنۇ. ^۴ علم؛ سبب مارقا و مقصد بسله يەن بىر فاكت اولاراق گۇنۇموزه قدر بىر چوخ آلت دالا (خولا-بۇلۇمە) بۇلۇنموش اينسانلارين داها ياخشى حيات شرطلرينە قووۇشماسينا وار اولمايان فاكتلارى تاپماسينا و يئنى شئيلر اويرنمە سىنە اۇن آياق اولموشدور. بوتون علم ساحەلرى كائيناتين بىر حيصە سىنى اۇزونه مۇوضوع اولاراق سنجير تجروبه اوصۇللار و حقيقتە سۇيكنەرك قانونلار چيخارماغا چاليشير.^۵ علم؛ تمللىرى سنت طرفيندن ائتميش هر مرحله دە سنت و ياراديجيلىقلا بسلنەرك اينسانلارين حيات شرايطىنى ياخشىلاشديرماق اۇچون ائديلن ايشلرين بوتونودور. اينشتاين علمى هر جور نيظامدان محروم دوغو معلوماتلارى ايله نيظاملى دوشونجهلر آراسيندا اوغونلوق تامين ائتمك چالشماسى^۶ برتراند راسل ايسە موشاهيدە و موشاهيدە يە سۇيكنەنن عقل اجرا ائتمە يولو ايله دونيا يا باغلى فاكتلارى بىر-بىرينە باغلايان قانونلارى تاپما چالشماسى^۷ اولاراق تعريف له يير.

مايع نيتروژن (نيتروژن) سويدولموش يوكسك-ايستىلى سوپراتكە نين (ابرسانا) اوزرينده آسىلى دايانان بىر ماقنيت (مغناطيس).

اسكى چاغلاردا علم

علمين يازيدان داها اول اورتايا چيخديغي بيلينمكدهدير.^۹ بو سبيله خصوصيله آنتيك چاغلارداكى علمى كشف فيكىر و كشفلى آراشديرماقدا آرخولوژيانين (باستان شناسى) اهميتلى بير يئرى واردير. مثلاً آرخولوژى موختليف كشفلرین آراشديريلماسى سؤنراكى تاريخ چاغلارداكى ايلك اينسانلارين موختليف موشاهيدهلر ائديكى معين اولونموشدور؛ مثلاً مؤوسوملرى (فصللرى) تعقيب ائتميشلر. آفيقادا اولان و ا.۱. ۳۵۰۰۰ ايله م.ا. ۲۰۰۰۰ ايل لرى منشألى موختليف تاپينتيلار زامانى اولچمهيه دايرير موختليف سيناكلارين ايزلرينى داشيبييرلر.^{۱۱}

بونولا بيرليكه تكنولوژى اينكيشافين يانيندا علمى فعاليتلرين خصوصيله م.ا. ۲۵۰۰-جى ايلده سيخلاشديغي و تعجيل قازانديغي معين ائديلميشدير.^۹

بونون خصوصيله آرختكتورا (معمارى) بير چؤخ نومونهسى بو گون ده گؤروله بيلر؛ استون هنج كيمي بؤيوك ايستروكتورلار (سازهلر) معين علمى و تكنولوژى اينكيشاف خصوصيله ده موختليف اينكيشاف ائتميش رياضيات معلوماتلارى اولمادان ائديله بيلمزعاييدهلرى.^۹ مثلاً بو دؤوردكى چوخو ايستروكتورلار هنج اولماسا پيفاگور قايداسى اولمادان ائديله ايستروكتور دور بونا و بنزى ديگر تاپينتيلارا اساسلانا راق پيفاگور قايداسى نين (نظريه فيثاغورث) پيفاگوردان مين لرله ايل اول اينسانلار طرفيندن بيلينديكى معين ائديلميشدير.^۹ نئجهكى آنتيك ميصيرلر كيمي بير چؤخ خالق دان چؤخ اثركن تاريخ لرده رياضى تدبيرلر گؤرولمكدهدير. آنتيك ميصيرلر م.ا. ۴۲۰۰-جى ايلده ۳۶۵ گوندهليك بير تقويم چيخارميش اولدوقلارى كيمي م.ا. ۳۱۰۰-جى ايلين تاريخلى بير گورزه عددى اولاراق مليونلارى ايفاده ائتمك اوچون بير سيستمين ايستيفاده ائديلديكى گؤرولموشدور.^{۱۲} آنتيك مسوپوتاميدا (بين النهرين) رياضى فعاليت و اينكيشافين وارليغي آرخولوژى آراشديرمالاردا ده ائديلن گيل لؤوحه لر كؤمه يي له بيلينمكدهدير.^{۱۳} مسوپوتاميدا زامان ايجينده ايقتدارا گلن فرقلى كراالليقلارين آز قالا هامى سيندان رياضى فعاليتين تاپينتيلارى قالميشدير؛ م.ا. ۳، مين ايلليكن سومئرلره عايد م.ا. ۲، مين ايلليكن آكاد و بابل لير عايد م.ا. ۱، مين ايلدن سه آسورلورا

خصوصييت باخيميندان عئني مقصده خيومت ائتمهيه داوام ائتديرميشدير.

طبيعت جمعيت و اينسان تفكورو حاقيندا اوبيئكتيو سيستملى و اسالانديريلميش بيليكلرين الده ائديلمه سينه دقيقلشديريلمه سينه و ياييلماسينا يؤولميش اينسان فعاليت نؤعو. بو فعاليتين اساسينى علمى فاكتورلارين توپلانماسى اونلارين دايمين يئنى لنمه سى و سيستملشديريلمه سيتنقيدى آناليزى و بو اساسدا علمى بيليكلرين توپلانماسيدير. علم تگجه موشاهيده ائديلن طبيعت و ايجتيماعى حاللاريني تصوير ائتمير هم ده اونلارين علاقه لى ليگينى تاپير و نتيجه نى معين ائده بيلير.

هر هانسى بير علم حاقيندا تصور بو علمين اوبيئكتيني پردمتيني متودونو و پرينسيپيني اؤيرنمك دن باشلاير. علم آشاغى داكى شرط و درك ائتمه كومپوننتلرينى اؤزونده بيرلشديرير:

- علمى امه يين بؤلونمه سى و بيرليكلى نين يارانماسى
- علمى موسيسه لر سيناق و لابوراتور اؤادان ليقلارى
- علمى-تدقيقات ايشلرى نين متودلارى
- درك ائتمه و كاتقوريا آپاراتى
- علمى اينفورماسيا سيستمي
- اول دن توپال نيميش بوتون بيليكلر مجموعه سى.

علم يارانديغي گوندن اينسانلارين امك محصولدارليغي نين آرتيريلماسى و بونون سايه سينده اونون ريفاهى نين ياخشيلاشديريلماسينا خيومت ائتميشدير. علم ايله مشغول اولان شخصلره "عالم" دئيلير. اونلار اينسانلارين آراسيندان اؤز باجارى غى ساوادي و دوشونجه سى ايله فرق لئندرير.

علم تاريخى

علم موعاصير حالدا XVI-XVII (اون آلتى-اون يئددى) عصرلردن فورمالاشماغا باشلايب. تاريخى اينكيشافيندا او تكنيك و تكنولوژى چرچيوه سيندن شيخاراق جمعيتين اينكيشافينا جيدى تاثير ائدن فاكتورا چئوريلدى. XVII (اون يئددى) عصردن باشلا ياراق علمى فعاليت هر ۱۵-۱۰ ايله ايكي دفعه آرتير (كشفلرين سايبى علمى اينفورماسيالار علمى ايشچيلرين سايبى)^۸

ده اۆلچمه جدول لری (مقیاس های اندازه گیری) اغیرلیق و عومومو اولاراق اۆلچولر کیمی مؤوضوعلاری دا ائحتیوا ائتمکده دیر.^{۱۵} بو دؤوردکی ریاضی تدبیرلرین عومومو اولاراق آسترونومی ایله ده ایلیشیک اۆلدوغو قارشیا قویولموش دور.^{۱۴}

نئجه کی دینی آچی لاردا ساخالایان سیخلیقلا ریاضیات کیمی دیگر علم ساحه لری له بیرلیک ائدیلن آسترونومی ایشلری آنتیک چاغ دالاردا بؤیوک بیر اهمیت و یئر کسب ائدیر.^۹ آسترونومی له علاقه لی فننومن لرین ریاضی تظاهورلرینه آنتیک مسوپوتامیاداکی علمی فعالیتلرده راست گلنمکده دیر.^۹ چینده تقویم سل احتیاج لارا جاواب وئره جک آسترونومی فعالیتلری اۆلدوغو کیمی مسوپوتامیادا ریاضی اینکیشاف دان فایدالانیلاراق پلانئت لرین (گزگت لر سیاره لر) دؤنگولرینی (چرخه لرینه) مؤوقع لرینه داییر حسابلاما لار گورولمکده ایدی.^۹ ریاضی اینکیشاف دان آیری بیر شکل ده آسترونومی ایشلری و آنلاییشی اؤرتا آمریکا مرکزی مایا سیویلیزاسیاسیندا اؤزونه یئر تاپمیش دیر؛ خصوصیه تقویم سل ایشلر و گونش و آی توتولمالاری نین حئسابلانماسی موهوم یئر توتوموش دور.^۹

بونلارین خاریجین دکی علملرین ده کؤکلرینی آنتیک چاغ دا تاپماق مومکون دور. مثلاً بیولوژیا (زیست شناسی) سیویلیزاسیاین اینکیشافین دان چؤخ اولر ایجتماعی معنادا اهمیتلی بیر رول آلمیش خصوصیه اکین چی لیک باخیمیندان چؤخ موختلیف حادیه لر اولموش اینسانلار بیر چؤخ حیوانی ائوجیللشدیرمیش دیر (اهلی لشدیرمیش دیر).^۹ بیتکی لرین آراشدیریلماسی نتیجه سینده بیر چؤخ شئی کشف ائدیلیمیش دیر؛ مثلاً آرخولوژی تاپینتیلارین بابیل لیلرین خورما آغاجی نین ائشئی لی اورئدیغینی (نژاد جنسی) کشف ائتمیش توزجوق لاری چاتیل اۆلدوقلارینی و توزجوق لاری دیشیل بیتکی لره کؤچوروله رک تۆرمه نین تامین ائدیله بیله جه یی نی ثبوت ائتمیشلر.^۹ آنتیک چاغلاردا آیریجا بیولوژی له بیرلیکده اولاراق طبیی ایشلرده ائدیلیمیش چین میصیر و هیند یاریم آداسین داکی موختلیف سیویلیزاسیالار فرقلی شفالی بیتکی لری معین طبیی و آنا تومیک (تشریحی) پروبلملر اؤچون ایستیفاده بو ایستیفاده لری نی زامان-زامان یازی لادا ایفاده ائتمیشلر.^{۱۴} طبیبین ایله

عاید.^{۱۳} بونلار علاوه اولاراق داها سؤترا بۆلگه ده حاکمیت قوران فارس لارا عاید م.اؤ. ۶. عصر دن ۴. عصره قدرکی بیر تاریخه عاید تاپینتیلار دا مؤوجود دور.^{۱۳} مسوپوتامیاداکی ریاضی فعالیتلر چؤخ موختلیف دیر و پراکتیک پروبلملرین کاناریندا سیخلیقلا کئچمیش دیر؛ خطی و ایکینجی درجه دن تئلیکلرین (معادلات) حلینی ائحتیوا ائدن جبر ایشلری ایله موختلیف سای قایداسینا داییر ایشلر گؤرولموش دور.^{۱۳} بونلار علاوه اولاراق بو تۇرپاقلارداکی فرقلی کراللیقلار طرفیندن زامان ایچینده عدد سیستمی اۆلدوقجا اینکیشاف ائدیریلیمیش دیر. سومتریلر آنتیک میصیر لیلرین ایستیفاده ائدیگینه بنزر اولوق اکلی بیر سای سیستمی نین تملرینی آتمیشلار و ایستیفاده.^{۱۳} بو

سیستم داها سؤتراکی دؤورلرده فرقلی ایقتیدارلار طرفیندن یارادیلیب بابیل لیلرجه ۶۰ اساسلی بیر سیستمه چاتیلیمیش دیر.^{۱۳}

ائبئرس پاپیروسو (تخمیناً م.اؤ. ۱۵۵۰) آنتیک میصیرده کی طبیی تطبیقلر و معلوماتلاری ائحتیوا ائدن بیر پاپیروس تور. پاپیروسته شیشلرین (تومورلارین) و آبسهرلی جراحی موعالیجه سین دن دئپرئسیا (افسردگی) و دری خسته لیکلرینه قدر چؤخ موختلیف طبیی مؤوضوعلارا توخونولموش دور.

م.اؤ. ۳. مین ایلیکدن هیند یاریم آداسیندا ریاضیاتلا اوغراشیلدیغی و ریاضی حسابلارین ائدیلدیگی بیلینمکده دیر.^{۱۴} آیریجا بو ریاضی فعالیت بؤیوک نیسبت

فيكيير اينسان آغلى نين ايشيقلاند يردىغى قىطعى دوز دانيشان لارا و معلوماتا دوغرو ايره لى لمكدير. كنجيد دؤورو فلسفه سى كيمى تانينان اينتيايه فلسفه سى علم ده و دوشونجه سيستمين دكى يئنى اينكيشاف لارين ايشتيراك ائنديكى بير دؤورو ايحاته ائدير. يئنى دن دوغوش معناسينى وئرن اينتيايه اوول كى چاغلاردان چوئخ فرقلى بير دوشونجه سيستمينه كنجيدىن كؤرپوسو مؤوق سىنده دير.

علم و فلسفه نين آيريلماسى موعاصير چاغا ياخينلاشاركن ياخشيجا بليرگينلشميش بونونلا بيرليكه فلسفه ايله علم تامامى له بير-بيرين دن كوپماميش و گر ك عومومو اولاراق علمين فلسفه سى اولان علم فلسفه سى گر كسه علم ساحه لرى نين بير-بير فلسفى جهت دن آراشد يردىغى فلسفه ساحه لرى (مثلاً فيزيك فلسفه سى) وارليغى داوام ائنديرمك ده و گر ك علم گر كسه فلسفه ساحه لر ينده اهميتلى رول لار اوينايير.

علم ساحه لرى نين اينكيشافى

آسترونومى و فيزيك

۱۵۶۹-جى ايلدن قالما بؤيوك بير اوستورلاب. اوستورلابلار هم آسترونومى هم ده ناويگاسيون دان يوكسك ليك اولچمك اوچون كوللانيلماكتايدى لار.

ياناشى كيميا جوغرافيا و ژئولوژى (زمين شناسى) كيمى علملر ده خصوصيله چين ده بؤيوك اولچوده اينكيشاف ائتميشدير.^{۱۹}

علم و فلسفه

ايلك چاغلارداكى فيلوسوفلارين دونيانى و اطرافى آنلاماغا چالشماسى مارق دوغولارى معين معيارلارين دوغولماسينا و بونلارين موختليف ايدئولوژيلره چئوريلمه سينه گتيريب چيخارميش دير. علمين تمللرى آتيلنجايا قدر مذاكره و تجروبه فاكتى اينسانلار طرفيندن ياراديليب و بو بير آختاريش حالينا چئوريلميش دير. ايلك دؤورلرده ديققته چارپان بير فلسفه-علم آيرى-سئچكى ليكى يوخ دور و بير چوئخ بؤيوك علم آدمى عئينى زاماندا فيلوسوف دور. تجروبه نين و نتيجه نين كليشه حالينا گلمه سى علمين آرتيق ايستينيله بيلير سوييه يه گلمه سيني تامين ائتميشدير. ۱۹. عصره قدر اينكيشاف ائندن علم اصلينده اؤز ايچينده بير دؤيوش وئرميش بير چوئخ خصوصى آراشديرماچى دوز منطيق له حركت ائدن اورتا عصرلر ليدئرلر يه مغلوب اولموش دور. آريستونون فيزيكاسين دان فرقلى دوشونجه لره صاحب اولان گاليله اؤز زامانى نين علم آدمى لارى لا ترس دوشمه يه باشلاميشدى. علم تاريخى مودت ينده بو تىپ صحنه لره داوام لى شاهيد اولموش تجروبه و موشاهيده نتيجه سينده چؤكن قانونلارين يئر ينى باشقالارى آلميشدير.

گئرچك و آكتيون مقصدىنى آراشديران فلسفه سيستم لى دوشونمه يى طلب ائدير.

كلاسيك آنتيك چاغ فلسفه سى ايله باشلايب تالس ۱۷ آناخيمينس (آناكسيماندر) ۱۸ پيته اگوراس (فيثاغورث) ۱۹ دئموكرت ۲۰ گورگياس ۲۱، امپدوكلس ۲۲ هراكليتوس ۲۳ پارمانيدس ۲۴ سقراط پلوتينوس ۲۵ پلاتون (افلاطون) ۲۶ و آريستوتل (ارسطو) ۲۷ كيمى فيلوسوفلار گئت-گنده اينكيشاف ائدن و فورمالاشان فلسفى سواللارين فورمالاشماسينى تامين ائتميشلر.

دين مركزلى اورتا عصرلر فلسفه سينده مسيحيتين اؤزونه بير واسيطه سى كيمى ايستيفاده ائنديكى فلسفه تانرى معلومات اينانچ اكسنلرينده سيخ شكل ده ايستيفاده ائديلميشدير. ايشيقلانما چاغيندا ائديلن فلسفه ده عقل اؤن پلانا چيخميش دير. دوشونجه سيستمين ده كى اساس

گئوسانتریک یعنی یئر مرکزجیددی و اوزون ایل لرحه قبول گۆرن بو سیستم دن گونش-مرکزی بیر سیستمه کئچید مذاکره لر دوغورموش دور.

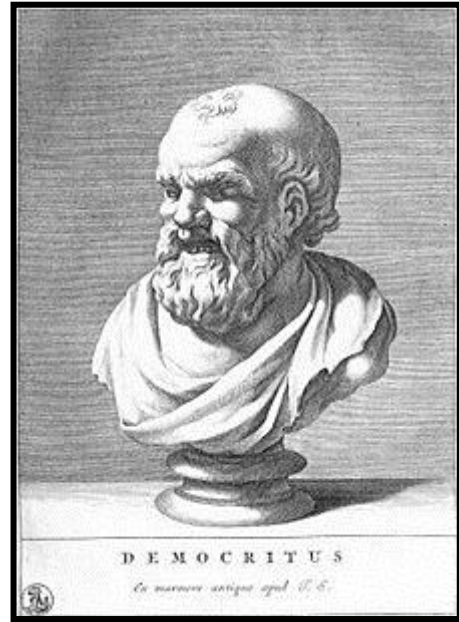
پولشالی (لهیستانلی) بیر آسترونوم اولان نیکولاس کوپرنیک دونیانین و دیگر پلانئت لری ن گونش اطرافیندا دؤندوک لری نی آچیقلامیش؛ هلیوسانتریک یعنی گونش-مرکزی بیر سیستم اورتایا آتمیشدیر. کوپرنیکوسون سیستمینی کومئنتاریولوس آدلی بیر ریساله ایله یولداش لاری نا تانیتمیش داها سؤنرا سیستمینی پایا اوچونجو. پاولوسا اتحاف ائتدیگی دئتال لی بیر شکل ده باشیاییتی سایلاجاق دروولوتیونیوس اوربیوم کولئستیوم آدلی اثرینده آچیقلامیش دیر. بو آسترونومی علمینده یئنی بیر دؤور آچیلما سینا سبب اولموش دور. تلسکوپو اینکیشاف ائتدیرمه سی ائتدیگی آسترونومیک موشاهیده لر و کوپرنیکین سیستمینه وئردیگی دستک ایله تانیان ایتالیان علم آدامی گالیلو گالیله ده آسترونومی و فیزیک تاریخی اؤچون اهمیتلی بیریدیر و زامان ایچری سینده موعاصیر موشاهیده لرله آسترونومینین آتاسی^{۲۹} و موعاصیر فیزیک علمی نین آتاسی^{۳۰} کیمی آتیفلارا مظهر اولموش دور . ۱۶۷۱-ده ایلك آینالی تلسکوپو ائدن ریاضیات و فیزیکی آیزاک نیوتون مشغول اولدوغو علم ساحه لرین اینکیشافینا چؤخ چوخ ایشتیراك ائتمیش دینفرئنیسیال و اینتئقرال حسابین تمللرینی آتمیشدیر. بون دان باشقا نیوتونون ۵ یول ۱۶۸۷ده نوماییش ائتدیگی طبیعت فلسفه سی نین ریاضی قانونلاری^{۳۱} کیتابی کلاسیک مئکانیغین تمللرینی تشکیل نیوتونون حرکت قانونلاری و یئر چکیلیشی کیمی اهمیتلی مؤوضوعلاری ائحتیوا ائدیر.

آلمان نظری فیزیکی آلبرت انیشتین انرژی نین ایشیق سورعتی نین کوادراتی کوتله نین برابر اولدوغونو $E=mc^2$ دوستورویلا (فورمولو ایله) ایسپاتلادی. گئنئل نیسبیلیک نظریه سی و نیسبیلیک نظریه سی ایله کوتله نین کوسموس زامانی بوکدوگونو و زامان مکان حرکتین بیر-بیرله آسیلی اولدوغونو ایسپاتلایپ برون brown حرکتی ایله آتومون وارلیغینی ثبوت ائتدی. لئوپولد اینفئلدلا بیرلیکده یازدیغی فیزیکانین تکاملو کیتابی ایله کوانت و مکان کیمی مؤوضوعلاری ائحتیوا ائدیر.

نیکولاس کوپرنیکین گونش مرکزی مودئلینی ایضاح ائتدیگی باشیاییتی ده رئولوتیونیوس اوربیوم کولئستیوم دان اورتایا آدیغی مودئلین بیر شکلی گؤی علمی (آسترونومی) علم ساحه لر آراسیندا ان کؤهنه اولان لاردان دیر و خصوصیه آنتیک چاغداردا ان سیخ معنادا ایجرا ائدیلن علملرین آناسی اولراق گؤرولن بیر علم دیر.^۹ اینسانلارین سمایا اولان ماراغی یوخاریدا آسیلی دایانان جیسیملری آراشدیرماغا ایتیمیش و تلسکوپون تاپیلماسی بو موشاهیده لر داها تأثیرلی بیر حال آلمیشدیر. بابیل حؤکم داری اولگوسال آسترونوملارا نظرن یونان آسترونوملاری ریاضی دئتال لاری اؤزوم سه یه رک بو علمین اینکیشافیندا اساس نقطه لری مئیدانا گتیرمیش لر. روما ایمپیراتورلوغونون حاکمیتی آلتین داکی میصیره یاشامیش باتلامیوس (بتلمیوس) خصوصیه آسترونومی تاریخی و عومومو اولراق علم تاریخی باخیمیندان اهمیتلی بیر مؤوقع مالیک دیر. داها سؤنرالار ایسلام آسترونوملاری طرفیندن المئجیستی اولراق خاطرلانا جاق اولان هیئ مئگالی سینتاخیس یعنی "بؤیوک رندر" آدلی آسترونومی مؤوضوعلو اثری اورتا چاغ عرضینده عومومو کئچر قبول گۆرن آسترونومی اثری ایدی و یازی چی سی اولراق باتلامیوس آز قالا میتی بیر ایستاتوسا گتیریلیمیشدی.^{۲۸} باتلامیوسون کاینات مودئل

فلسفه کیمی المنتلرله کیمیوی موختلیف آراشدیرمالارین قاریشیغیندان عبارتدیر. شیمی ده خصوصیه ایکی موهوم قاورام و مقصدوارایدی: بیرری زامان-زامان فلسفه داشی اولاراق دا خاطرلاران و هر جور ماده نین و یا مثالین آلتینا اعمال ائتمه سینه کؤمک اولاجاق افسانوی بیر شئی دیگری ایسه ایچن آداما اولومسوزلوک و یا چؤخ اوزون حیات وعده ائده جک اولومسوزلوک ایکسیری یعنی آب-حیات.

دئموکریت؛ آتومجو دوشونجه نین اؤنچولریندن دیر.

بوگون *Musée des Arts et Métiers* آردلی فرانسیز موزئینه اولان لاووویسیئرین لابوراتوریاسی.

زامانلا سیمیایا اولان مارق داها دا بیلیم سل شمش و سیمادا آیری اولاراق کیمی علمی اورتایا چیخمیش دیر. موعاصیر کیمیانین شیمی دهن آیرلماسی و تملری نین آتیلماسیندا اهمیتلی فعالیتلری اولان بیر آد روبرت بویل دیر. بو گون خصوصیه آدینی وئردیگی بویله قانونو ایله تانیان بویل آتومجو فیکیراتی مودافیعه ائدن بیر علم آدامی ایدی. فرانسیز علم آدامی آنتونیو لاووویسیئر ایسه کوتله نین قورونومو قانونو ایله گرک کیمی ایسترسه ده علم تاریخینده اهمیتلی بیر آددیم آتمیش کیمی علمی نین آتاسی اولاراق دا خاطرلاندیغی اولموشدور. ۳۲ اؤزو آیریجا اوکسیژن و هیدروژن دن تثبیت ائدیپ آدلان دیران دیر. ۱۹. عصرین باشینا قدر کیمیانین او بیرری فیزیک علملرین عکسینه ایندوکسیا (ایندوجتیون) ایستیقامتین تومدننگلیم (دئدوجتیون) جهت دن داها باسقین اولماسی اونون بیولوژی علملره داها یاخین اولماسینا سبب اولوردو. اما ریاضیات و فیزیک اوصوللارین کیمیایا تطبیقی نتیجه سینده یئنی بیر علم ساحه سی نین یعنی فیزیکو کیمیانین دوغولماسیندا باشدا ویلیام اوستواید^{۳۳},

کیمی ماده نین قورولوشونو و داورانیش لارینی آراشدیران بیر علم ساحه سی دیر. فیزیکو کیمی بیوکیمی آنالیتیک کیمی غئیری-عضوی کیمی و عضوی کیمی اساس بوداق لاری دیر. طیب کیمی بیر چؤخ علم ساحه سی نین کؤمک چی سی مؤوقعینده اولان کیمی علمی نین قئیدا درمان بویا کوسمئتیک و تئکستیل ساحه لرینده ایستیفاده سی دولایی سی ایله ان بیلین ساحه سی عضوی کیمی دیر.

آنتیک چاغلاردا ماده نین معین اساس المنتلردن مئیدانا گلدیگی دوشونولر و بیر چؤخ مدنیت ده بونلار هاوا سو آتش و تورباغی ایچیردی. بونولا بیرلیکده آنتیک یونان فیلسوف لاردان بیر قیسمی آتوم فیکرینی اورتایا آتمیش و هر شئین چؤخ کیچیک یاپیتاش لارین دان مئیدانا گلدیگی قارشیا قویموشلار. بو فیلسوف لارا داها سؤنرا آتومجو فیلسوف لاردا دئیلمیش دیر. چؤخ کؤهنه چاغلاردان بری اینسانلار متالورژی ایله اوغراشماق دا موختلیف اشیانین ایستحصالیندا کیمی حادیه لری و بونلارین نتیجه سی اولان محصول لاری ایستیفاده ائتمک ده دیرلر؛ مثلاً شوشه دن اشیانین ایستحصالیندا اورتا چاغا دوغرو شیمی عنعنه سی اورتایا چیخمیش دیر. شیمی عنعنه سی کیمیانین اؤنچولودور و میستیسیم

بیر یوپانا؛ اینکالارغا ایستیفاده ائدیلن بیر نۇعو حساب ماشینی. آراشدیرماچی لارین تخمین لرینه گۆره بو آلت ده حسابلامالار فیوناچچی عددرلی اساس گۆتورولهرک گورولمکده دیر.^{۳۸}

اورتا چاغ خصوصیله هیند و ایسلام ریاضیاتچی لاری نین سیخ ایشلرینه صحنه اولموشدور. ۴۹۹ ایل قدر اثرکن بیر دؤورده هیندلی ریاضیاتچی آریباهااتا ایلک سینوس تریگونومتتریک حسابات لارینی یاراتمیش جبر دیفرئنیسیال تن لیکلر و سون سوز کیچیک ده یه رلر اوچون آلقوریتملر و تکنیکالار اینکیشاف ائتدیرمیشدیر. ۱۲. عصرده بیر باشقا هیندلی ریاضیاتچی بهاسکارا ایلک دفعه دیفرئنیسیال کالکولوسون و اساس آنالیز لاری نین تمللرینی اتمیشدیر. ایسلام علم آدام لاری دا اورتا چاغ دا بیر چوڭ ریاضی گؤروش و کشفه ایمضا اتمیش تیرلار. ۹. عصرده ال-خوارزمی هیند-عرب رقم سیستمی و تن لیکلرین حل لی اوزرینه اهمیتلی اثرلر و ثرمیش دیر. نئجه کی آلقوریت سؤز جوگو آدی نین لاتینیزاسیونا اوغرامیش حالین دان منشا اتمیشدیر. خصوصیله جبر ساحه سینده کؤهنه کشفلری موحافیظه سی و گتیردیگی یئنی اینکیشاف لار سبب ایله خوارزمی زمان ایچینده جبرین آتاسی اولاراق خاطرلانیلمیش دیر.^{۳۹} ۱۲. عصرده یاشامیش اولان بیر باشقا ریاضیاتچی عمر خیام ایسه اؤکلیدین ایشلرینه تنقیدلر گتیرمیش و آنالیتیک هندسه ایله اوکلید خاریجی هندسه نین تمللرینی اتمیشدیر. بون دان باشقا کوبیک تن لیکلره عومومو هندسه سی بیر حلل گتیرن ایلک ریاضیاتچی ده اؤزودور.^{۴۰}

اورتا چاغ دا قریب ده کی ان اهمیتلی ریاضیاتچی لاردان بیر ی فیوناچچی دیر. سندلر عرب رقم سیستمینی آوروپایا تانیتمیش و یایلماسینا اؤن آباتق اولموش و بو گون فیوناچچی عددرلی اولاراق خاطرلانیلان سایب دیزی سینی چوخالتمیش دیر. اصلینده بو سایب دیزی سینی ایلک کشف ائدن اؤزو دئیلل لاکین اونون کیتابیندا نومونه اولاراق قویولدو سؤنرا قریب ده اون قازانمیشدیرلار.^{۴۱-۴۲}

وانت هوفف^{۳۴} و آرهنیوس^{۳۵} ون پایلاری بؤیوکدور. کیمیوی ماده لرین فیزیکی ده ییشمه لرینی فیزیکی حادیشه لرین کیمیوی ماده لرین اؤزلیکلرینی فایدالانیلاراق اچیقلاناماسینی موزوع آلان و الکتروکیمیا کوللوید کیمیاسی نووه کیمیاسی و پولیمر کیمیاسی کیمی قول لارا آیریلان فیزیکی کیمیا بو عالم لرین ۱۸۸۱ هـ *Zeitschrift Für Physikalische Chemie* آدلی علم ژورنالینی یایینلامالاری لا علم دونیاسیندا کیمیادان آیری بیر بوداق اولاراق یئرینی آلمیشدیر. اینسانلارین اؤیرنمه و آراشدیرما ماراغی زامانلا آنالیتیک (چؤزومله مه لی) کیمیانین دوغولماسینا سبب اولموش بو وضعیت زمان ایچینده کووردیناسیا کیمیاسی نین و صنایع آنالیتیک کیمیانین اینکیشافینا زمین حاضرلامیش دیر. آنالیتیک اولونان متودلارین کشفی طیب بیولوژی و ژنتیک ساحه سینده کیمیانین ایستیفاده سینی چوخالتمیش دیر. پئنیسیلین و ویتامین لرین کشفی ایله کیمیا علمی نین اینسانین حیات کئیفیتینی آرتیردیغینی گنرچه بی نین یانیندا اینکیشاف ائدن تکنولوژینین ایستحصال پروسس لرینده ایستیفاده باشلانماسی اطراف پرولبلرینه سبب اولموش بو وضعیت طبیعی احتیاطلارین ایحتیاتطسیرجا صرف ادیلمه سی نتیجه سینی دوغورموش دور. بو سببله اطراف کیمیاسی و سو کیمیاسی کیمی آلت علم ساحه لری ده اینکیشاف اتمیشدیر.

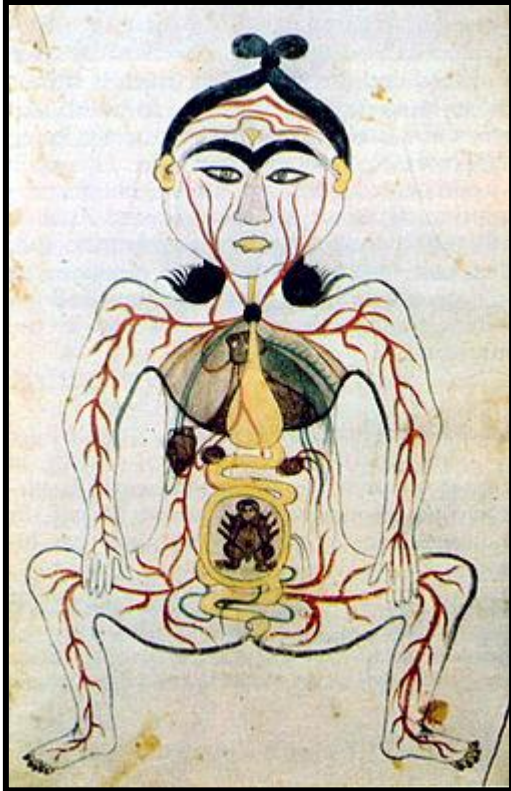
ریاضیات و ژئومتری

انتیک چاغلاردا کی علمی فعالیتلرده ریاضیاتین اهمیتلی بیر رول اوینادیغی کؤهنه میصیرلیلر مسوپوتامیالیلار هیندلیلر کیمی چوڭ موختلیف قوملارین ریاضیاتلا مشغول اولدوقلاری بیلینمکده دیر.

یونان ریاضیاتچی نین ان اهمیتلی آدلارین دان اولان تالسین هنده سینی میصیرده قالدیغی مودت ایچری سینده اؤیرنمه سی و بو علمی اطرافین داکی لارا اؤیرتمه سی نتیجه سینده اینکیشاف داوام اتمیشدیر. عددرلین آتاسی اولاراق خاطرلانیلان پیساگورون مشهور تئورمی^{۳۷} اونو زامانین ان بؤیوک علم آدام لاری آراسیندا خاطرلی سایب لار بیر یئر گتیرمیش دیر.

كىمى چۇخ موختليف ساحه لردە اهميتلى اثرلر وئرميش اهميتلى گۇرۇشلرە ايمضا آتميشدير.

۱۹. عصرده ياشاميش آلمان رياضياتچى جارىل امپيريكاگوسس ايسه گرک رياضيات ايسترسه ده ديگر بير چۇخ علمده اهميتلى اوغورلارا ايمضا آتميش؛ اساس جبر نظريه سى (و يا جبرين اساس تئورئىمى) نى ثبوت ائتميش تهورما اگرگيومو اورتايا آتميش و ثبوت ائتميش

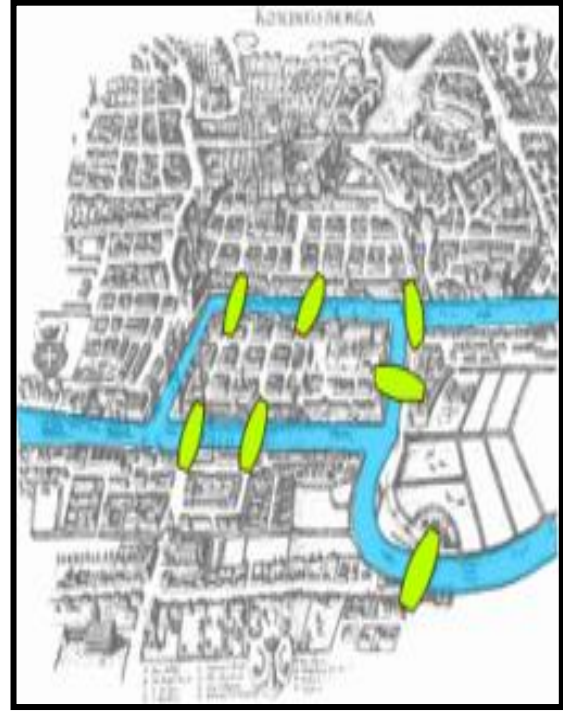

كومپلئكس ده ييشن لى فونكسيالاردا اهميتلى ايشلرى اولموشدور. يئنە ۱۹. عصرده ياشاميش اولان جورج بوول آد آتاسى اولدوغو يئنى بير جبر نۇوعو اولان بوول جبرينى اورتايا آتميشدير.

طيب

۱۷. عصردن قالما بير اليازمادان بير تصوير.

علمين طيب ساحه سينده كى ايلك اينكيشاف لارى آسيا قيطعه سينده رئاللاشميشدير. هينديستان ميصير چين ايران و يونانيستاندا طيب سيستماتيك بير فورمادا اينكيشافا باشلاميش و بير علم ساحه سى اولاراق بشريتтин ان بۇيوك پروبلملرين دن بيرى اولان ساغلاملىق ساحه سينده اينكيشاف لار عصرلر بويو داوام ائتميشدير.

ئولر Eulär طرفيندن اورتايا آتيلان كۇنيگسيئرگين يئددى كۇرپوسو پروبلئمى گراف نظريه سى نين تملينى مئيدانا گتيرميشدير.

۱۷. و ۱۸. عصرلردە قريده رياضيات يوكسليشه كئچميش بير چۇخ اهميتلى رياضى گۇرۇش رئاللاشميشدير. ايسكوچ ژوهن ناپيئر طبيعي لوقاريتمالارى آراشديرميش كئپلئر گرگن سل حركتلرين رياضى قانونلاريني اورتايا قويמוש رنه دكارت بو گون هله ده تئز-تئز ايستيفاده ائديلن كارتئزئين كووردينات سيستمىنى و بو سببدن آناليتيك هنده سنى اينكيشاف ائتديرميشدير. آلمان رياضياتچى گوتتفريئد ويلهلم لئيبنيئز كالكولوس اوزرينه بير چۇخ ايشى له كالكولوسون اينكيشاف ائتديرميش و بو گون كالكولوسته ايستيفاده ائديلن نوتاسيونون تمللرينى آتميشدير. پيئر ده فئرمات و بلايس پاسكال احتيمال نظريه سى نين تملينى آتميشلار و بو سببدن علاقه دار كومبيناتوريك قايدالاريني كشف ائتميشلر. پاسكال آيريچا پاسكال نظريه سى و (هر نه قدر اوزون دن داها اول شرق ده بيلينسه و ايستيفاده ائديلسه ده ۴۳) پاسكال اوچبوجاغى نين اينكيشاف ائتديريجى سى و آد آتاسى دير. ۱۸. عصرده رياضياتچى لئونهارد ائولئر فونكسيا آنلاييشىنى و رياضياتداكى ساي سيز نوتاسيونو (مثلاً طبيعي لوقاريتما بازاسى اولاراق ائ نوتاسيونونو) اينكيشاف ائتديرميشدير. سايبى نظريه سى گراف نظريه سى هنده سه

هیپوکراتئسین (بقراط) خسته‌لره جادو و باطیل اینانج‌لارلا بزدیلمیش بیر موعالیجه تقدیم ائتمک یئرینه یاخشیلاشدیریجی تأثیرلری ثبوت ائدیلمیش موعالیجه اوصولارینا مراجعت ائتمه‌یه باشلاماسی طیب علمینده خسته اهمیتی‌نین قاورانمایا باشلاماسینا سبب اولموشدور. ایلک باش‌لاردا بؤلگه‌لره گۆره فرقلی لیک گۆسترن موعالیجه اوصوللاری سون ایکی عصر دیر موعاصیرلشمه‌یی باشلامیش و عومومو معنادا اورتاق بیر چالیشمایا چئوریلیمیش دیر.

آوروپاداکی سالگینلاردان (شیوع) سؤنرا داها چوڭ اینکیشاف ائدن طیب علمی گونوموزده ژنتیک ایشلری‌نین اینکیشافی‌لا چوڭ یوکسک سویه‌لره چاتمیش دیر.

اورتا چاغ عرضینده اورتا شرق باشدا اولماق اوزره ایسلامین یاییلدیغی تورپاقلاردا بیر چوڭ اهمیتلی ایسلام حکیمی یئتیشمیش دیر. بونلاردان بیرى ایران‌لی رازی نئیروجرراحییه (مغز و اعصاب) و اوفتالمولوژی (گوز تانیماغی) ساحه‌لرینده تئز-تئز بیر قابجیل اولاراق گۆرولموشدور.^{۴۴} تجروبی طیبین اهمیتی‌نی وورغولایان رازی همچنین چوخون‌دان پندیاتری (اوشاقلار طیبی) ساحه‌سی‌نین ده اتاسی دیر.^{۴۵} یازدیغی بیر چوڭ اثرده چوڭ موختلیف طیبی معلوماتلار کۆچورن رازی همچنین چیچک خسته‌لیگی (آبله) ایله قیزیلجا خسته‌لیگینی (سرخک) بیر-بیرین‌دن آیران و آچیق بیر شکیلده تعین ائدیپ دیاگنوزونو (عیبلره تانیشلیق) ائدن ایلک حکیم دیر. آلرژى و ایمنونولوژی (ایمنی تانیتمی) مؤوضوعلاریندا دا ایلک اثر وئرن حکیم اؤزودور. بیر باشقا تانیتمیش موسلمان حکیمده ابن-سینانین. ۱۴ جیلدلیک باشیاییتی (شاهکار) ال-قانون فی-طیب (طیبین قانونو) آدلی اثری طیب باخیمیندا یولوخوجو خسته‌لیکلرین (عفونی مریضلیکلر) و جینسی گؤندر بولاشان خسته‌لیکلرین (مقاربتی مریضلیکلر) کشفی^{۴۶} ائنفئکسیؤز (عفونی) خسته‌لیکلرین یاییلما‌نین قارشیمی‌نی آلماتق مقصدی ایله قرنطینه تطبیقی‌نین اورتایا آتیلما‌سی^{۴۷} میکرواورقانیزم‌لرین وارلیغی‌نین وارسایلماسی^{۴۸} و نؤروپسیخیاتریا^{۴۴} و س.. بیر چوڭ کشفی و کشفی ایچینده ساخلایار.

گوزون آتاتومیسى اوزرینده ۱۲۰۰ ایل لیک عربجه بیر ال یازماسی.

هیندیستان یاریم‌آداسیندا ایندوس وادی‌سی سیویلیزاسیاسین‌دان بری طیب و دیش حکیملیگی مؤوجود ایدی. نئجه کی هیند طیبی عنعنه‌سی اولان آیوروئدا گون بئله موعاصیر طیبین یاناشی وارلیغینی داوام ائتدیریر. اینگیلیسلرین هیند یاردیم‌آداسی‌نی کولونیلشدریمه‌سینه قدر بؤلگه‌ده کی اساس طیب سیستمی اولان آیوروئدا ایلک دؤورلرینده جیوه-کوکورد اساسلی درمان‌لار ایستیفاده بون‌دان باشقا بو گون موختلیف طیبی فایدالاری بیلینن زئردئچال کیمی موختلیف بیتکی‌لرده موعالیجه‌لرده کلاسیک هیند طبابتینده ایستیفاده ائدیلمیش دیر.

چین‌ده آنتیک چاغلاردان گونوموزه قدر وارلیغینی سوردئن عنعنوی بیر طیبی عنعنه مؤوجوددور. تائویست حکیم‌لرین ائتدیگی امپیریک (تجروبی) خسته‌لیک و ناراحاتلیق موشاهدیه‌لری‌نین و چین دوشونجه‌سی‌نین نتیجه‌سی اولان عنعنوی چین طیبی بیتکی منشالی موعالیجه آکوپونکتور (اینه‌سل طیب؛ طب سوزنی) و ماساژ کیمی چوڭ موختلیف پراکتیک اوصوللارا مالیک دیر. بونلارین خارجینده بسلنمه موعالیجه‌سی و فننگ سوی کیمی ذهنی موعالیجه‌لر ده عنعنوی چین طبابتینده ایشتیراک ائتمکده دیر.

آدام دیر. ۹۵۰. عصرده یاشامیش ال-دیناوتری ایسه بیتکی تکاملونو بیتکی لرین اینکیشافینی آراشدیرمیش و کیتابون-نئبات آدلی اثرینده بیر چوڭ نؤوعو تعیین انده رک بوتانیکا علمینه قاتقی لاردا تاپیلیمیش دیر. بیر باشقا علم آدامی اولان ال-نبتاتی نین شاگردی اولان ابن بایتار اجزاجیلیغا (دارویی) باغلی (فارماسوتیک) بیر بیلیملیک حاضریرلامیش و بیر چوڭ بیتکی یئمک و درمانی اثرینده تعیین ائتمیشدیر. بو اثر لاتینجا ترجمه سی داها سؤنرا آوروپالی علم آدام لاری طرفیندن ۱۸. و ۱۹. عصرلرده ایستیفاده ائدیلیمیشدیر. ۵۱. ابن نفیس پولمونئر (گردش خوش ریوی) ۵۲ و تاج دؤورانی (گردش خون کرون) ۵۳۴ دؤغرو بیر شکلده تثبیت ائتمیش ماده لر موبادیله سی آنلایشینی تعیین ائتمیشدیر. ۵۵

بیولوژی نین اساس لارین دان ساییلان موعاصیر تکامل نظریه سی (ئوریم تئورسی) چارلز داروین ۵۶ این گوروش لری نین اوزرینه اینشاء ائدیلیمیشدیر. داروین نؤوعلرین منشایی ۵۷ اینسانین توره ییشی (هبوط) و آختاریسیر مخصص سئچمه ۵۸۵۹ اینسان و حیوان لاردا دویغولارین ایفاده سی ۶۰ اثرلرینده فیکیرلرینی ایفاده ائتمیشدیر. موناستیرین (صومعه) باغچاسین داکا بئزلیلری (نخود فرنگی) بیر-بیرلری له ائشلشدیررک (تطبیق اندرک) ژنتیک علمین تمللرینی آتان گرئگور مندل کلاسیک ژنتیک قانونلاری نین یاپیتاش لارینی یاراتمیش دیر.

سوسیولوژی (توپلوم بیلیم سل)

Auguste Comte

هر نه قدر دیگر علم ساحه لرینه نیسبتن یئنی بیر علم

ساحه سی اولراق تانیملانسادا سوسیولوژی یعنی توپلوم بیلیم سل ایشلر و موشاهیده لر آنتیک چاغلاردان

اورتا چاغ و سؤنراسیندا قریبه اهمیتلی طبیی گوروش لر اولموشدور. گارجیا ده اورتا تروپیک (ایستیلیک) طبیین قاباقجیلی اولراق اورتایا چیخیب باشدا کولرا (وبا) اولماق اوزره چوخو تروپیک خسته لیگی دؤغرو شکیلده تعریف لرن ویلیام هاروی قریبه قان دؤورانینی (گردش خون) دؤغرو و تام بیر شکلده آچیقلایان ایلك قرب اولموشدور. داها سؤنرالار ۱۹. عصرده لویی پاستور ایلك موفقیت لی قودوز پیوندینی (واکسن هاری) تاپمیش اؤز آدینی آلاجاق اولان پاستوریزاسیون عملیاتینی ده ایلك دفعه اورتایا ائتمیشدیر. لویی پاستور عئینی زاماندا روبئرت کوخ و فئردیناند کوهن ایله بیرلیکده میکروبیولوژی ساحه سی نین آتالاریندان بییری اولراق قبول ائدیلمیش. ۱۹۰۵-جی ایله نوبئل موکافاتی آلمیش اولان روبئرت کوخ عئینی زاماندا توبئرکولوسیس باکیلوس و ویبریو کهولئرا کیمی خسته لییه سبب اولان اهمیتلی باکتیریا لاری ایلك دفعه تجرید ائدن آدام دیر. داها سؤنرا اؤز آدی لا خاطرلانا جاق اولان کوخ پوستولات لارینی اینکیشاف ائتمیشدیر.

بیولوژی

بیر علم ساحه سی اولراق ۱۹. عصره قدر ایندیکی آلت ساحه لری له اینکیشاف ائدن بیولوژی جانلیلارین بوتون خصوصیت لرینی آراشدیران بیر سیستم دیر. باشدا اینسان اولماق اوزره بیتکی لری آراشدیران بوتانیکا (گیاه شناسی) حیوان لاری آراشدیران زوولوژی (جانور شناسی) میکرواورقانیزم لری آراشدیران میکروبیولوژی (میکروب شناسی) کیمی آلت بوداق لارا آیری لار.

آریستوتل (ارسطو) طبیعته داییر بیر چوڭ ایش گورموش بیر چوڭ بیتکی و حیوان نؤوعونو آراشدیرمیش و تصنیف (کانتقورایز طبقه بندی) ائتمیشدیر. آریستوتلین فیکیرلری اؤزون دن سؤنراکی بعضی علم آدام لاری نین ائتدیگی اک لرله بیرلیکده خصوصیه قریبه اوزون بیر مودت نوفودلو اولموشدور.

اورتا چاغدا خصوصیه ابن نفس ابن جاهیز و ابن بایتار کیمی موسلمان لار علم آدام لاری بیولوژی دالینا ایشتیراک ائتمیشلر. خصوصیه اثرکن تکامل دوشونوشونه ایشتیراک ائتمیش ۴۹ اولان ابن جاهیز قئیدا زنجیری (زنجیره غذایی) فیکیرینی ده ایلك دفعه اورتایا آتان

سیاست علمی

ماکیاۋولی نین (Niccolò Machiavelli) فلورانس ایتالیاراکى
هئیکلى

سیاست علمی چوڭ كۆهنه چاغلاردان برى سیاسی فعالیتلرله بیرلیکده اینکیشاف گۆسترمیش اهمیتلى بیر اجتماعی علم ساحهسى حالینا گلمیشدیر. آنتیک هیندیستان داکى وئدیک (وئدالار) متن لردن داها سؤنراكى موختلیف بودا ایست متن لره قدر بیر چوڭ متنده سیاسته داییر آراشدرمالار و ایشلر ایشتیراک ائدر. هیندلی سیاسی دوشونر چاناکیا (م.ا. ۳۵۰-۲۸۳) سیاسی دوشونجه ایقتیصادیات و اجتماعی نظام کیمی مؤوضوعلاری اله آلان آرتھاسهاسترا (Arthashastra) آدلی اثریله تانییر. بنزری شکلده آنتیک یوناندا دا بیر چوڭ سیاسی فیکره راست گلینیر؛ گرک هومئر (Homeros) هئسیودوس (Hesiodos) و توکیدیدیس (Tukididis) کیمی اثرکن دؤور مؤلفلری نین اثرلرینده ایسترسه ده افلاطون و آریستوتل (ارسطو) کیمی فیلسوفلارین اثرلرینده چوڭ موختلیف سیاسی فیکیر و آراشدرمالارا راست گلینه. افلاطون دؤولت آدلی اثرینده اؤزونجه ایدئال

برى مؤوجوددور. هئروودوت و توکیدیدیس کیمی آدلارین اثرلرینده سوسیولوژی موشاهیده و قیمت لندیرمه لره راست گلمک مومکون دور.

بیر اثرکن دؤور ایسلام سوسیولوژی سی نین وارلیغینا دایر موختلیف دلیل لر واردیر. ایسلام دوشونورو (موتفکیری) ابن خلدون ون ائورن سل (اونیوئرسال-جهانی) تاریخی آنالیز ائدن یئددی جیلدلیک اثرینه یازدیغی موقددیمه آدلی اؤن سؤزنده موختلیف سوسیولوژی نظریه لری ایلك دفعه فورموله ائدهرک اجتماعی فلسفه ده و بیر بوداق اولاراق سوسیولوژی نین اینکیشافیندا قاباق جیل مۇوقع سی نه گلمیش دیر. مثلاً بو اثر واسیطه سی له ابن خلدون یئنی بیر علم ساحه سی اولاراق علم ال-عومران علمینی اورتایا آتمیش و بئله تعین ائتمیشدیر: "بو علمین ... اؤزونه خاص بیر مۇوضوع سو وار (دیر)؛ یعنی (هومانیتار) جمعیت و اؤزونه خاص پروبلملری وار (دیر)؛ یعنی جمعیتین طبیعتینده بیر-بیرینی تعقیب ائدن اجتماعی چئوریلمله لر ..."^{۶۱} بون دان باشقا بو اثرین دکی دوشونجه لری ایله تاریخ علمی و تاریخ فلسفه سی باخیمیندان دا اهمیتلی بیر آدیم ائتمیشدیر.^{۶۱}

هر نه قدر سوسیولوژی تئرمینی اؤزون دن اول ایستیفاده ائدیلمیش اولسادا^{۶۲} مستقیل اولاراق تکرار تئرمینی اورتایا آتان^{۶۳} و سوسیولوژی نین اساسینی مؤثبت علملرین کرایچاسی اولاراق گۆره رک^{۶۳} زامان ایچینده سوسیولوژی نین آتاسی اولاراق دا خاطیرلانان آد آوگوسته کومته دیر (Auguste Comte)^{۶۳} بونونلا بیرلیکده عومومو اولاراق کومته سوسیولوگیانین قوروجوسو اولاراق گۆرولمز.^{۶۴} قرب دکی سوسیولوژی ساحه سی ایله مشغول اولان ایلك آدلار عومومییتله داروین ین تکامل نظریه سین دن تاثیرلنمیشلر و خصوصیه آنالوژیک اولاراق جانلی اورقانیزم ایله جمعیتی قارشیلادیرماقدا ایدی لار.^{۶۴} بو آدلارا نومونه وئرمک لازیم اولسا هئربئرت ایسپئنسئر (Herbert Spencer) و لوییز هئرنی مورگان (Lewis Henry Morgan) کیمی آدلار ذیکر ائدیله بیلر.^{۶۴}

۱۹. عصرده و ۲۰. عصرین اول لرینده ائمیل دورکیم (Émile Durkheim) و یلفرئو پارتو (Vilfredo Pareto) و ماکس وئبئر (Max Weber) کیمی کلاسیک سوسیولوکلار علمه اهمیتلی قاتقی لاردا ائتمیشلر.

قورولموش و داها سۇنرا ۱۹۰۳-جى ایلده آمریکا سیاست علمی بیرلیگی قورولموش دور. سیاست علمی اوزرینه آکادمیک ایشلر آرتاراق داوام ائتمیش بیر چۇخ فرقلی بیلیم یورددا سیاست علمی بۇلوملری آچیلیمیش دیر.

پسیکولوژی

ابن سینانین القانون فی طب (طیبین قانونو) آدلی کیتابی نین ۱۴۸۴-جی ایل تاریخلی لاتینجا بیر کویپاسی.

بو اثر عومومو اولاراق طبیی موضوع ائتدیگی کیمی ایچینده کلینیکا پسیکولوژی باشدا اولماق اوزره پسیکولوژی ده موضوع ائدیلیمیش دیر.

بو گون پسیکولوژی (روان شناسی) علمی ایچری سینده موضوع ائدیلن چوخو آنلایش حادیه و فنومنن آنتیک هیندیستان چین و میصیر کیمی مدنیت لرده ده فلسفی ماراغا مظهر اولموش دور. افلاطون و آریستوتل (ارسطو) کیمی یونان فیلسوفلاردا پسیکولوژی موختلیف مؤوضوعلار یازین لارین و دوشونجه لرینده یئر وئرمیش لر.^{۶۵} بونونلا بیرلیکده پسیکولوژی ده کلینیکا^{۶۶} و تجروبی یاناشمالار^{۶۷} فاکتور اورتا عصرلردکی موسلمان علم آداملاری طرفیندن باشلادیلیمیش دیر.

عقل خسته خانالاری اولاراق تعیین اولونا بیلجهک ایلک قوروملار (تشکیلاتلار) ایسلام تۇرپاقلاریندا ۸. عصرده اورتایا چیخیمیش دیر.^{۶۸} نئجه کی موسلمان حکیملر اثرکن دؤورلردن اعتباراً "عقل خسته لیگی" اولاراق تعبیر ائتدیکلری پوزوقلوقلار قارشى موختلیف موعالیجهلر (تراپی لر) او یغون لامالار (تطبیق لر) اینکیشاف ائتدیرمه یه باشلامیش دیر.^{۶۹} احمد بین سئهل ال-بلخی (Ahmed bin Sehl el-Belhî) بدن و روح خسته لیکلرینی آبیان و آیری-آیری آراش دیران موباحیته ائدن ایلک ایسیملردن دیر؛ روحی خسته لیکلرین زامان ایچینده

اولان سیاسی قورولوشلارنا و ایداره فورماسینی آچیقلامیش و آراش دیریمیش دیر.

اورتا چاغدا (قرون وسطی) فرقلی سیاسی گؤروش لر و دین ایله سیاست علاقه لرینی اله آلان موختلیف اثرلر اورتایا چیخیمیش دیر. آوگوستینوسون (Augustinus) تانری نین شهری اثری کیمی اثرلرین فاکتور اورتا عصرلردکی دین-سیاست علاقه لری آنلایشینا قاتقی سی اولموش دور. اورتا چاغدا همچنین ایسلام تۇرپاقلاریندا موختلیف سیاسی دوشونمه و آراش دیرمالار اولموش دور و بو چاغلاردان باشلایا سیاستنامه ایصلاحاتنامه وس.

کیمی آدلان دیریلان فرقلی یازین عنعنه لری اورتایا چیخیمیش دیر. مثلاً ۱۱. عصرده نظام الملک (نظام الملک) طرفیندن یازیلان سیاستنامه دؤولت رهبرلیگی و دؤولت ایشلری مؤوضوع ائدیلیمیش دیر. سیاسی یازین و آراش دیرما عنعنه سی داها سۇنراکی دؤورلره قدر داوام ائتمیش مثلاً عوئمانلی دؤولتینده سیخ بیر سیاستنامه و ایصلاحاتنامه عنعنه لری اورتایا چیخیمیش دیر.

محبی گولشنی (Muhyî-i Gülşenî) حسن کافی ال-آک حیصاری (Hasan Kâfî el-Akhisârî) کاتیب چلبی (Kâtip Çelebi) کیمی آدلار شرق ده کی سیاست علمینه ایشتیراک ائتمیشلر.

ایتالیان اینتیپه ائناسیندا یازار ماکیاولی (Niccolò Machiavelli) یازدیغی شاهزاده (Il Principe) آدلی اثری ایله سیاست علمی تاریخى باخیمیندان اهمیتلی بیر یئر گلمیش دیر. اثرده موختلیف وضعیت لرده اقتدارا گلن حؤکم دارین هر وضعیتده گؤره نلره (nələrə) قاباق دان تانیماسی لازیم اولدوغو نئجه بیر سیاست ایزلمه سی لازیم اولدوغو آچیق لانییر. اورتا چاغدا و سۇنراسینداکی دؤورده بیر چۇخ فرقلی سیاسی اقتدار فورماسی و دؤولت قورولماسی فرقلی ایسیملرجه موذافیعه.

مثلاً فران سیز حقوق شوناس ژان بودین (Jean Bodin) اقتدار و دؤولت اوزرینه یازدیغی دؤولت اوزرینه آلتی کیتاب (Les Six livres de la République) آدلی اثری ایله تانیمنیش مطلق بییت چی لییه شیددت له موذافیعه ائتمیش دیر.

بیر علم اولاراق سیاست علمی خصوصیه ۱۹. عصرده آکادمیک معنادا قورولوشلارنا باشلامیش ۱۸۸۰-جی ایلده آیش-دا ایلک سیاست علمی مکتبی (حیصه سی)

تاپلمیش دیر. بو زاماندا رئال لاشان و خصوصیه نئورولوژی قورولوشا دایر آنا تومیک و فیزیولوژی گوروش لر پسیکولوژی نی موثبت تأثیر اتمیشدیر.

آلمان حکیم ویلیام وونت (Wilhelm Wundt) 1879- اونجو ایلده ایلك تجروبی پسیکولوژی لابوراتوریاسینی آچاراق بیر قانونا ایمضا اتمیشدیر.^{۷۱} ۱۸۹۰ لاردان باشلا یاراق آوستریالی (استریالی) حکیم زیگموند فروید (Sigmund Freud) ایسه پسیک آنالیز اولاراق آدلاندیردیغی یاناشما ایله پسیکولوژی یا یئنی بیر ایستقامت قازاندیرمیش دیر. هر نه قدر پسیک آنالیزه علمی مؤوقعی هله موباحیثه لی اولسا دا^{۷۲} پسیک آنالیزه موختلیف موباحیظه لری و آنالیز لاری عومومو معنادا باتی مدنیتینده اهمیتلی بیر یئر قازانمیش دیر. یئنه ۱۸۹۰ لاردا ایتلرده ائتدیگی تجروبه لرله ایوان پاولوف (Ivan Pavlov) کلاسیک شرطلندیرمه موفقیتلی بیر شکلده گؤستریمیش دیر. نئجه کی داها سوئرادا اینسان خارجی پرماتلار پشیکلر و ایتلر کیمی موختلیف حیوانلار پسیکولوژی تجروبه لرینده ایستیفاده ایدلمیشدیر.

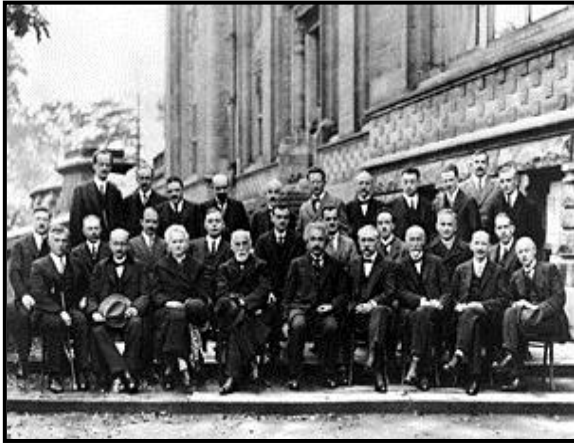
آنتروپولوژی

هر نه قدر آنتروپولوژیک (اینسان شوناس لیق) منشایی قربدکی ایشیقلا نما مودت ی و داوامین داکی اثرکن دؤور موعاصر دوشونجه لری ایلشکیلندیریلسه ده بو دؤورلردن چؤخ اول بو گون آنتروپولوژی ایچری سینده ایشتیراک ائدن مؤوضوعلار داییر آراشدیرمالار ائدلمیشدیر. مثلاً ال- بیرونی هیند یاریم آداسی نین خالق لاری عنعنه لری و دین لری اوزرینه بیر چؤخ آراشدیرمادا تاپلمیش دیر و عومومو اولاراق آنتروپولوژی ساحه سینده گیره جک چؤخ موختلیف آراشدیرما و ایشلری نتیجه سینده زامان- زامان "ایلك آنتروپولوگ" اولاراق خاطیرلانمیش دیر.^{۷۴} بیرونی اورتا دوغو (خاورمیانه) آرالیق دنیزی (آغ دنیز) حؤوزه سی و گونئی آسیا مدنیت و دین لری اوزرینه اهمیتلی موقایسه لی آراشدیرمالار اتمیشدیر. بون دان باشقا ابن خلدون ایله بیرلیکده بیرونی بعضی عالیملر طرفیندن ایسلام آنتروپولوژی سی نه ائتدیگر لری قاتقی لار سببی له اؤوولموشدولار.^{۷۵}

بدن ن خسته لنمه سینده یول آچا بیلجه یینی ده اورتایا اتمیشدیر.^{۷۰} بون دان باشقا بو گون دئپرئسسیا (افسردگی) اولاراق آدلان دیریلان پوزوق لوغو تعیین اتمیش و ایکی تیپین دن بحث اتمیشدیر: بیرنجی سی بیر ایتکی و یا موفقیت سیزلیک کیمی سببلردن میدانا گله بیلن و پسیکولوژی یوللارلا موعالیجه ائدیله بیلجه جک دئپرئسسیا دیگری ایسه سببلری بیلنمه یین لاکین احتیمال لا فیزیولوژی سببلردن اولان و فیزیکی طیب اوصول لاری لا موعالیجه ائدیله بیلجه جک اولان دیر.^{۷۰} پسیکولوژی ساحه سینده بیر باشقا اهمیتلی علم آدمی دا ابن-ی سینا دیر. ابن سینا بو گون نؤروپسیکیاتریک حال لار کیمی معین ائدلمیش هالوسیناسیون اینسونیا مانع کابوس مثلاً نخولیا دئمانس ائپیلئپسیا ایفلیج و ترئمور کیمی^{۴۴} بیر چؤخ وضعیتی آراشدیرمیش و تعیین اتمیشدیر.

فیلسوف رنه دکارت (René Descartes) باتی دا پسیکولوژی نین موعاصر فلسفی فورماسینین تمللری نین میدانا گلمه سینده ایشتیراک اتمیشدیر.^{۶۵} موختلیف اثرلرینده اهمیتلی پسیکولوژی مساله لری اله آلان دکارت اؤزو بیر حکیم اولماسا دا موختلیف آنا تومیا ایشلری ائتدیگی بیلنمکده دیر. اینگیلیس حکیم توماس ویلیس (Thomas Willis) ایسه طبیی بیر اینتیظام اولاراق پسیکولوژی نین اورتایا آتیلماسیندا موهوم رول اوینامیش بئیین فونکسیالاری ایستقامتینده پسیکولوژی یا یاناشما اولسون ائتدیگی سیخ آنا تومیک ایشلره اولسون پسیکولوژی یا بؤیوک قاتقی لاردا تاپلمیش دیر. بون دان باشقا داها سوئرالار تجروبی (دنيسل) پسیکولوژی نین اینکیشافیندا جان لوک (John Locke) و دیوید هوم (David Hume) کیمی فیلسوفلارین بؤیوک تأثیری اؤلموشدور.^{۶۵}

موعاصر چاغا یاخینلا شارکن اورتایا چیخان و خصوصیه پسیکولوژی پوزوقلوق وضعیت لرینده بیر موعالیجه اولاراق اورتایا چیخان هیپنوتیزم ایله فرئولوژی کیمی بوداق لار مذاکره مؤوضوع سو اؤلموش خصوصیه ده بونلارین جیددی اولاراق تأثیرلی اوصوللار اولوب- اولمادیغی و هر هانسی بیر علمی دایاغی نین تاپیلیب- تاپیلما دیغی مذاکره ائدلمیشدیر. داها سوئرالار اورتایا چیخان آلمان تجروبی پسیکولوژی حرکتی پسیکولوژی یا اهمیتلی قاتقی لاردا

بیر فوتوشکیل. شکیل کی شفصلر دؤورون اهمیتلی علم آذرلاری دیر و بؤیوک بیر قیسمی نوبل موکافتی را آلمیش آذرلاری. سولدان ساغا:

1. sıra: Auguste Piccard, Émile Henriot, Paul Ehrenfest, Edouard Herzen, Théophile de Donder, Erwin Schrödinger, Jules-Émile Verschaffelt, Wolfgang Pauli, Werner Heisenberg, Ralph H. Fowler, Léon Brillouin, 2. sıra: Peter Debye, Martin Knudsen, William Lawrence Bragg, Hendrik Anthony Kramers, Paul Dirac, Arthur Compton, Louis de Broglie, Max Born, Niels Bohr 3. sıra: Irving Langmuir, Max Planck, Marie Curie, Hendrik A. Lorentz, Albert Einstein, Paul Langevin, Ch. E. Guye, Charles Thomson Rees Wilson, Owen Willans Richardson

۲۰. عصرین باشلاریندان اعتبارن علمده کی ایرهلی له بییشلر بؤیوک سرعت قازانمیش و آکادمیک موحیطین داها الوئیشلی بیر آراشدیرما موحیطینه قوووشماسی بو ایرهلی لمه یی تئتیکله میشدیر. علم ایله مشغول اولماق بیر پرئستیز حالینا گلمه یه باشلامیش و تأثیرلرینی گؤسترمه یه باشلامیش دیر.

آلفرئد نوبلین (Alfred Nobel) وصیتی اوزرینه ۱۹۰۱ دن اعتباراً وئرلن نوبل موکافتلاری علمین پرئستیز ایستیقامتینی سرگی لر. ۷۸۷۹ بو تیپ موکافتلارلا علمه اولان تشویق آرتدیریلماقدا و آراشدیرمالار اوچون لازیم پوللار تامین اندیلمه یه چالیشیلیر.

علمین مدرن لشمه سی نده رولو اولانلار

نظری اولراق آنتروپولوژیک اینکیشافی طبیعت تاریخیندن دوغولموش دور و ایلک دؤورلرده خصوصیه اوروپالی گوجلرین نظارتینده اولان کولونیلارداکی حیاتیین یئرلی اینسانلارین و اولارلا علاقه دار فاکتورلاری (مدنیت دیل دین کیمی) آراشدیریلماسینی ایچرمیشدیر. آنتروپولوژی ۱۹. عصرده اینکیشاف ائتمیش خصوصیه ۱۸۶۰ لارداکی علمی اینکیشافلاردان خصوصیه ده بیولوژی و فیلولوژی کیمی بوداقلارداکی اینکیشافلاردان تاثیرلنمیش دیر. ۷۶

قباقجیل آنتروپولوگلاردان اینگیلسلی ادوارد بورنئت تیلور (Edward Burnett Tylor) داروینین تکامل قیاداسینی اساس گؤتوره رک آنتروپولوژیک چیخاراملار ائتمیش مدنیتین اینکیشافی ایدراکین اینکیشافینین دوغرو موطناسیب اولدوغونو مودافیه ائتمیشدیر. ۷۶

همچنین معاصر بعضی چؤل و یا اووچو-توپلایجی خالقلاری تکامل اینکیشاف باخیمیندان گئری ده گؤروب پریمیتیف یعنی "ایبتیدایی" کیمی قیمتلندیرمیش دیر. ۷۶

۱۹. عصر و ۲۰. عصرین اوللرینده آنتروپولوژی نسیبلیک ایجتماعی معنادا داها آزا اینکیشاف ائتمیش اولراق گؤرولن خالقلار اوزرینه سیخلاشماغا داوام ائتدی. ۷۶

۲۰. عصرین ایکنجی یاری سیندا آنتروپولوکلار داها اوچونجو دونیا اولکه لریندکی داها مورککب ایستروکتورلارلا (سازه لرله) ماراقلانماغا باشلامیش داها سوئرلار ۱۹۷۰ لرله بیرلیکده معاصر قرب اولکه لرینی آنتروپولوژیک اولراق آراشدیرماغا باشلامیش لار کی آنتروپولوژی اوچون بؤیوک بیر آددیم اولموشدور. ۷۶

معاصر اوروپا و قوزئی آمریکا اولکه لرینده فوکوسلاندان آنتروپولوژی ایشلرینده گرک عموم اولراق جمعیت ایسترسده اتنیک و دینی آزلیقلار مؤوضوع ائدیلمیشدیر؛ ۷۶۷۷ بونو دا بعضی لری باتی کولونیلاری آراشدیران آنتروپولوژیک قربی آراشدیران و باتی پئرسپکتیولری کانلاری باتی اولمایانلار داواملی اولراق سینانان بیر دالا چئوریلمه سی اولراق شرح اولونموشدور. ۷۶

گونوموزه دوغرو

۲۰. عصرین ان اهمیتلی آراشدیرما ساحه لریندن کوانتوم مئکانیکی مؤوضوع لو سولوای (Solvay) کونفرانسیندان

تئورئىمىنى پرىنسىپىيا ماتىماتىكا گىيى سىستېمىلەرنى بېچىمىسل اولاراق قرار وئىلمەيەن مولاھىظەلەرى اوزرىنە *Principia Mathematica Gibi Dizgelerin*) *Biçimsel Olarak Karar Verilemeyen Önermeleri Üzerine* ^{۸۹} باشلىغى آلتىن داكى حكيمە مقالهسىندە بىلدىرىمىش دىر. عومومو اولاراق ۲۰. عصرده كومپلېكسلىك نظرىيەسى اويون نظرىيەسى توپولوژى كىمى بىر چوڭ يىنى رياضيات ساحەسى و ايش ساحەسى مئيدانا چىخىمىش دىر.

۱۹۵۳-جى ايل دە دائىن. ائى DNA- نىن قورولوشونو تاپان علم آداملارى فرانسىس كرىك (Francis Crick) ۹۰ جىمىز واتسون (James Dewey Watson) ۹۱ و مارىس ويلكىنز (Maurice Wilkins) ۹۲ ئىنتىك ساحەسىندەكى اينكىشاشلار بۇيوك ايشتىراك ائتمىشلر. ئىنتىك معلوماتى داشىيان دائىن. ائى DNA نىن حلى عصرىن ان اهمىتلى علمى ايشلرلىن دن بىرىدەر. ئىنتىكىن يىنى تىكنولوژى شرطلرە ايرەلىمە قئىدائتمەسىلە خستەلىكلرلىن داها مئيدانا گلەمدن تىبىتى مومكون اولايىلەجك.

مدرن لشمەيە اىستىفادە ائىدىلن متودلار

بىر مىكروسكوپ

علمىن آرتدىقجا لازىملى مئكانىزملىر چوخالمىش و يىنى متودلار اورتايا چىخىمىش دىر. آز قالا هر ساحەدە اىستىفادە ائىدىلمەيە باشلانان تىكنولوژى عددى علملرلىن ان بۇيوك كۆمكچىلرلىن دن بىرى حالينا گلەمىش دىر. سون زامانلاردا

طىب ئىنتىك و مولكول ئر بىولوژى ساحەسىندە گۆستىرلىن ايرەلىمەدە تىكنولوژى نىن پايى بۇيوكدور. ايلك زامانلاردا باخدىغىمىزدا فىزىك و كىمىيا لابوراتوارلارلىندا اىستىفادە ائىدىلن سادە جىهازلار اساس داشلارلىن مئيدانا گلەمسىنە كۆمكچى اولدولارسادا يىنى دۆور علمى نىن ان اوست

رادىولوژى قوروجوسو اولان مارى كورى نىن (Marie Curie) علمە ائىدىگى قاتقىلار كىمىيا ساحەسىندە بۇيوك عكس-صدا اوياندىرىمىش دىر. رادىواكتىويەتە ساحەسىندەكى ايشلرلى اونا ۱۹۰۳-جى ايل دە فىزىك ساحەسىندە و ۱۹۱۱-جى ايل دە كىمىيا ساحەسىندە نوبل قازاندىرىمىش دىر. ۸۰-۸۱

آلبىرت انشتىن نىن آلمان انئالئن دئىر پىسىك (*Annalen der Physik*) ژورناللىندا نشر اولونان ايشىغىن مئيدانا گلەمە و چئورىلمەسى اوزرىنە بىر فىكىر ^{۸۲} مولنكول اولچولرلى نىن يىنى بىر تىبىن ائتمەسى ^{۸۳} و حرىكتلى جىسىملرلىن الكترودىنامىكى ^{۸۴} باشلىق لارى آلتىن داكى مقالهلىرى فىزىك علمى اؤچون يىنى بىر صحىفە نىن اچىلماسىنا سبب اولوردو. عومومو نىسىلىك و خوصوصى نىسىلىك انشتىن طرفىندن فىزىكيايا تىقىم ائىدىلن ان قارىشىق و ان سىرلى نظرىلەردن سايلىلىر. هلەدە مذاكرەلەر سبب اولسا دا عصرىن ان اهمىتلى علم آداملارلىن دان سايىلان انشتىن ۱۹۲۱ دە فوتوالكترىك تاثير حادىتەسىنە گىتىردىگى شرح ايلە نوبل موكافاتىنا لايىق گۆرولموشدور. ۸۵-۸۶

اوشاقلىغىن دان اعتبارن رياضياتا اولان فعالىتلىرى كارل فرىدرىك گاوسسو (Carl Friedrich Gauss) بو علمىن ياپىتاشلارلىن دان بىرى حالينا گىتىرىمىش دىر. ^{۸۷}

گاوسس عددلر نظرىيەسى آناليز دىفئرنسىيال هندسە ژئودىزى مانىتىزما و آسترونومى مؤوضوعلارلىندا اهمىتلى قاتقىلار ائتمىش دىر. رياضيات ساحەسىندەكى ايرەلىلەيشلر گاوسس دان اعتبارن داها فرقىلى بىر حال آلماغا باشلامىش و اونون شاگىردلرلىن دن اولان بئرنهارد رىئماننىن (Bernhard Riemann) ياراتدىغى هندسە ساپەسىندە نىسىلىك نظرىيەسى اينكىشاش ائتمىش دىر. ^{۸۸}

۲۰. عصرده سرىنىواسان آيانگار رامنوژان (Srinivasa Aiyangar Ramanujan) دە اوزرىندە نظرىيە اينكىشاش ائىدىرىمىش؛ هىپىرگئومىترىك (*hipergeometrik seriler*) سئرىلر سادە عدد نظرىيەسى قاما فونكسىياسى كىمىيا رياضياتىن بىر چوڭ فرقىلى بوداغىندا اهمىتلى كىشغىلى اولموشدور. كورت گۆدئىلن (Kurt Godel) ائكسىكلىك تئورئىمى رياضياتدا چوڭ اهمىتلى بىر يئره مالك دىر. گودئىل ۲۰. عصرىن رياضيات باخىش بوجاغىنى دە يىشى دىرن

علملرین صنیف لاندیر یلماسی (و یا علملرین تصنیفی)

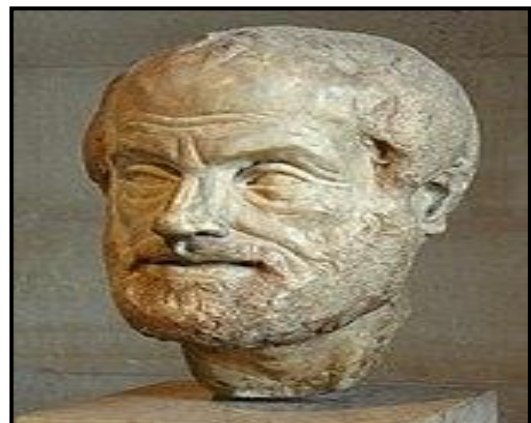
خوصوصیله علم فلسفه سینده اهمیتلی بیر یئر توتوش بیر چوڭ فیلسوف فرقلی تمللرده یولا چیخاراق فرقلی علم تصنیفلرینه چاتمیشلار. گرک کؤهنه یونان فلسفه سی ایسترسده داها سوئرا بو فلسفه نین تمللرینی اینکیشاف ائتدیرن ایسلام فلسفه سی نین مشائی مکتبینه علملرین تصنیفی اؤزونه یئر تاپمیشدیر. علملرین تصنیفی له مشغول اولان آریستوتل ان اساس علمین فلسفه اولدوغو بیلیملرین سه عومومو اولاراق اوچ اساس کاتقوریدا قیمت لندیری له مودافیعه ائتمیشدیر. بو اوچ کاتقوریا نظری پراکتیکی و پوئتیک علملر کاتقوریا لاری نین. بونا گؤره نظری علملر کاتقوریا سیندا متافیزیک ریاضیات و فیزیک ایشتیراک ائدرکن پراکتیک علملرده اینسان فعللری نین رهبرلیگی له علاقه دار علملر ایشتیراک ائدر. سون اولاراق پوئتیک علملر کاتقوریا سی ایله قصد ادبیات دیر و شعر و رئتوریک کیمی علملری ائحتیوا ائدیر. ایستواجی لاردا علملرین تصنیفین دن اوچ اساس کاتقوریا یا سؤیکه نیرلر اولارین ایره لی سوردوگو کاتقوریا لار فیزیکا ائتیک و منطق کاتقوریا لاری دیر. ارسطوجو فلسفه نی اساس ائدن مشائی مکتبین دن ابن سینا ایسه علملرین بنزری شکل ده ایکی اساس کاتقوریا یا آیریر: نظری و پراکتیک^{۹۴}. دؤورده علم فلسفه آیریلما سی اولمادیغی اوچون بنزری شکل ده تمل ده وار اولان فلسفه دیر و نظری فلسفه (و یا نظری فلسفه) متافیزیک ریاضیات و فیزیک علملرینی ائحتیوا ائدرکن پراکتیک فلسفه (و یا عملی فلسفه) ائو رهبرلیگی سیاست علمی و اخلاق علمینی ایحاطه ائدر^{۹۴}. مشائی ائکولدنکی دیگر فیلسوف لاردا مثلاً فارابی و ابن رشد علملر تصنیفین دن بنزری بیر شکل ده بؤیوک اولچوده ارسطوجو اساس دا اله آلمیش لار^{۹۵}. ۱۰. عصرده اورتایا چیخان ایسلام فلسفه سی

سوییه ده کی واسیطه لری ایستیفاده ایره لی لمه یی سورعتلندیرمیش و گونوبیرلیک حالا گتیرمیش دیر. میکروسکوپون گلیشدریلمه سی له یارادیلان الکترون میکروسکوپ لارین علمی واسطه باخیمیندان اهمیتلی بیر ایره لی لمه دیر. شرطلرین مئیدانا گلمه سی له بیرلیکده آرتان سیستماتیک نیظام علمین ایره لی لمه سی نه قاتقی تامین ائدیگی کیمی اینسان لیق ایچینه اهمیتلی اینکیشاف لاری اؤزو ایله گتیرمک ده دیر. تلسکوپون^{۹۳} ایلك گونلرین دن بری دیر کئچیردیگی تکامل کوسموسون (کیهان) درین لیکلرینه چاتمیزی تامین ائتمیش و قاران لیق بیلیمه به نین ایچین دکی سیرلری چؤزمه میزه کؤمکچی اولموشدور. بیلگی ساییار (کامپیوتر) تکنولوژی سی نین اینکیشافی علمین فایدا ساحه سینه گیرن بیر باشقا سیستم لر یوماغینی یارادیر. بیلگی ساییار کومکی آسان لاشان آنالیزلر و سند خطلرینه آسان شکیلده چاتیلما سی ائدیلم علمی ایشلرده زامان قازانجینی تامین ائدر. بو زامان قازانجی طیب ساحه سینده اهمیتلی بیر فاکتور دور خسته لیکلرین دیاقنوزو و موعالیجه اوصوللاری نین درحال اینکیشافی چوڭ اهمیتلی دیر.

علملرین صنیف لاندیر یلماسی

مرمر آریستوتل (ارسطو) پورتره سی.

اینگیلیس فیلسوف فرانسیس باکونین پورتره سی

اولونموشدور^{۹۶}. باکونون آیریمی داها سونرالار اورتایا چیخان اتنسیکلویپئدیک ایشلری ایله یاناشی علم تصنیفی ایشلرینده ده تأثیرلی اولموشدور؛ مثلاً فرانسیز آنسیکلویپئدیستلرین (عننه‌سی) باکونون تصنیفیندن ایستیفاده‌اندیبلر^{۹۶}.

موعاصیر دؤوره دوغرو ان ایحاطه‌لی و اهمیتلی علم صنیفلامالاریندان بیری آمریکالی فیلسوف و علم آدامی ج. س. پییرجی طرفیندن ائدیلمیشدیر^{۹۶}. پییرس (C. S. Peirce) علم صنیفلاماسیندا نؤوعلرین تصنیف ائدیلمه‌سینده کوللانی لانا پارائل بیری سیستم قورموشدور: بوداق صنیف سیرا فامیلیا جینس و نؤوع^{۹۷}. مثلاً ۱۹۰۲- جی ایل تاریخ‌لی صنیفلاندیرماسیندا آریفمئتییک (Aritmetik) بیری علم اولراق نظری ساحه‌سی‌نین ریاضیات صنیفینده ایشتییراک ائدن سون‌سوز کولتکسیون‌لار کومانداسینین آلت کوماندالاریندان بیری‌دیر^{۹۷}. بو صنیفلاندیرمادا ایکی اساس بوداق مؤوجوددور و علم آنلایشی بو ایکی آنا دالا آیری‌لار: نظری و پراکتیک. داها سونرا بو ایکی بوداق باشقا آلت بوداق‌لارا بؤلونور و تصنیف ائتمه صنیف و کوماندالارلا داوام ائدیر^{۹۷}. ۱۹۰۳ده کی علمی تصنیفاتی بنزشمکه‌له بیرلیک ده داها فرقلی‌دیر؛ بوتون آیریشمالار اوچ‌لودور و خصوصیه کومته‌نین علمی صنیفلاماسیندان تاثیرلنمیش‌دیر^{۹۷}.

بو گون عومومو کئچر قبول گؤرن بیری علم صنیفلاماسی (یعنی علملرین تصنیفی) یوخ‌دور^{۹۶}؛ نئجه کی بعضی فیلسوف‌لار علم صنیفلاماسی فیکری باخیمیندان موختلیف پروبلملر اولدوغونو قارشیا قویموش‌دور^{۹۶}. علملرین تصنیف ائدیلمه‌سی اوزرینه ایشلر و ماراق ده ۲۰. عصرین باش‌لاریندا بؤیوک اولچوده سونا چاتمیش‌دیر^{۹۶}. علمین اؤیردیلمه‌سینه و اویره‌دیلمه‌سی‌نده اینضیباتی واحیدلرین آیریشدیرماسیندا موعاصیر بیلیم‌یوردلاردا عومومییت‌له بیری نئجه آنا دال معین ائدیلمه‌لی و علاقه‌دار علملر بو بوداق‌لارین آلتیندا چالیشیرلار: فن علملری سوسیال علملر تکنولوژی (کی بونا عومومییت‌له موهندیس‌لیک ده داخل ائدیلمه‌لی) و صنعت ایله بشری علملر؛ سیخلیقلا طیب دا اؤز باشینا بیری بوداق اولراق بو دال‌لاشمادا ایشتییراک ائدر^{۹۶}.

و علملرینده آنسیکلویپئدیجی قاباقجیل‌لار اولان اخوان الصفا حرکتی اتنسیکلویپئدیک کوللیات‌لارینی یارادارکن اورتایا معین بیری علم تصنیفی اورتایا قویموش لاکین بو تصنیفی دیگر ایسلام فلسفه مکتبلریندن فرقلی اولراق تام آریستوتل اساسلی ائتمه‌میش‌لر؛ بو تصنیف‌ده آریستوتل‌ین اورتایا قویدوغو علم تصنیفی یالنیز فاکتور تصنیفلردن دیر^{۹۵}. اخوان الصفانین اورتایا قویدوغو تصنیف ده اوچ کاتقوریا ایستیفاده:

پراکتیک-ائییتیم‌سل علملر کاتقوریاسی (الریاضی) (قویولموش) شریعت (es-ser'iyye el-va'ziyye) و سون اولراق حقیقی فلسفه (الفلسفه الحاککیه - el-felsefe elhakikiyye)^{۹۵}.

بو کاتقوریالاردان بیریجی‌سی فردین و جمعیتین پراکتیک حیاتی‌لا علاقه‌دار علملردیر و ائییتیم‌سل علملری ده ائحتیوا ائدرلر؛ اخلاق علمی (ائتیک) باشدا اولماق اوزره دیل علملری شعر و عروض کیمی ادبیات ساحه‌لری کیمیا و حساب کیمی عددی علملر تیجارت و زانات‌لارلا بیریلمه‌ده صنعتلر بو کاتقوریا یا داخیلدیر^{۹۵}. اخوان الصفا دوشونجه‌سینده میستیک قایدالارین اهمیتلی بیری یئره صاحب اولماسی سببی‌له جادو آستروولوژی کیمی شئی‌لرده بو کاتقوریا یا بیری علم اولراق سایلمیش‌دیر^{۹۵}. ایکنجی کاتقوریا اولان قویولموش شریعت دینی علملری و یوللاری داخیلدیر؛ قوران ایله علاقه‌دار علملر اولان تنزیل شرح کیمی علملرین یانیندا فیقه و احکام کیمی عملی ایسلام علملری و تصووف ایله یوخو شرحی کیمی داها میستیک دینی یوللار^{۹۵}. حقیقی فلسفه ایسه کلاسیک علملر تصنیفی بنزری بیری تصنیف مالیک‌دیر اؤز ایچینده و دؤرد آنا قولاً آیریلیر: ریاضیات منطیق طبیعت علملری و ایلاهیات^{۹۵}.

فیلسوف فرانسویس باکون دا علملرین تصنیفی مؤوضوع‌سونا توخونموش علملری صنیفلاندیریرکن آرالاریندا علاقه قوردوغو اینسانی قابیلیت‌لرله (human faculties) اساس‌المیش‌دیر.

بونا گؤره اوچ تمل اینسانی قابیلیت "یادداش" "خیال گوجو" و "عقل" دیر. یادداش تاریخ علملرینه برابر گلرکن خیال گوجو پوئتییک علملره عقل ایسه فلسفه‌یه اوغون گلیر^{۹۶}. ائله ائدیگی تملر سببی‌له باکونون تصنیفی پسیکولوژی اساسلی بیری تصنیف اولراق شرح

علم فلسفه‌سی

علم فلسفه‌سی علم آنالایشی‌نین و یا علم ساحه‌لری‌نین مضمون‌لاری‌نی تمللری‌نی نتیجه‌لری‌نی تطبیق‌لری‌نی و بونلارلا علاقه‌دار یاناشمالاری و اوصوللاری فلسفی معنادا ایرده‌له‌ین فلسفه‌ دالینا وئرلن آدیر^{۹۸}. خصوصیه‌ علم تاریخی‌نده اهمیتلی بیر یئره صاحب اولان علم فلسفه‌سی عومومو اولراق "علم" آنالایشی ایله علاقه‌لی اولان بیلجه‌یی کیمی معین بیر علم ساحه‌سی ایله علاقه‌لی (مثلاً بیولوژی فلسفه‌سی^{۹۹} فیزیک فلسفه‌سی^{۱۰۰} کیمیا فلسفه‌سی^{۱۰۱} کیمی) ده اول بیلر^{۱۰۲}.

علم فلسفه‌سی‌نین داها سوبیئکتیو تانیملانابیلیمه‌سی ده مومکون‌دور؛ نئجه کی علم فلسفه‌سی ایچری‌سین‌ده‌کی فرقلی جریان‌لار علم فلسفه‌سی‌نی فرقلی تعیین ائتمیشلر^{۱۰۲،۱۰۳}. علم ایله فلسفه‌نین علم تاریخی‌نین اول‌لرینده قاریشیق بیر شکل‌ده تطبیق اولونماسی بیر چوڭ فیلسوفون عئینی زامان‌دا علم آدام‌لاری اولماسی و فلسفی اثرلرین عئینی زامان‌دا علمی تاپینتیلاری قایدالاری دا ساخلاماسی مواعصیر چاغا دوغرو سون تاپمیش و علم ایله فلسفه یاخشی‌جا آیریشمایا باشلامیش‌دیر. بو گون آیدین معنادا علم فلسفه‌سی‌ده بو آیرما سونراسی فلسفه‌نین و فیلسوف‌لارین علم آنالایشی‌نی عقلی باخیم‌دان اله‌آلماسی ایله باشلامیش دئیله بیلر^{۱۰۳}. تاریخ بویونجا بو گون علم فلسفه‌سی تاریخی و اینکیشافی‌نین اساسینی تشکیل ائدن بیر چوڭ علم قایداسی ایشلنپ حاضیرلانمیش‌دیر. بونلارین خارجی‌نده علمین ماهیت‌نه داییر ده فرقلی آخین‌لار دوشونجه‌لر علم فلسفه‌سی تاریخینده اؤزونه یئر تاپمیش‌دیر. مثلاً بعضی فیلسوف‌لار و پوزیتیویزم کیمی آخین‌لار علمین طبیعت و اینسانی دئهنی ایشلرین بیر محصولو اولدوغونو قارشیا قوبارکن بعضی فیلسوف و جریان‌لار ایسه بون‌دان فرقلی اولراق علمین زامانا مکانا و جمعیه‌ سؤیکه‌نن بیر نؤوع اینسان فعالیتی اولدوغونو مودافیه‌ ائدی‌لر.

مثلاً توماس کوهن (Thomas Kuhn) و یورگن هابرماس (Jürgen Habermas) بیر فعالیت اولراق علمین تاریخی و ایجتماعی علاقه‌لرینه و بونلاردان یولا چیخاراق یئنی علم تاریخی آنالایش‌لاری‌نا و علم تانیملارینا وورغولامیش‌دیر ائتمیشلر^{۱۰۴،۱۰۵}. موختلیف

علم آنالایش‌لارین‌دان خصوصیه‌ پوزیتیویست آنالایش بیر مودت عومومو قبول ائدیلسه‌ده^{۲۰}. عصرین ایکینجی یاری‌سیندا جیددی شکل‌ده سورقولانمیش تنقید اولونموش حاقین‌داکی عومومو قانی ده‌ییشیک‌لیک گؤستریش و مواعصیر پوزیتیویزم بعضی حد‌دین‌دن آرتیق ایفاده‌لرین‌دن ایمتیناع ائدیپ عومومیت‌له‌داها اورتا منیمسمه‌یه باشلامیش‌دیر^{۹۸-۱۰۲-۱۰۳} نئجه کی پوست‌مودرنیزمین اورتایا چیخیشی و تأثیرلری‌مودرنیست پوزیتیویزمه قارش‌دیر و مواعصیر علم فلسفه‌سینده اهمیتلی بیر یئر مالیک‌دیر^{۹۸}.

علمی اوصول علمی تاپینتیلار و علملر ایچری‌سینده ایستیفاده ائدیلن آنالایش‌لار دا علم فلسفی مؤوضوعو اولموش‌دور. مثلاً علمی قانونلارین تام اولراق نه اولدوغو نئجه تعیین اولونماسی لازیم اولدوغو و اگر وارسا گئچرک علمی قانونلارین سهواً ائدیلمیش اوبیئکتیو اولراق عومومو کئچر اولمایان عومومی‌لشدیرمه‌دیر نئجه آیریلیماسی لازیم اولدوغو علم فلسفه‌سی داخیلینده مذاکره ائدیلمیش‌دیر^{۱۰۲،۱۰۳}.

علم فیلسوف‌لارینجا علمین بو خصوصیت‌لره صاحب اولدوغو گؤستریلر:

- علم اولگوسال‌دیر. علم فاکتارلار یؤن‌لنهرک تصدیق‌لنه بیلن ایفاده‌لری آراشدیرار.^{۱۰۳،۱۰۶}
- علم منطیق‌سال‌دیر. علمی ایفاده‌لر منطیقی باخیم‌دان دوغرو چیخارام‌لار ایله چاتیلیمیش ضدیت‌سز ایفاده‌لر اولمالی‌دیر.^{۱۰۶-۱۰۳}
- علم اوبژئکتیو‌دیر. علم سوبیئکتیو (اوزنل) ایفاده‌لر ایله دئییل اوبیئکتیو (نسنل) ایفاده‌لر ایله مارات‌لانار.^{۱۰۳،۱۰۶}
- علم تنقیدی‌دیر. علم‌ده‌کی مؤوجود هر قایدا یئنی فاکتارلار ایشیغین‌دان چورودوله و یا ده‌ییش‌دیریه بیلر؛ هر قایدانین یئرینی باشقا بیر قایدا یا بوراخا بیلر.^{۱۰۳-۱۰۶}
- علم گئنل‌له‌یی‌جی‌دیر (عومومولشدیرن‌دیر). علم تک تک بوتون فاکتارلار ایله علاقه‌دار موشاهیده ائتمز؛ بونلار ایله علاقه‌دار عومومو قایدالار و علاقه‌لی‌دیر تاپماغا چالیشیر.^{۱۰۳-۱۰۶}

علمی اصول (لار) موشاهیده اندیله بیلر تجروبی (امپیریک) و اؤلچوله دلیل لرین معین بعضی منطیقی پرینسیپلرله آراشدیریلما سینی اساس لانییر ۱۰۷. علمی اصول اوکسفورد اینگیلیس سۆزلوکده بئله تعین اولونموشدور:

«۱۷. عصر دن بری طبیعی علملری خاراکتئریزه ائتمیش سیستمیک موشاهیده اؤلچمه و تجروبه و فورمولاسیون تئست ائتمه و فرضیه لر ده ییشدیریلمه سینی احاطه ائدن موحاکیمه ائتمه اصولودور. ۱۰۸»

علمی اصول دیگر بعضی معلومات الده ائتمه اصوللارین دان علم تجروبه و منطق اساسلی اولماسی ایله فرق لانییر. عینی شکیلده علمی اصول ایله الده ائدیلن معلوماتین تکرار ائدیله بیلر تجروبه لردن سونرا تکرار چاتیلا بیلر اولماسی لازیم دیر. بو باخیم دان علمی اصول سیخلیق لا وحی اساسلی اولان دینی اصول دان فرقلی دیر؛

دینی معلومات دا اساس سیخلیق لا وحی دیر حالبوکی وحی تکرار ائدیله بیلر تجروبه اولمادیغی اۆچون علمی بیر اصول دئییل ۱۰۹. هر نه قدر فرقلی علم ساحه لرینده و فرقلی معلومات مؤوضوعلاریندا فرقلی مؤوضوعا خصوصی لشمیش علمی اصوللار ایستیفاده ائدیلسه ده عموموم بعضی نوقطه لر علمی اصوللارین تملی نی تشکیل ائدیر. عمومومیتله علم آدم لاری آراشدیرماچی لار معین بیر فنونمئنی آچیقلاماق آدینا بؤیوک اؤلچوده ال لرین ده کی معلوماتلاری ایستیفاده ائدیرک فرضیه لر ایره لی سورورلر ۱۱۰-۱۱۱؛ داها سونرا بو فرضیه یه تئست ائتمک اۆچون موختلیف تجروبه لر حاضر لاییرلار ۱۱۰ و تجروبه لرین نتیجه سینه گۆره بیر فرضیه نی دوغرولوغو و یا سهوی اورتایا چیخیر ۱۱۱. بعضن بیر فرضیه نی دوغرولوغو معین تجروبه لر نتیجه سینه قبول ائدیلسه ده داها سونرا سهو اولدوغو فرقلی تجروبه لر یولو ایله ده ثبوت ائدیله بیلر ۱۱۰. بو سببله هر جور فرضیه داوام لی اولاراق تجروبه لره طبیعی توتولا بیلر. علمی اصول باخیمیندان علمی اصوللار نتیجه سینه الده ائدیلن معلوماتلارین پایلاشیلما سی و آرشیولنمه سی چۆخ اهمیتلی دیر چونکی بو معلوماتلار ایشیغیندا عینی و یا موختلیف یوللارلا علاقه دار تجروبه و تئست لرین تکرار ائدیلمه سی یئنی دن اورتیله بیلمه سی و ائدیله بیلمه سی علمی اصول نتیجه سینه مئیدانا گله جک معلومات باخیمیندان

• علم سئچی جی دیر. علم هر جور اولگوی لا دئییل یالنیز مارق ساحه سینه گیرن و اهمیتلی فاکتارلر ایله مارق لانا. ۱۰۳-۱۰۶

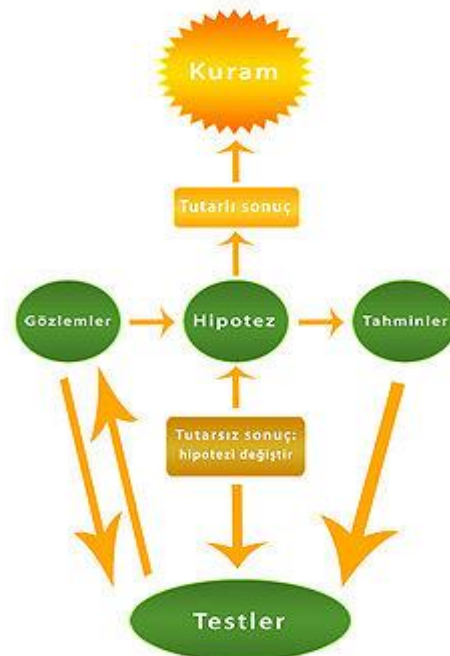
بو خصوصیت لرین خاریجینده علمین بیر سیرا اینانچ لارا سۆیکندیگی ایفاده ائدی لر:

- علم رئالیست دیر. بونا گۆره خاریجی دنیا موبتدادان (اول دن) مستقیل و حقیقت دیر. ۱۰۶
- علم راسیونالیست دیر. بونا گۆره دنیا آیدین اول بیلر و عقله او یغون بیر دونیادیر. بو سببله فاکتارلری عقل یولو ایله قاوراماغا الوئریش لی بیر نیظامی واردیر. ۱۰۶
- علم ندن سل جی دیر. بونا گۆره طبیعت ده کی هر شئین بیر سببی واردیر طبیعت ده کی بوتون فاکتارلر آراسیندا سبب-نتیجه علاقه سی مؤوجود دور. ۱۰۶
- علم نیجل جی دیر. بونا گۆره وار اولان هر شئی اؤلچوله. ۱۰۶

علمی اصول (بیلیم سل یونتم)

علمی اصولو یئکونلاش دیران بیر شماع.

علمی اصول موختلیف یئنی معلومات الده ائتمک و یا بیلینن بعضی معلوماتلاری تصدیق لمک و یا دوزلتمک

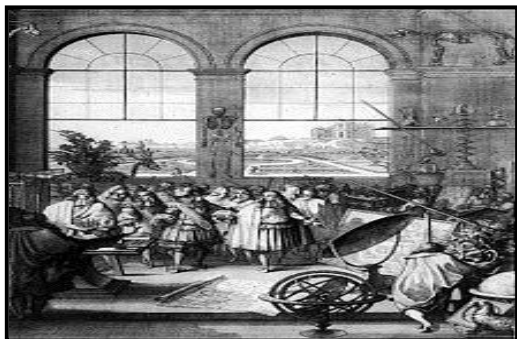
مقصدیله موختلیف فنونمئن لری آراش دیرماق اۆچون و کئچمیشده قازانیلمیش اؤیرنیلمیش بیلگی لری تامام لاماق اۆچون ایستیفاده ائدیلن اصوللارین بوتونونه وئریلن آددیر.

بو ایکی علم ریاضیات ایله بیرلیکده بوتون علملر خصوصیه امپیریک علملر باخیمیندان اهمیتلی بیر یئره مالیکدیر؛ مثلاً فورمال بیلیملرده کی موختلیف حادیهلر فیزیکی و بیولوژی علملرده ده بؤیوک اینکیشافلارا سبب اولموشدور. نئجه کی فورمال علملر فرضیه قایدا و قانونلارین فورمالاشماسیندا هم شئیلرین نئجه چالیشدیغی و اولدوغونا ایستیکامتلی (طبیعت علملری) هم ده اینسانلارین نئجه دوشوندوگو و داواندیغینا ایستیکامتلی (ایجتماعی و بشری علملر) کشف و تانیملاملاردا حیاتی بیر اهمیتی مالیکدیر.

اجتماعی علملرین بیر امپیریک علم اولوب اولماماسی وضعیتت ۲۰. عصردن بری مذاکره مؤوضوع سو اولموشدور. بو مذاکره لر اطرافیندا اجتماعی و داوانیش بوداقلارین بیر قیسمی علمی اولمادیقلاری ائلششدری لرله قارشیشلشمیشدیر. حتی بعضی عالیملر (مثلاً نوبل موکافاتی صاحبی فیزیکی پیترسی و. بریدگمان (Percy W. Bridgman) ۱۱۵) و بعضی سیاستچی لر (مثلاً آمریکا سناتورو کای بایلی هوتچینسون (Kay Bailey Hutchinson) ۱۱۶) دیگر بوداقلارا نسیبتن ایسپسیفیک (اوزل) اولمایان معمالی و یا علمی باخیمدان یئرسیز تاپدیقلاری بعضی بوداقلار اوچون "علم سؤزجوگونو ایستیفاده قاچینمیشدیرلار."

۱۵۰. Fransız Bilimler Akademisi'ni ziyareti
XIV. Louis sırasında, ۱۶۷۱.

موسسه لر

علمی فیکیر تجروبه و تاپینتیلارین موبادیله سی اونسیه تی و تقدیماتی کیمی مقصدلری گودن علم بیرلیکلرینه اینتیباه دؤورون دن بری راست گلنمکده دیر. ۱۱۷

قاچینیلماز بیر واجیب دیر - تجروبه لرله عئینی نتیجه تکرار تکرار اورتیله بیلدییینده فرضیه قایدا اولماغا یاخینلاشیر. ۱۱۰

علم دایره لری و جامعیه سی

علم ایجتیماعیه تی بیر چوؤخ فرقلی علم ساحه سینده ایختیصاص لاشمیش فرقلی بوداقلاردا آراشدیرما ائدن بیر چوؤخ علم آدمی و علاقه دار تشکیلاتلاردا عبارتدیر.

علم ساحه لری

زaman ایچینده فرقلی علم ساحه لری (دال لاری) و یالان لاری خصوصی لشمیش و اینکیشاف ائتمیشدیر. سیخلیقلا آکادمیک سوپیه ده علملرین دال لاشماسی ایکی آنا کاتقوریدا اله آلینار. طبیعی فنونلر آراشدیران و اینجه له یه ن طبیعت علملری (و یا طبیعی علملر) ایله جمعیتی فردی و اینسانی فعالیتلری و داوانیش لاری آراشدیران و اینجه له یه ن اجتماعی و بشری علملر. بیولوژی فیزیک و کیمیا کیمی علملر طبیعت علملرینه اؤرنک اولدوقدا سوسیولوژی و آنتروپولوژی کیمی علملر اجتماعی علملره نومونه دیر.

بو تمل ساحه لر آراسیندا چوؤخ موختلیف علاقه لر اولموش موهندیس لیک و طیب کیمی بو ساحه لرله علاقه لی بیر چوؤخ تطبیقی اینتیظام ده اولدوغو کیمی خصوصیه سون عصرده بیر چوؤخ اینتئر-دسیپلینئر بوداق دا اورتایا چیخمیشدیر؛ سیبئرنتیک ۱۱۲ ائکونوفیزیک ۱۱۳ و طبیعی آنتروپولوژی ۱۱۴ کیمی .

ریاضیات علمی تئز-تئز بو ایکی اساس کاتقوریدان فرقلی اؤچونجو بیر کاتقوریا اولان فورمال علملر کاتقوریا سیندا ایشتیراک ائدر چونکی هم طبیعت علملرینه هم ده اجتماعی علملره یاخین و اوزاق اولدوغو بیر چوؤخ نقطه مؤوجوددور. ریاضیات معین بیر معلومات ساحه سی نین اوبینکتیو دقتلی و سیستملی آراشدیریلماسی باره سینده طبیعت علملرینه یاخین کن آراشدیرما متودو کیمی امپیریک یعنی تجروبی اوصوللار باریندیرماماسی باخیمیندان آیری لار؛ ریاضیات دا اله ائدیلن معلومات امپیریک اوصوللارلا دئیل ده ا پریوری (a priori) ایله دوغرولانیر. فورمال علملر کاتقوریا سی ریاضیاتین یانیندا ایستاتیسیتیک و منطبق علملرینه ده ائحتیوا ائتمکده دیر.

و بعضی آراشدریما ساحه‌لرین دکی قئیده‌دیر کشف و حادثه‌لر داخیل بیر چوڭ مشهور آراشدریما ساحه‌نین تکنیکی اولمایان خلاصه‌لرینی تقدیم ائتمک‌ده‌دیر. بون‌دان باشقا سطحی اولراق علم فانتاستیکا نؤوعو تمل‌ده فانتاستیک بیر طبیعت‌ه صاحب اولسا دا عومومو اولراق جمعیتین خیال گوجونو جذب ائتمک‌ده و بلکه علمی اوصوللاری دئییل اما علمی فیکیرلری چات‌دیرماق دادیر.

تنقیدلر و مذاکره‌لر

علم سؤزده ییلیم و علم خارجی

اؤز باشینا قانونی لیک قازاناما یا جاق اولان و بو سببه علم کیمی رفتار گئیینه‌رک اؤزونه حاق قازاندیرماغا چالیشان هر هانسی بیر یئرلشمیش معلومات توپلوسونا علم اولراق قبول ائدیلمز.

بونلارا عومومیته‌له سرحد-علم (*fringe science*) و یا آلترناتیو علم دئییلیم‌ده‌دیر. بونلارین ان بؤیوک چاتیشمازلیغی طبیعی علملرین تملینی مئیدانا گتیردیگی کیمی طبیعی علملرین اینکیشافینا کؤمک اولان دیققت‌له نظارت ائدیلم و اطراف‌لیجا آراشدریلیم شرح اولونان تجروبه‌لردن محروم اولمالاری‌دیر. بیر باشقا ترمین‌ده زیبیل علم‌دیر.

چوڭ علم (*junk science*) اصلینده قانونی دوغرو سایلا بیلجک موختلیف علمی نظریه و معلوماتلارین سهوو بیر شکیلده و یا سهوواً علئیه‌دار بیر طرفی مؤوقعی مودافیعه ائتمه مقصدلی ایستیفاده‌سی‌دیر. تئرمین ایستیفاده‌سینده عومومیته‌له ایدئولوژی و یا سیاسی اؤن موحاکیمه و فاکتورلار دا سؤز مؤوضوع سودور. تیجارت اعلان‌لارین چوڭ موختلیف بیر قیسیمی‌ده بو کاتقور یا یا دوشور. سون اولراق بو ترمین‌لرین آیری و فرقلی اولراق علمی فیکیرلرین یاخشی نیتلی اولسادا سهوو کؤهنه‌لمیش اسکیک و یا چوڭ ساده‌لشدیریلیمیش نوماییشی و تظاهورلرینه ده راست‌لانماق اولور.

بیر چوڭ معلومات بوتونو و ساحه‌سی‌نین حقیقتاً علم (ساحه‌سی) اولوب اولمادیغی موباحیته مؤوضوع سو اولموشدور. بو باره‌ده مذاکره‌لر و فیکیر آیری‌لیق‌لاری اولدوقجا بؤیوک سای‌دادیر و سوسیال و داورانیش علملر کیمی بعضی ساحه‌لر موختلیف تنقیدچی‌لر طرفیندن علم‌دن کنار اولماق‌لا گونا‌ه‌لان‌دیریلیمیش‌دیر. موختلیف

بو گونه چاتمیش ان قدیم تشکیلات ایسه ایتالیا‌داکی Accademia dei Lincei دیر ۱۱۸-۱۶۶۰-جی ایل‌ده اینگیلیس رویال سوساییتی (کرال جمعیتی) ۱۱۹ و ۱۶۶۶-جی ایل‌ده فرانسیز Académie des Sciences ۱۲۰ ایله باشلا‌یارق میلی علمی آکادئمی‌لری بیرلیکلری بیر چوڭ اؤلکه‌ده اولان سئچمه علمی آراشدریما و معلومات قوروم‌لاردیر. بیر چوڭ اولوس‌لار آراسی (میلترآراسی) علمی تشکیلات مثلاً میلترآراسی علم شوراسی‌نین (*International Council for Science*) فرقلی میللت‌لرین علم بیرلیکلری جامعهلری آراسیندا امکداش‌لیغی اینکیشاف ائتدیرمک و تشبووکار اولماق مقصدی ایله قورولموش‌دور.

یازین

بو گونه قدر بؤیوک چئشیتلی لیک‌ده علمی یازینلار نوماییش اولونموشدور و نوماییش اولونماغا داوام ائدیلمز. ۱۲۱ علمی ژورنال اونیورسیتت‌لرده و دیگر موختلیف آراشدریما تشکیلات‌لاریندا آپاریلان آراشدریمالارین نتیجه‌لرینی سندلشدیرمک و چات‌دیرماق‌دا؛ علمی آراشدریمالارین و ایشلرین بو سببه ده علمین آرشیوسل بیر قئیدی اولما فونکسیاسینی گؤرمک‌ده‌دیرلر. ایلک علمی ژورنال ژورنال دئس اسچاوانس (*Journal des Sçavans*) و آردین‌دان گلن فیلسوفیکال ترانساکشن (*Philosophical Transactions*) ۱۶۶۵-جی ایل‌ده یایمیلانماغا باشلانمیش‌دیر. او زمان‌دان بو‌یانا نیظام‌لی نشرلرین عومومو سای‌ی دورمادان آرتمیش‌دیر کی ۱۹۸۱-جی ایلده ائدیلم بیر تخمینه گؤره یایینداکی جمعی علمی و تکنیکی ژورنالین سای‌ی ۱۱,۵۰۰'دو. ۱۲۲

بیر چوڭ علمی ژورنال معین بیر علم ساحه‌سینی ایحاطه ائدیر و او دال‌داکی آراشدریمالاری یاییم‌لاماق‌دا (نشر اولماق‌دا) تقدیم ائتمک‌ده‌دیر؛ آراشدریمالار نورمال‌دا علمی بیر تئز فورماتیندا‌دیر (فرمت‌ینده‌دیر). علم موعاصیر جمعیت‌لرده او قدر مشهور و نوفوذلودور کی عومومیته‌له اوغورلارین خبرلرین و علم آدام‌لاری‌نین هوس‌لری‌نین داها گئنیش کوتله‌لره کؤچورولمه‌سی لازیم گؤرولور. علمی ژورنال‌لار مثلاً نیو سایننتیست (*New Scientist*) و یا سایننتیفیک آمریکن (*Scientific American*) داها گئنیش اوخوجو کوتله‌سی‌نین طلب‌لرینه جاواب وئرکم‌ده

همچنین نیجتل اؤلچوملرین علمین مرکزینده اولماسی علمین دونیانین اهمیتلی نیتئل بوجاقلارینی گۆره بیلیمدیگی تنقیدلرینه گتیریب چیخارمیش دیر.^{۱۲۸} علمین ایجرا سیندا ائتیک و ایش اخلاقی نین ایدئولوژی بیر شکلده رد ائدیلمه سی دیر ساختاکارلیق اینتیهاال و معلومات تحریفی کیمی موختلیف فورمالارداکی نتیجه لری بیر چؤخ عالیم طرفیندن تنقید اولونموش و یئرلیمیش دیر.

فیلسوف بئرنارد رولین (Bernard Rollin) "علم و ائیک" (*Science and Ethics*) آدلی اثرینده ائتیک و اخلاقین علم ایله علاقه و دیققتینی رد ائدن ایدئولوژی فیکیری آراشدیرار و اساس ائتیک آنالیسی نین و قایدالاری نین اؤیره دیلمه سی نین علمی تحصیلین ایمتیناع و آیریلماز بیر عونصورو اولدوغونو موذافیعه ائدیر.^{۱۲۹}

مدیا و علم تارتیشماسی

کوتلوی مدیا بیر-بیری له یاریشان فرقلی علمی ایددیعالاری بو ایددیعالارین علمی جامیعه ده کی قبول اولونماسی و گووه نیله بیلیرلیغینی تام اولاراق قطعی بیر شکلده یانسیتمالارینی انگلله یه ن موختلیف تضییق لره معروض قالماقدادیر. علمی بیر مذاکره ده فرقلی طرف لره نه قدر آغیرلیق وئرله جه یینی تعیین ائتمک موباحیثه نین مؤوضوع سو حاقیندا تجروبه و معلوماتی طلب ائدیر.^{۱۳۰} چؤخ آز ژورناللیست گئچک معنادا علمی معلوماتا صاحب اولدوغو کیمی معین علمی مسئله لر اوزرینه معلوماتا صاحب اولان بیر ژورناللیست بئله بوردن خبرینی ائتمه سی لازیم اولان دیگر علمی مسئله لر اوزرینه آز شئی بیلیر اولابیلر.^{۱۳۱-۱۳۲}

ایستمولوژیک چاتیشماز لیک لار

پسیکولوق کارل یونگه (Carl Gustav Jung) گۆره هر نه قدر علم طبیعتین هر ایستیقامتینی تام اولاراق آنلاماغا چالیشسادا ایستیفاده ائدیلن تجروبی اوصوللار آتجاج صونعی و محدود سوال لار اورتایا آتجاج و بو سببدن یالنیز قیسمی جاواب لارا اولاشیلا بیلینه جک دیر.^{۱۳۳} روبرت آنتون ویلسون (Robert Anton Wilson) علمین سوال سوروشماق دا ایستیفاده ائدیگی واسطه لرین چیخاردیغی

ساحه لردن بیر چؤخ آدام مثلاً نوبئل موکافاتی صاحبی فیزیکی پئرس و.

بریدگمان (Percy W. Bridgman) ^{۱۱۵} کیمی بعضی عالیملر و مثلاً آیش سناتورو کای بایلی هوتچینسون (Kay Bailey Hutchinson) ^{۱۱۶} کیمی بعضی سیاستچی لر دیگر بوداقلارا نیسبتن ایسپئسیفیک- اولمایان موعمالمالی و یا علمی باخیمدان یئرسیز تاپدیقلاری بعضی بوداقلار اؤچون "علم" سؤز جوگونو ایستیفاده قاچینمیش دیرلار.

بعضی فیلسوف لار دا بو باخیمدان فرقلی فیکیرلر تقدیم ائتمیشلر؛ مثلاً کارل پوپئر (Karl Popper) علمی اوصولون ^{۱۲۳} و دلیل لرین ^{۱۲۴} وارلیغینی رد ائتمیش دیر. پوپئر گۆره یالنیز بیر دنه ائورن سل (اونیورسال) اوصول واردیر؛ منفی سیناق و یانیلما اوصولدور. بو علم ریاضیات فلسفه سنت وس. داخل اینسان ذئهنی نین بوتون محصول لارینی ایحاطه ائدیگی کیمی حیاتی ن تکاملولونو ده ایحاطه ائدیر.^{۱۲۵} همچینین پوپئر تنقیدی راسیونالیزم (پوپئر آلبرت) ایله فرانکفورت مکتبی (آدورنو هابئرماس) آراسین داکی اجتماعی علملرین متودولوژی سینی مؤوضوع آلان فلسفی بیر مذاکره اولان پوزیتیویزم مذاکره سینه ده ایشتیراک ائتمیش دیر.^{۱۲۶}

فلسفی باخیش و مرکز

تاریخچی ژاک بارزون (Jacques Barzun) علمی "تاریخ ده کی هر اینانچ قدر فاناتیک بیر اینانچ" اولاراق تعیین ائتمیش و اینسان یارانماسی باخیمیندان تاماملایان اولان معنا دوشونجه لرینی باسدیرماق مقصدی له علمی دوشونجه نین ایستیفاده سینه قارشی خبردار ائتمیش دیر.^{۱۲۷}

کارولین مئرجانت (Carolyn Merchant) تئودور آدورنو (Theodor Adorno) و ای. ف. شوماخر (E. F. Schumacher) کیمی بیر چؤخ موعاصیر دوشونر ^{۱۲۷}. عصرده کی علمی اینقیلابین علمی طبیعتی و یا حکمتی آنلاماغا چالیشان بیر مرکزدن طبیعتی اؤز منفتلری اؤچون ایستیفاده ائتمک (مانیپولیاسیا ائتمک) اوداغینا کایدردیغینی و علمین طبیعتی مانیپولیاسیا ائدیشتی نین سونوندا قاچینیلماز بیرده اینسانلاری دا مانیپولیاسیا ائتمه سینه گتیریب چیخاراجاغینی دوشونموش لار.^{۱۲۸}

بعضى موتفكیرلردە عكسینى ایدیدعا ائتمیشدیر. خصوصیله ۱۹. عصرین معین دؤورلرینده دین ایله علمین

روما ائنگلیزیسیونونون قارشى سیندرا گالیله.

بیر-بیرینه موخالیف اولدوغو گؤرونوشو قازانمیشدیر. بو دؤورلردە اینکیشاف ائتدیریلن موخالیفت علئیه دارلیق تئزى سینه گۆره علم ایله دین آراسیندا هر هانسی بیر قارشى لیلی تأثیر هر دایم قارشى دورمایا گتیریب چیخاراجاق و دینده یئنی علمی فیکیرلره قارشى تجاوزکار اولان طرف اولاجاق. ۱۳۴

هر نه قدر بو آنلایش ۱۹. عصرده جان ویلیام دراپئر (John William Draper) و آندرو دیجکسون وایت (Andrew Dickson White) کیمی ایسیملرجه یایقینلاشدیریلما یا چالیشلیمیش سادا علم ایله دین آراسینداکی تاریخی و بوگونکو قارشى لیلی تأثیرى قارشى دورما آنلاریندان امکداش لیلیق آنلارینا قدر شرحه کافی اولمامیشدیر. ۱۳۵ نجه کی گرک کوپرنیک (Mikolaj Kopernik), ۱۳۶ گالیله (Galileo Galilei) کئپلئر (Johannes Kepler) و بویله (Boyle) کیمی قرب علم تاریخینده یئر آلمیش اهمیتلی آدلار ایسترسه ده ابن سینا ۱۳۷ بیرونی ۱۳۸ و ابن-ی-هئیشم ۱۳۹ کیمی شرق علم تاریخینده یئر آلمیش اهمیتلی آدلار اولدوق جا دیندار و اینانجلی اینسانلار ایدی. بونولا بیرلیکده علم ایله دینین تاریخ ایچینده ضد دوشدوگو مسئلهلر ده اولموشدور و علم ایله دینین اوزلاشماسی نین مومکون اولمادیغینی مودافیعه ائدن لر بو گون ده موجوددورلار. مثلاً اینگیلیس تکامل بیولوژی متخصصی ریچارد داوکینز (Richard Dawkins) علم ایله دینین اوزلاشماسینین مومکون اولمادیغینی شیددتله مودافیعه

جاوابلارین یالئیز ایستیفاده ائدیلمن واسیطه لر باخیمیندان معنالی جاوابلار اولدوغونو و علمی کشفلرین اینجه لنه بیله جه یی تامامی له اوبیئکتیو بیر باخیش بوجاغی نین اولمادیغینی قارشى قویاراق علمی تنقید ائتمیشدیر.

علم و دین

یالی بیلیم پوررونراکی لویس کامفورت تیففانی

(Louis Comfort Tiffany) ایمشالی بیر ویترایران دئثال: علم

و دین آهنگ ایپینده تصویرلنمیش.

علم ایله دین آراسینداکی علاقه ایکى سی ده سون درجه گئنیش مؤوضوعلاری اله آدیغی اؤچون سون درجه فرقلی فورمالارا مالیک دیر. علم و دین بیر-بیریندن فرقلی اوصوللارا و سواللارا مالیک دیر. علمی اوصول طبیعی فیزیکی و مادی مؤوضوعلارا اولچمه حسابلاما و تعیین اساس ائدن امپیریک (تجروبی) بیر شکلده یاخینلاشار. دینی اوصوللار ایسه کایناتداکی روحانی مساله لری وارلیق لاری فؤوق الطبیعی نوفوذ و ایلاهی وحی کیمی آنلایش لارلا شرحه و آنلاماغا چالیشار. تاریخی اولاراق علمین دین ایله اولان علاقه سی سون درجه مورککب دیر. دینی دوکتینلار و سببلر زامان زامان علمین اینکیشافینی تأثیرلرکن علمی معلوماتدا دینی اینانج لاری تأثیر ائتمیشدیر.

تاریخ بویو بعضی موتفکیرلر علم ایله دینین اوزلاشماز و بیر-بیرینه قارشى مشغولیتلری اولدوغونو قارشى سوره ده-کی بو عومومو اولاراق علمین سورغولاماغا دایناماسی دینین ایسه سورغولامادان اینانماغی گرکدیرمه سی نندن قایناق لانماق دادیر.

"اؤیردیلیمیش" سۆزون دن دیر. بو علم ساحه سینده وئرلمیش ان یوکسک درجه سایلیر. بو علمی درجه نی آلماق اوچون نامیزد حاضیرلادیغی دیسستر تاسیانی (لات. دیسستر تاتیو – "مذاکره ائتمک" "تدقیق ائتمک") آچیق مذاکره زامانی موتخصلرین ایشتیراکی ایله تشکیل اولونموش شورا و آزاد ایشتیراک چی لارین قارشى سیندا مودافیعه ائتمه لی ایدی. اورتا عصرلرده مودافیعه پروسسی بیر نچه آنداچمه پروسسین دن عبارت ایدی. بونلاردان اونیورسیتتین رئکتورو قارشى سیندا آنداچمه اساس سایلیردی. بون دان علاوه نامیزد بیر گیزلی و بیر آچیق ایمتاحان وئرمه لی ایدی. گیزلی ایمتاحان دیسستر تاسیادا قئید اولونان تئزیس لرین فاکولته پروفئسسورلاری (ماگیستری رنکئنتس) قارشى سیندا اکثر حال لاردا آچیق هاوادا مودافیعه اولونماسین دان عبارت ایدی. ایمتاحانی وئردیک دن سوئرا نامیزد آچیق مذاکره یه دیسپوتاتیونا (لات. دیسپوتاتیونس – "موباحیسه") بوراخیلیردی. بورادا نامیزد اؤز علمی یئنی لیکلرینی پوبلیکا قارشى سیندا مودافیعه ائتمه لی ایدی. بو مرحله ده پروفئسسورلاردان علاوه تاماشاچی لار آراسیندا اهلشن هر بیر شخص نامیزده سوال وئرمک حوقوقونا مالیک ایدی. مودافیعه دن سوئرا پروسسین سونونجو و طنطنه لی حیصه سی اولان ایناقوراسیا (لات. اینا وگورو "تعیین ائتمک" (وظیفه یه)) کنچیریلیردی. بو زامان نامیزد سیموولیک اشیالارلا تلطیف اولونوردو. بورایا کیتاب بیر قیزیل اوزوک و بئرنئ فورمالی دوکتور پاپاغی داخیل ایدی. بو عادت-عنعه ایل لر کئچسه ده قرب مکتبلرینده اؤز ایلکین فورماسینی قورویوب ساخلایا بیلیمیش دیر.

میلنر آراسی علمی موکافات لار (اودولر)

علمی نایلیت لره گؤره عالیملره آشاغی داکى

میلنر آراسی نوفوذلو موکافات لار وئرلیر :

- نوبئل موکافاتى – دونیادا ان نوفوذلو علمی موکافات. ایل ده بیر دفعه دؤرد علم ساحه سی اوزره وئرلیر. اونا پارودیا کیمی شنوبئل موکافاتى ده وئرلیر.

ائتمک ده دیر. ۱۴۰ عکس فیکیرده اولان علم آدام لاری و یازی چی لار دا مؤوجوددور؛ آیشلی بیولوق کئنتن آر. میلنر (Kenneth R. Miller) کیمی. ۱۴۱

تاریخ بویونجا دین ایله علمی بیرلشدیرمه یه چالیشان بیر-بیری له چلیشمه یه ن اوصوللار اولدوغونو ایره لی سورن و حتی بیر-بیرلرینی تاماملادیغی نی دوشون لرده اولموشدور. زامان-زامان دینی کانلارین علمی اوصوللارلا و یا علمی کانلارین دینی اوصوللارلا شرحه چالیشان لار اولموشدور. مسالن ابن سینا تانری نین وارلیغینی عقل و منطق یولو ایله شرحه چالیشمیش دیر. ۱۴۲ بونا علاوه اولاراق خصوصیه موعاصیر چاغ دا بعضی لری علم و دینین بیر-بیرین دن مستقیل اولدوغونو هومانیتار تجروبه نین بیر-بیری له مارق سیز ایستقامت لری له مشغول اولدوقلاری و بو سببه بیر-بیرلرینی ساحه سینه بولاشمادیق جا اؤز ساحه لری ایچری سینده پروبلئم سیز بیر شکل ده بیرلیکده وار اولایله جک لرینی ایره لی سورموش دولر. اما بو چوخ دا مومکون اولمامیش دیر. ۱۴۳

عالیملر

عالیملرین مقصدی مؤوجود ایش شرایطینده بیرباشا و یا دولایی یول لا اینسانلارین حیات طرزى نین یاخشیشلشدیریلماسین دان عبارت دیر. اونا گؤره ده تاریخ بویو عالیملرین ایشلری دؤولت لرده سؤز صاحبی اولان شخص لر و قوروم لار طرفیندن دستکلنمیش و نظارت ائدیلمیش دیر. ایلک تشکیل اولونموش شکیلده آپاریلان علمی ایشلره قدیم یونانیستاندا پلاتون آکادئمیا سیندا راست گلینیر. اول لر علمه مشغول اولان شخص لر سارای اعیان لاری کیمی خصوصی ایمتیازلارلا مالیک اولسالاردا سوئرادان اونلارا وئرین علمی درجه لرله جمعیتده ائلیتار بیر طبقه یارانیلمیش دیر.

علملر دوکتورو

علم ایله مشغول اولان بو ساحه ده هر هانسی بیر پروبلئمی تک باشینا مؤوجود واسیطه لرین و اوصوللارین کومک ایله حلل ائده بیلن شخص لر اورتا عصرلردن باشلایاراق قرب مدنیته ده "دوکتور" آدینی داشیمیش لار. ایلک دوکتور علمی درجه سی تاریخی منبع لره گؤره ۱۲ یول ۱۲۱۹-جو ایله بولونیا دا پاپا اوچونجو هونوری طرفیندن وئرلمیش دیر. دوکتور سؤزو لاتین دیلین دکى دوکتوس

- دمیتري مئندئلئیئو آدینا بؤیوک قیزیل مئدال - روسیه علملر آکادئمیاسینین کیمیا علمی ساحه سینده بؤیوک نایلییه تله گؤره موکافاتی.

قایناقلار

1. ↑AZƏRBAYCAN ETNOQRAFİYASI" Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu Şərq-Qərb, Bakı, 2007, səh. 212.
2. ↑Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, IV c., səh. 40.
3. "↑İlim."TDK Güncel Türkçe Sözlük .Türk Dil Kurumu Archived 05-01-2009 at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 19 may 2008.
4. "↑science." Oxford Dictionary of English 2e, Oxford University Press, 2003.
5. ↑TDKBilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü .Türk Dil Kurumu Archived 15-09-2011 at the Wayback Machine .URL daxil edilmə tarixi: 16 Ekim 2010.
6. ↑Albert Einstein 'The Fundamentals of Theoretical Physics' Science 91-1940
7. ↑Bertrand Russell 'Religion and Science'
8. "↑Hayka دائمی اولو باغلانتیلی
9. بالا پرش به
به: ۹,۱۰ ۹,۰۹ ۹,۰۸ ۹,۰۷ ۹,۰۶ ۹,۰۵ ۹,۰۴ ۹,۰۳ ۹,۰۲ ۹,۰۱ ۹,۰۰
"۹,۱۱ history of science".Encyclopædia Britannica .
۲۰۰۸ Encyclopædia Britannica Online. 09 Haziran 2008
><http://www.britannica.com/EBchecked/topic/528771/history-of-science><
10. ↑An old mathematical object).Eski bir matematik nesnesi.) URL erişim tarihi: 10 Temmuz 2008.
11. ↑Mathematics in (central) Africa before colonization .Archived 07-02-2012 at the Wayback Machine).Kolonizasyon öncesi Afrika'da Matematik.) URL erişim tarihi: 10 Temmuz 2008.
12. ↑The Mathematics of Ancient Egypt) Antik Mısır Matematiği.) URL erişim tarihi: 10 Temmuz 2008.
13. بالا پرش به
"۱۳,۵ ۱۳,۴ ۱۳,۳ ۱۳,۲ ۱۳,۱ ۱۳,۰ mathematics".Encyclopædia Britannica .۲۰۰۸ .Encyclopædia Britannica Online. 11 Temmuz 2008
><http://www.britannica.com/EBchecked/topic/369194/mathematics><
14. "↑Preface."Mathematics text book – Standard X .Department of School Education, Govt. of Tamil Nadu, India .Archived 20-09-2008 at the Wayback Machine).Tamil Nadu Hükûmeti, Okul Eğitimi Departmanı, Matematik ders kitabı. Hindistan.) URL erişim tarihi: 10 Temmuz 2008.
15. ↑Sykorova, I. "Ancient Indian Mathematics ".WDS'06 Proceedings of Contributed

- فیلدسوو موکافاتی - ریاضیات ساحه سینده بؤیوک نایلییه لره گؤره. ایسپانیا کرای طرفیندن تقدیم ائدیلیلر.
- رولف نئوانلیننی موکافاتی - اینفورماتیکانین ریاضی آسپئکت لرینده بؤیوک اوغورلارا گؤره.
- کارل فریدریخ قاوسس موکافاتی -دیگر علملرده کشفلر واسیطه سی ایله ریاضیاتا بؤیوک تۇحفه لره گؤره.
- کراوورد موکافاتی - موکافات آشاغی داکی ایستیقامت لر اوزره وئریلیر: آسترانومیا ریاضیات بیولوژی علملر یئر حاقیندا علملر.
- آبل موکافاتی - ریاضیاتین اینکیشافینا تۇحفه یه گؤره.
- شاو ایفو موکافاتی - آسترانومیا ریاضیات طیب و حیات حاقیندا علملره وئریلن بؤیوک تۇحفه لره گؤره.
- تیورینق موکافاتی - حسابلاما تئکنیکاسی آسوساسیاسی طرفیندن اینفورماتیکا ساحه سینده وئریلن موکافات.
- میخایل لومونسوو آدینا بؤیوک قیزیل مئدال - روسیه علملر آکادئمیاسینین عالی موکافاتی.

40. ↑archive copy آرشیولنیب اصلی نؤسخه دن .on 2008-06-12. ٢٥-٠٨-٢٠١٢ یؤخلانیلیب .
41. ↑Parmanand Singh. "Acharya Hemachandra and the (so called) Fibonacci Numbers". Math. Ed. Siwan, 20(1):28-30, 1986. ISSN 0047-6269
42. ↑Parmanand Singh, "The So-called Fibonacci numbers in ancient and medieval India." *Historia Mathematica* 12(3), 229-44, 1985.
43. " ↑Pascal's Triangle ".Wolfram MathWorld .URL erişim tarihi: 12 Temmuz 2008.
44. ٤٤,٢٤٤,١٤٤,٠: به بالا به: ↑S Safavi-Abbasi, LBC Brasiliense, RK Workman (2007), "The fate of medical knowledge and the neurosciences during the time of Genghis Khan and the Mongolian Empire ." *Neurosurg Focus* .(١) ٢٣ E13, p. 3.
45. ↑David W. Tschanz, PhD (2003), "Arab Roots of European Medicine ." *Heart Views* .(٢) ٤
46. ↑George Sarton , *Introduction to the History of Science* .
cf. Dr. A. Zahoor and Dr. Z. Haq (1997) .Quotations From Famous Historians of Science ,Cyberistan(.
47. ↑David W. Tschanz, MSPH, PhD (August 2003). "Arab Roots of European Medicine ." *Heart Views* .(٢) ٤
48. ↑The Canon of Medicine ,The American Institute of Unani Medicine, 2003.
49. ↑Mehmet Bayrakdar, "Al-Jahiz And the Rise of Biological Evolutionism ." *The Islamic Quarterly* . Third Quarter, 1983, London.
50. ↑Frank N. Egerton, "A History of the Ecological Sciences, Part 6: Arabic Language Science – Origins and Zoological ." *Bulletin of the Ecological Society of America* , April 2002: 142-146 143
51. ↑Diane Boulanger (2002), "The Islamic Contribution to Science, Mathematics and Technology ." *OISE Papers* .in *STSE Education* , Vol. 3.
52. ↑S. A. Al-Dabbagh (1978). "Ibn Al-Nafis and the pulmonary circulation ." *The Lancet* , ١ p. 1148.
53. ↑Husain F. Nagamia (2003), "Ibn al-Nafis: A Biographical Sketch of the Discoverer of Pulmonary and Coronary Circulation ." *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine* , ١ p. 22-28.
54. ↑Matthijs Oudkerk (2004) , *Coronary Radiology* , "Preface ." Springer Science+Business Media , ISBN 3-540-43640-5.
55. ↑Dr. Abu Shadi Al-Roubi (1982), "Ibn Al-Nafis as a philosopher ." *Symposium on Ibn al-Nafis* , Second International Conference on Islamic Medicine: Islamic Medical Organization, Kuwait) cf. Ibn al-Nafis As a Philosopher Archived ٠٦-٠٢-٢٠٠٨ at the Wayback Machine . *Encyclopedia of Islamic World* .(
56. ↑Charles Darwin biography
57. ↑On the Origin of Species دائمی اولو باغلانتیلی
- Papers .٢٠٠٦ Archived ٢٥-٠٦-٢٠٠٧ at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 10 Temmuz 2008.
16. " ↑biology ".Encyclopædia Britannica .٢٠٠٨ . Encyclopædia Britannica Online. 11 Temmuz 2008 >http://www.britannica.com/EBchecked/topic/66054/biology.<
17. ↑Thales of Miletos Θαλής ο Μιλήσιος (Tales(
18. ↑Anaximenes of Miletus Αναξιμένης (Miletli Anaksimenes(
19. ↑Pythagoras Πυθαγόρας (Pisagor(
20. ↑Democritus Δημόκριτος (Demokritos(
21. ↑Gorgias Γοργίας
22. ↑Empedocles Εμπεδοκλής (Empedokles(
23. ↑Heraclitus Ηράκλειτος (Heraklitos(
24. ↑Parmenides Παρμενίδης
25. ↑Plotinus Πλωτίνος (Plotinos(
26. ↑Plato Πλάτων (Platon(
27. ↑Aristotle Αριστοτέλης (Aristoteles(
28. ↑S. C. McCluskey , *Astronomies and Cultures in Early Medieval Europe* , Cambridge: Cambridge Univ. Pr. 1998, s. 20-21.
29. ↑Singer, Charles (1941) , *A Short History of Science to the Nineteenth Century* , Clarendon Press) page 217(
30. ↑ *The Person of the Millennium: The Unique Impact of Galileo on World History* .ISBN .٥٩٥٣٤١٧٧٨ Unknown parameter|ilk =ignored) help ;(Unknown parameter|son =ignored) help ;(Unknown parameter|sayfa =ignored) page =suggested ()help ;(Unknown parameter|yil =ignored)date =suggested) (help ;(Unknown parameter|yayımcı =ignored) publisher =suggested ()help(
31. ↑Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica
32. " ↑Lavoisier, Antoine ".Encyclopædia Britannica . ٢٠٠٧ Encyclopædia Britannica Online. 24 July 2007 >http://www.britannica.com/eb/article-9369846.<
33. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesindeki *Wilhelm Ostwald* bölümü. (İngilizce(
34. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesindeki *Jacobus H. van 't Hoff* bölümü. (İngilizce(
35. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesindeki *Svante Arrhenius* bölümü. (İngilizce(
36. ↑International journal of research in physical chemistry and chemical physics İngilizce Vikipedideki sayfası
37. ↑The Pythagorean Theorem Pisagor Teoreminin ayrıntılı açıklaması. (İngilizce(
38. ↑archive copy آرشیولنیب اصلی نؤسخه دن .on 2015-05-03. ٢٥-٠٨-٢٠١٢ یؤخلانیلیب .
39. ↑The History of Algebra Archived ٠٩-١٠-٢٠١٤ at the Wayback Machine ..Louisiana State University.

72. ↑Ventura, Thomas. "Psychoanalysis "ALLPsych Online: The Virtual Psychology Classroom .URL erişim tarihi: 26 Temmuz 2008.
73. ↑Bloomfield, T. M.. "Psychoanalysis: A Human Science"?Journal for the Theory of Social Behaviour *باغلانتیلی اولو دائمی URL erişim tarihi: 26 Temmuz 2008.*
74. ↑Akbar S. Ahmed (1984). "Al-Beruni: The First Anthropologist ." *RAIN* .60 p. 9-10.
75. ↑Richard Tapper (1995). "Islamic Anthropology" and the "Anthropology of Islam," *Anthropological Quarterly* 68 (3), Anthropological Analysis and Islamic Texts, p. 185-193.
76. ↑پرش به بالا "En cyclopædia Britannica .2008 .Encyclopædia Britannica Online. 29 Jul. 2008 ><http://www.britannica.com/EBchecked/topic/27505/anthropology> .<URL erişim tarihi: 29 Temmuz 2008.
77. ↑Al-Zubaidi, Layla. "Urban Anthropology – An Overview "Archived 16-09-2008 at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 29 Temmuz 2008.
78. ↑nobelprize.org Archived 04-09-2008 at the Wayback Machine .Nobel Ödülü resmi sitesindeki *Alfred Nobel* bölümü. (İngilizce)
79. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesi. *اولو باغلانتیلی*
80. ↑nobelprize.org) The Nobel Prize in Physics 1903) Nobel Ödülü resmi sitesindeki 1903 Fizik Ödülü sayfası. (İngilizce)
81. ↑nobelprize.org) The Nobel Prize in Chemistry 1911) Nobel Ödülü resmi sitesindeki 1911 Kimya Ödülü sayfası. (İngilizce)
82. ↑Albert Einstein Annalen der Physik 17, 132 (1905), Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt.
83. ↑Albert Einstein Annalen der Physik 17, 549 (1905), Über die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen.
84. ↑Albert Einstein Annalen der Physik 17, 891 (1905), Zur Elektrodynamik bewegter Körper.
85. ↑nobelprize.org) The Nobel Prize in Physics 1921) Nobel Ödülü resmi sitesindeki 1921 Fizik Ödülü sayfası. (İngilizce)
86. ↑The Photoelectric Effect
87. ↑Gauss'un biyografisi). İngilizce(
88. ↑Bernhard Riemann Archived 30-11-2007 at the Wayback Machine .Bernhard Riemann'ın çalışmaları. (İngilizce)
89. ↑Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I. İngilizce Vikipedideki açıklaması
58. ↑The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex Vol. 1
59. ↑The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex Vol. 2
60. ↑The Expression of the Emotions in Man and Animals
61. ↑Ibn Khaldūn "Encyclopædia Britannica .2008 .Encyclopædia Britannica Online. 18 Temmuz 2008 ><http://www.britannica.com/EBchecked/topic/280788/Ibn-Khaldun> .<
62. ↑*Des Manuscrits de Sieyès. 1773-1799* .Volumes I and II, published by Christine Fauré, Jacques Guilhaumou, Jacques Vallier et Françoise Weil, Paris, Champion, 1999 and 2007 See also and Jacques Guilhaumou *Sieyès et le non-dit de la sociologie : du mot à la chose, in Revue d'histoire des sciences humaines* , Numéro 15, novembre 2006 : Naissances de la science sociale.
63. ↑*A Dictionary of Sociology* . Article: Comte, Auguste
64. ↑پرش به بالا "sociology "Encyclopædia Britannica .2008 .Encyclopædia Britannica Online. 18 Jul. 2008 ><http://www.britannica.com/EBchecked/topic/551887/sociology> .<
65. ↑Descartes and Kant: Philosophical Origins of Psychology." Sweet Briar College – Department of Psychology Archived 02-12-2008 at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 26 Temmuz 2008
66. ↑Ibrahim B. Syed PhD, "Islamic Medicine: 1000 years ahead of its times," *Journal of the Islamic Medical Association* , (2) 2002 .p. 2-9.
67. ↑Omar Khaleefa (Summer 1999). "Who Is the Founder of Psychophysics and Experimental Psychology," *American Journal of Islamic Social Sciences* .(2) 16
68. ↑Ibrahim B. Syed PhD, "Islamic Medicine: 1000 years ahead of its times," *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine* .(2) 2002 .p. 2-9 7-8.
69. ↑A. Vanzan Paladin (1998), "Ethics and neurology in the Islamic world: Continuity and change," *Italian Journal of Neurological Science* , 257 258-255 :19 Springer-Verlag.
70. ↑Nurdeen Deuraseh and Mansor Abu Talib (2005), "Mental health in Islamic medical tradition," *The International Medical Journal* .(2) 4 p. 76-79.
71. ↑"Wilhelm Wundt "Indiana University . Biographical Profiles; Human Intelligence Archived 15-09-2008 at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 26 Temmuz 2008.

- Felsefesi."Archived ٢٧-٠٨-٢٠٠٨ at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 17 Nisan 2011.
104. "↑Thomas Kuhn ."Stanford Encyclopedia of Philosophy .URL erişim tarihi: 28 Mayıs 2008.
105. ↑Mitchell, Gordon R. "Did Habermas Cede Nature to the Positivists.?"URL erişim tarihi: 28 Mayıs 2008.
106. بالا پرش به
 ١٠٦,٨ ١٠٦,٧ ١٠٦,٦ ١٠٦,٥ ١٠٦,٤ ١٠٦,٣ ١٠٦,٢ ١٠٦,١ ١٠٦,٠ به:
 ١٠٦,٩ Özlem, Doğan "Bilim Felsefesi", sayfa 14, Notos Kitap, Kasım 2010, İstanbul .ISBN-٦٠٥-٩٧٨ ٢-٢٧-٥٩٠٤
107. ↑Isaac Newton (1687, 1713, 1726). "4 Rules for the study of natural philosophy ,"*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* ,Third Edition. The General Scholium containing the 4 rules follows Book 3, The System of the World. Reprinted on pages 794-796 of I. Bernard Cohen and Anne Whitman's 1999 translation, University of California Press ISBN 0-520-08817-4 ٩٧٤ ,pages.
108. "↑scientific method noun "*The Oxford Dictionary of English*) revised edition). Ed. Catherine Soanes and Angus Stevenson. Oxford University Press, 2005. Oxford Reference Online .Oxford University Press. 3 June 2008 ><http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t140.e68940> <URL erişim tarihi: 3 Haziran 2008.
109. ↑Schafersman, Steven D" *An Introduction to Science: Scientific Thinking and the Scientific Method* ".URL erişim tarihi: 3 Haziran 2008.
110. ١١٠,٣ ١١٠,٢ ١١٠,١ ١١٠,٠ به: بالا پرش به Wudka, Jose . "The scientific method ".*Physics 7: Relativity and Cosmology* .UC Riverside.Archived ٠٨-٠٦-٢٠٠٨ at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 3 Haziran 2008.
111. ١١١,١ ١١١,٠ به: بالا پرش به Dye, James" *Socratic Method vs. Scientific Method* ".URL erişim tarihi: 3 Haziran 2008.
112. "↑DEFINING 'CYBERNETICS ':*AMERICAN SOCIETY FOR CYBERNETICS* .URL erişim tarihi: 6 Haziran 2008.
113. "↑Econophysics Workshop ".*The European Science Foundation Programme* Archived ٠٩-٠٦-٢٠٠٧ at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 6 Haziran 2008.
114. "↑Medical Anthropology, Health Care Diversity, and Globalization ".*Boston Healing Landscape Project* Archived ٢٦-٠٥-٢٠٠٨ at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 6 Haziran 2008.
115. ١١٥,١ ١١٥,٠ به: بالا پرش به Siepmann, J. P. (1999). «What is Science? (Editorial)». *Journal of Theoretics*. ٢٣-٠٧-٢٠٠٧. یؤخلانتیلیب ٣.
90. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesindeki *Francis Crick* bölümü. (İngilizce)
91. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesindeki *James Dewey Watson* bölümü. (İngilizce)
92. ↑nobelprize.org Nobel Ödülü resmi sitesindeki *Maurice Wilkins* bölümü. (İngilizce)
93. ↑Teleskop nedir ?Archived ٢٩-٠٦-٢٠٠٧ at the Wayback Machine) .Türkçe
94. ٩٤,١ ٩٤,٠ به: بالا پرش به Peker, Hidayet. "İbn Sina'nın Bilimler Sınıflaması *اولو باغلانتیلی* ".T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Sayı:9. Cilt:9. 2000. URL erişim tarihi: 21 Mayıs 2008.
95. ٩٥,٦ ٩٥,٥ ٩٥,٤ ٩٥,٣ ٩٥,٢ ٩٥,١ ٩٥,٠ به: بالا پرش به Aydın, Hasan. "İhvân es-Safâ'da Bilim Eğitimi, Amacı ve Bilim Sınıflaması." OMÜ Sinop Eğitim Fakültesi *دائمی اولو باغلانتیلی* URL erişim tarihi: 21 Mayıs 2008.
96. بالا پرش به
 "٩٦,٧ ٩٦,٦ ٩٦,٥ ٩٦,٤ ٩٦,٣ ٩٦,٢ ٩٦,١ ٩٦,٠ Classification of the sciences ".Archived ٢٤-٠٣-٢٠١٠ at the Wayback Machine .URL erişim tarihi: 21 Mayıs 2008.
97. ٩٧,٣ ٩٧,٢ ٩٧,١ ٩٧,٠ به: بالا پرش به Atkins, Richard Kenneth. "Restructuring the Sciences: Peirce's Categories and His Classifications of the Sciences." Fordham University .URL erişim tarihi: 24 Mayıs 2008.
98. ٩٨,٢ ٩٨,١ ٩٨,٠ به: بالا پرش به Willermet, Cathy. "Science, Philosophy of." Encyclopedia of Anthropology. Ed. H. James Bix. Vol. 5. Thousand Oaks, CA: Sage Reference, 2006. 2062-2065. Gale Virtual Reference Library. Gale. 28 Mayıs 2008.
99. ↑Lennox, James. "Philosophy of Biology ".Encyclopedia of Philosophy .Ed. Donald M. Borchert. Vol. 7. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2006. 337-349.Gale Virtual Reference Library .Gale. 28 Mayıs 2008
100. ↑Loewer, Barry. "Philosophy of Physics ".Encyclopedia of Philosophy .Ed. Donald M. Borchert. Vol. 7. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2006. 473-478.Gale Virtual Reference Library .Gale. 28 Mayıs 2008
101. ↑Schummer, Joachim. "Chemistry, Philosophy of ".Encyclopedia of Philosophy .Ed. Donald M. Borchert. Vol. 2. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 2006. 140-144.Gale Virtual Reference Library .Gale. 28 Mayıs 2008
102. "١٠٢,٣ ١٠٢,٢ ١٠٢,١ ١٠٢,٠ به: بالا پرش به science, philosophy of ".Encyclopædia Britannica .٢٠٠٨ . Encyclopædia Britannica Online.URL erişim tarihi: 28 Mayıs 2008 ><http://www.britannica.com/eb/article-271806> <*دائمی اولو باغلانتیلی*.
103. بالا پرش به
 ١٠٣,٠٦ ١٠٣,٠٥ ١٠٣,٠٤ ١٠٣,٠٣ ١٠٣,٠٢ ١٠٣,٠١ ١٠٣,٠٠ به:
 ١٠٣,١٠ ١٠٣,٠٩ ١٠٣,٠٨ ١٠٣,٠٧ Ergün, Mustafa. "Bilim

- parameter| son=ignored) help ;(Unknown parameter| yil =ignored|) date =suggested ()help ;(Unknown parameter| yayımcı=ignored |)publisher =suggested) (help(
130. ↑Science journalism must keep a critical edge . یوخلانیلیب ۲۰۱۲-۰۹-۲۰07-11-09 آرشیولنیب اصلی نۆسخەدن .۲۵-۰۸
131. ↑Blinded By Science, How 'Balanced' Coverage Lets the Scientific Fringe Hijack Reality.
132. ↑McIlwaine, S.; Nguyen, D. A. (2005) «(Are Journalism Students Equipped to Write About Science .»*Australian Studies in Journalism*–۴۱ :۱۴ .۲۰-۰۲-۲۰۰۸ یوخلانیلیب
133. ↑*Synchronicity: An Acausal Connecting Principle* ISBN .۰۶۹۱۰۱۷۹۴۸ Unknown parameter| ilk =ignored) help ;(Unknown parameter| son =ignored) help ;(Unknown parameter| sayfa =ignored|) page =suggested ()help ;(Unknown parameter| yazarbağlantı =ignored)help ;(Unknown parameter| yil =ignored |)date =suggested) (help ;(Unknown parameter| yayımcı =ignored|) publisher =suggested ()help(
134. ↑David B. Wilson writes about the development of the conflict thesis in "The Historiography of Science and Religion" the second essay in "Gary Ferngren (editor .*Science & Religion: A Historical Introduction* .Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002 .ISBN 0-8018-7038-0".
135. ↑Gary Ferngren (editor .*Science & Religion: A Historical Introduction* .Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002 .ISBN 0-8018-7038-0
136. ↑Pogge, Richard. "A Brief Note on Religious Objections to Copernicus".*Astronomy 161: An Introduction to Solar System Astronomy* URL erişim tarihi: 19 Ağustos 2008.
137. ↑Afnan, Soheil M.. "Avicenna: His Life and Works." s. 168.
138. ↑O'Connor, J. J.; Robertson, E. F.. "Abu Arrayhan Muhammad ibn Ahmad al-Biruni".The MacTutor History of Mathematics archive .URL erişim tarihi: 29 Temmuz 2008.
139. ↑Steffens 2006) cf .Review of *Ibn al-Haytham: First Scientist* آرشیولنیب اصلی نۆسخەدن .on 2011-07-23 . یوخلانیلیب ۲۰۱۲-۰۸-۲۵)
140. ↑Interview with Richard Dawkins.
141. ↑Ken Miller: Reconciling Science and Faith..
142. ↑Lenn Evan Goodman (2003 .*Islamic Humanism* ,p. 8-9, Oxford University Press .ISBN 0-19-513580-6.
143. ↑Stephen Jay Gould .*Rocks of Ages: Science and Religion in the fullness of life* .Ballantine Books, 1999.
116. ۱۱۶,۱ ۱۱۶,۰ به بالا پرش به Behavioral and Social Science Are Under Attack in the Senate . یوخلانیلیب ۲۰۱۲-۰۹-12-2015-09-12 آرشیولنیب اصلی نۆسخەدن .۲۵-۰۸
117. ↑Chronicle for Societies Founded from 1323 to 1599.
118. ↑Benvenuto nel sito dell'Accademia Nazionale dei Lincei.
119. ↑Brief history of the Society.
120. ↑The French Academy of Sciences, 1666-91: A reassessment of the French Académie royale des sciences under Colbert (1666-83) and Louvois (1683-91.)
121. ↑Ziman, Bhadriraju (1980). «The proliferation of scientific literature: a natural process .»*Science*–۳۶۹ :۲۰۸ (۴۴۴۲) .۳۷\DOI\۱۰,۱۱۲۶:science.7367863-۰۴-۲۰۰۸ یوخلانیلیب
122. ↑*Scientific and Technical Information Resources* ISBN .۰۸۲۴۷۸۲۹۷۶ Unknown parameter| ilk =ignored) help ;(Unknown parameter| son =ignored) help ;(Unknown parameter| coauthors =ignored|) author =suggested ()help ;(Unknown parameter| yil =ignored |)date =suggested) (help ;(Unknown parameter| yayımcı =ignored|) publisher =suggested ()help(
123. ↑*Realism and the Aim of Science* .Unknown parameter| yazarbağlantısı =ignored)help ;(Unknown parameter| bölüm =ignored)help ;(Unknown parameter| ilk =ignored)help ;(Unknown parameter| son =ignored)help ;(Unknown parameter| yer =ignored |)location =suggested) (help ;(Unknown parameter| yayımcı =ignored|) publisher =suggested ()help ;(Unknown parameter| yil =ignored |)date =suggested) (help ;(Unknown parameter| sürüm =ignored) help(
124. ↑*Logik der Forschung* ,new appendix *XIX) *Logic of scientific discovery* isimli İngilizce sürümde henüz bulunmamaktadır(
125. ↑Karl Popper .*Objective Knowledge*(۱۹۷۲)
126. ↑Bu meseledeki çeşitli konuların eleştirel incelenmesi Karl R. Popper'in " Tarihselciliğin Sefaleti) "*The Poverty of Historicism* (eserinde bulunabilir.
127. ↑Jacques Barzun .*Science: The Glorious Entertainment* ,Harper and Row: 1964. p. 15. (quote) and Chapters II and XII.
128. ۱۲۸,۱ ۱۲۸,۰ به بالا پرش به Fritjof Capra .*Uncommon Wisdom* ,ISBN 0-671-47322-0 .p. 213
129. ↑*Science and Ethics* ISBN .۰۵۲۱۸۵۷۵۴۶ Unknown parameter| ilk =ignored) help ;(Unknown

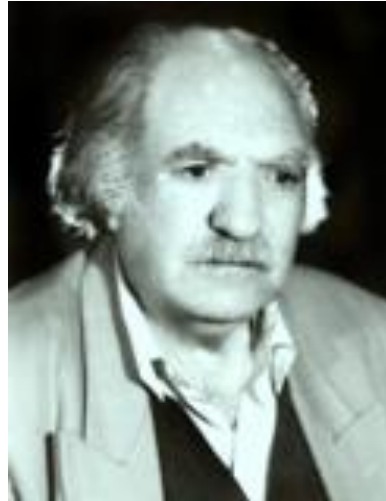
مرادعلی قریشی (م. قافلانتي) (١٣١٢-١٣٩٢. شمسی)

آنانلارین یئر اوزونده ائل دردینی قانانلارین الی
قبار و آلی آچیق اینسانلارین عشقینی
آلقیشلا یاق؛ ایلر بویو وطنه ائله نغمه قوشاق و
سؤزلریمیزی بھ کی یوخ زیل دئییک...

“قافلانتي” نین حیاتی اؤته ری بیر باخیش

اوستاد مرادعلی قریشی (قافلانتي) آذربایجانین
سؤیملی زحمتکش شاعیری دیر. عؤمور بویو
چکدی بی زحمتلر عذابلار و چتینلیک بیر آن دا
اولسون اونو آیقان سالا بیلمه دی. او صاف
اوره کلی آچیق سوفره لی قوناق سؤهر بیر کیشی
عائله سی اوچون قایغی کش بیر آتا و اؤز ایناندیغی
دوستلارینا صداقتلی بیر آرخایدی. قافلانتي عؤمور
بویو ظولمه سیتمه زحمت آداملارین تحقیر اندیب
اونلارین حاققین زای ائده نلره درین و مقدس بیر
نیفرت بسله دی. او اؤز خالق ایله بیرلیکده بوتون
اینسانلارا خوشبختلیک بوللوق امین- آمانلیق
گؤزله و سعادتلی بیر حیات دیله یین موباریز بیر
شاعیرایدی. او بوتون بارلی- بهرلی عؤمرونو بو
یولدا چالیشمیشدی. قافلانتي اؤز یاراتدیغی اودلو-
آلولو اثرلری ایله آذربایجان شعرینده اؤزونه
مخصوص بیر ایز آچدی. آذربایجان ادبیاتی
یاشادیقجا قافلانتي نین دا ایزی و سسی بو ادبیاتلا
بیرلیکده یاشایا جاق دیر.

قافلانتي ١٣١٢نجی ایلین یازیندا (خرداد آی نین
بیرینده) میانین چاروایماق ماحالی نین حیدرآباد
کندینده آنادان اولوب دور. رضاخانین آذربایجاندا
ایره لی سوردویو شووینیستی و چیرکین
سیاستلرینه گؤره قافلانتي نین اوشاقلیق چاغلاری
آذربایجان خالق نین ان چتین گون لرینه توش
گلیر.

من گنده رم آدیم قالار
دوستلار منی خاطر لاسین.
دویون اولار بایرام اولار
دوستلار منی خاطر لاسین.

ساهر ادبی- مدنی درنه یی نین دیرلی عضو و
آغ ساققالیمیز اوستاد قافلانتي نین آرامیزدان
کؤچمه سیندن ٨ ایل کئچسه ده هله ده بو آغیر
ایتگی یه اینانا بیلیمیریک. او بیزیمله یاشاییر
بیزیمله بشری ایده آللاری دولاشیر اینسانلیق
عشقی له چارپان صنعتکار اوره بی اوره بیزیمزله
قوشا دؤیونور و آذربایجان آدلی علوی بیر وارلیغین
تمشیلچیسی کیمی هله ده یوروپور. بیز اوستادین
مزاری اوستونده اونون شرفلی خاطره سیننی
عزیزله یه جه ییک اونون وطنپرورلی یینی خالق
سئورلی یینی و بشری ایده آللارینی قوروماغا بیر
داها سؤز و ئره جه ییک. یئنه ده بو آنما مراسیمینده
اونولا عهد- پیمان باغلا یاجاغیق کی “حقیقتی

قیرخینجی ایل لر قافلانتي نین ادبیاتا خصوصيله عاشیق شعرینه و صنعتینه مارات گؤسترمه ایل لری دیر. او بوش واختلارینی عاشیقلار قهوه خاناسیندا کئچیریر و آذربایجان شیفاهی خالق ادبیاتی قولو اولان عاشیق صنعتی نی دریندن منیمسه بیر و بونولا برابر اؤزوده شعر یازماغا باشلاییر. قافلانتي کئچیرتدی بی اضطراب لاری هیجان لاری سئوینج لری نی کدرینی و معنویاتیندا پوزولمایان ایریلی- خیردالی ایجتیماعی حادیثه لرین ایزلرینی شعرلرینده عکس ائتدیرمه یه چالیشیر. اینسانلیق عشقی له چارپان صنعتکار اورهی اونی کلاسیک شعریمیزین معاصیر سسله نن عنعنه لرینه باغلا ییر و اولو نیظامی نسیمی فیضولی واقف ساهر ایرئینده کی اینسان لیاقتینه حصر اولونموش صنعت یولونو بییه لنمه یه دوغرو یؤنلدر و “اشرف مخلوقات” ساییلان اینسان ترنومچوسو اولماغا جسارت تاپاراق اونولا فخر ائدیر.

قافلانتي اللینجی ایل لرین اول لرینده تهراندا یاشایان بیر نئچه آذربایجان شاعیرلری له تانیش اولور و اونلارلا علاقه یارادیر.

• ۱۳۵۵ینجی ایل ده آذربایجان یازاری رحمتلیک “نصرت الله فتحی” نین واسیطه سیله تهراندا فعالیت گؤسترن “دوستلار گؤروشو” ادبی درنه بی نه تانیتدیریلیر. دکتر سلام الله جاویدین تشبثی ایله قورولان بو درنک بیر چوخ آذربایجان شاعیرلری نین او ایل لرده ادبی اینکیشافیندا اؤنملی رول اویناییر.

بو ایل لرده آذربایجانین میلی شاعیری مرحوم بولود قره چورلو (سهند) قافلانتي نین استعدادلی بیر ائل شاعیری اولدوغونو دو بور. سهند قافلانتي شخصیتینده و شعرینده باریز شکیلده گؤزه

یئددی یاشیندا کندلرینده کی میرزا ممدین مکتبینه گؤنده ریلیر. ۱۳۲۱ده مکتبی بوراخیب عائله سی نین معیشتینی تامین ائتمک اوچون آتاسی ایله بیرلیکده ایشله مه یه مجبور قالیر.

• ۱۳۲۴-۲۵ ینجی ایل لرده آذربایجاندا قورولان میلی حوکومت قافلانتي نین دا عائله سینین نهضتین آماج لارینی دوغورولتماغا طرف چکیر. او ۱۲ یاشیندا ایکن یئنی یئتمه لیک رؤیالارینی بو بیر ایلین بویالی خاطیره لری له ناخیشلاییر.

• ۱۳۲۵ینجی ایلین آدریندن سونرا قافلانتي نین دا فدایی عمیسی توتولور نهضتین دوشمانلاری طرفیندن وحشیجه سینه کندن کوجه لرینده اؤلدورولور. قافلانتي نین عائله سی تالانیر و کندن چیخاریلیر.

کؤچدوک لری کنده بیر نئچه ایل یاشادیقدان سونرا ۱۳۲۹ینجی ایلده تهران شهرینه کؤچور و بو شهرده اونون طالعی وطندن دیدرگین دوشموش مین لر آذربایجانلی لارین طالع لرینه قوووشور.

ورامین ماحالی نین یاخینلیغیندا ایش تاپیر و بیر یول دوزلتمه فعله سی کیمی بیر نئچه آی ایشله ییر. ایش قورتاردیقدان سونرا ۱۳۳۱ینجی ایل ده دک بئکار قالیر.

• ۱۳۳۱ینجی ایلده کیچیک بیر رئزین فابریکاسیندا ایش تاپیر. گوندوزلر ایشله ییر گئجه لر ایسه درس اوخویور. قافلانتي بو ایل لرده عائله سینیه ده کندن تهرانا گتیریر و قیرخینجی ایل لرین آخیرینا دک رئزین دوزلتمه فعله سی صیفتی له بو فابریکادا ایشله ییر. او بو ایل لرده یالنیز دؤرد کیلاس درس اوخویا بیلیر.

آذربایجان دیلینده ژورنال و قزئتلرده چاپ اولور و بو گونه کیمی داوام ائدیر. او جومله دن یولداش اینقیلاب یولوندا آزادلیق یئنی یول فروغ آزادی عصر آزادی کۆرپو دده قورقود آذری بهار زنجان خدافرین آراز اؤیرنجی نشریه لری و.....

ایران داخیلیندن علاوه قافلانتی نین اثرلری آذربایجان جومهوریسی مطبوعاتیندا گئنیش سوییه ده چاپ اولوب. باکی دا چاپ اولان "جنوبی آذربایجان آنتیلوگییاسی" و "آراز گولور" جنوب شعرى مجموعه سی و تورکیه ده یاییلان "گؤنئی آذربایجانى نین ادبی آنتیلوگییاسی" کیمی شعر مجموعه لرینده ده قافلانتی شعرى نین اؤز مؤوقعی و اؤز یئری واردیر.

بو ایل لرده قافلانتی نین ائوی بیر اومید ائوی کیمی بوتون آذربایجان شاعیرلری نین یازیچی لاری نین ادیب لری نین و ادبیات هوسکارلاری نین اوزونه آچیق اولور. آذربایجان ادبیاتی نین موختلیف ساحه لرینده و موختلیف یئرلرده چالیشان بیر سیرا ادبی محفیل لرین شاعیر و یازیچی لارین آراسیندا علاقه یاراتدیغی و یئری گلنده اونلاری بیر-بیرلرینه قووشدوردوغو اوچون قافلانتی نین ائوینی ادبی بیر کۆرپو کیمی قیمتلندیرمک اولار.

بو ائوده خالق شاعیرلری بالاش آذراوغلونون صمد وورغونون حیات یولداشی و قیزی نین یازیچی دوکتور غلامرضا جمشیدی نین گؤرکملی آذربایجان یازیچیسی پروفیسور عزیزه جعفرزاده نین و بیر چوخ ادبی و مدنی شخصیت لرین شرفینه گونئی آذربایجان شاعیرلری نین ایشتیراکی ایله شعر گئجه لری تشکیل ائدیلبیدیر. بئله لیکله قافلانتی نین ائوینی آلتیمیشینجی ایل لرده ادبیاتی میزى قورویوب یاشاتماقدا اولان ادبی بیر اوجاق آدلاندیرساق یانیلما میشیق.

چارپان جسورلوق موبارزلیک دؤنمزلیک کیمی غرور حیسلری نین قایناغینی اونون زحمتله یوغرولان شرفلی یاشاییشیندا گؤرور و بیر اوستاد شاعیر کیمی قافلانتی پوئزیاسی نین اینکیشافیندا اؤز مثبت تاثیرینی بوراخیر.

۱۳۵۷-جی ایلین چؤوگونلو بورانلی قیشیندا ایران خالق لاری نین اوزونه اینقیلاب گؤنئی نین شؤوقو دوشور. قافلانتی نین بیر سیرا شعرلری اؤز سسی له کاسئت شکلینده یاییلیر. همن ایله شاعیرین بیر سیرا شعرلرینی ایحتیوا ائدهن "سئچیلیمیش اثرلر" ادلی شعر کیتابی تبریز شهرینده "ائلدار" نشریاتی طرفیندن چاپ اولونور.

یارانان ال- وئریشلی شرایطه قافلانتی شعرلرینی خالقین و زحمتکش کوتله نین منویاتی نی عکس ائتدیرن ادبیات نومونه سینه چئویریر. تهراندا یارانان ادبی محفیل لرین و انجومن لرین فعال ایشتراکچیسی کیمی چیخیش ائدیر. اثرلرینی دؤرو مطبوعاتدا شعر مجلیس لرینده و یارانان هر بیر موساعید شرایطه یاییر. همن ایل لرده تهراندا یاییلان "یولداش" مجلله سی نین تحریریه هئیاتی له جیددی و سیخ امکداشلیق ائدیر.

• ۱۳۵۸-ینجی ایله قافلانتی نین بیر سیرا دیگر شعرلری "مجموعه" ادلی کیتابدا ایشیق اوزو گؤرور. قافلانتی لا برابر بو کیتابا تانیتمیش شاعیرلریمیز حبیب ساهر حسین دوزگون و عمران صلاحی نین ده شعرلری داخیل ائدیلمیشدیر.

۱۳۶۰-جی ایله تهراندا یارانان "آذربایجان یازیچی لار و شاعیرلر جمعیتی" نین فعال و چالیشان بیر عضو کیمی فعالیت گؤسته ریر.

۱۳۶۰-جی ایل لردن سونرا قافلانتی نین شعرلری ایستر آذربایجاندا ایسترسه ده تهراندا چیخان

فعالیت‌لری له بیر آغ‌ساققال کیمی ایشتیراک ائدیر. او درنه‌یین طرفیندن موختلیف ایل‌لرده تشکیل ائدیلن مراسیم و یوبلئ‌لره چوخ جدیدی قاتیلیردی. بوندان آسیلی اولاراق شاعر و یازچیلاریمیزدان هاشم ترلانین ۶۵ ۷۰ ۷۵ و ۸۰ یاشی اوستاد یحیی شیدانین ۶۵ یاشی حبیب فرشبافین ۵۰ و ۶۰ یاشی حبیب ساهرین ۱۰۰ یاشی آلاون ۷۰ یاشی علیایی‌نین ۷۰ یاشی گنجعلی صباحی‌نین ۱۰۰ یاشی و بالاش آذراوغلونون ۷۰ یاشی موناسیبتی له تشکیل اولونان مراسیم‌لرده جدیدی ایشتراک ائتمیش و اؤز گؤسته‌ریش‌لری له بو مراسیم‌لرین داهادا بارلی اولماقلارینا دستک وئرمیشدیر.

سون ایل‌لر قافلانتی اؤز خاطیره‌لرینی یازماقلا مشغول اولوردو. بیرده‌کی اثرلریندن عبارت شعر مجموعه‌لرینی چاپا حاضرلاپیردی. تاسسوفله اولوم آمان وئرمه‌دی. ایندی قافلانتی‌نین بئش دفتردن عبارت اثرلری و اونون خاطیره یازی‌لاری ساهر ادبی-مدنی درنه‌یی‌نین ایختیاریندادیر. بو اومیدله کی تئزلیکله ایشیق اوزو گؤرسونلر.

۱۳۸۴-جو ایلین دی‌آیی‌نین اول‌لرینده قافلانتی بئیین اینفاکتی نتیجه‌سینده اؤز ساغلاملیغی‌نی الدن وئریر و خسته‌خانادا یاتاق دوشور. حاققیندا گؤرولن یاردیم‌لار نتیجه وئرمیر.

نهایت ۱۳۸۴-ینجی ایلین دی‌آیی‌نین ۱۵‌ینده آذربایجان خالق‌نین شاعر اوغلو مرادعلی قریشی (قافلانتی) آرامیزدان کؤچور. قافلانتی‌نین جنازه‌سی دوستلاری عائله‌سی آذربایجان مدنیت هوسکارلاری و خصوصی له گنج‌لرین مشایعتی‌ایله تهرانین جنوب حیصه‌سینده یئرلشن یافت‌آباد مزارلیغیندا تورپاغا تاپشیریلیر.

ابدی خاطیره‌سینه عشق اولسون

• ۱۳۶۶-جی ایل تهراندا تشکیل تاپان “جنوبی آذربایجان شاعرلری‌نین بیر گروپو” ادلی ادبی درنه‌یین قوروجولاریندان و فعال ایشتیراکچی‌لاریندان اولور. بو درنک سونرالار “حبیب ساهر آدینا ادبی انجومن” ادی‌لا اؤز فعالیتینه داوام ائدیر.

۱۳۶۹-جو ایل‌ده قافلانتی‌نین یئنی بیر کیتابی شاعیر حسن ایلدیریم‌ین رئاكتورلوقویلا تهراندا “نشر مینا” طرفیندن یاییلیر. بو کیتاب “عؤمور آیناسی” آدلانیردی.

۱۳۷۰-جی ایل تهراندا بیر سیرا دوستلاری‌لا برابر “حبیب ساهر آدینا ادبی انجومن” ادلی درنه‌یی قورور. بو درنک سونرالار “ساهر ادبی انجومنی” ادی‌لا اؤز فعالیتینه داوام ائدیر.

قافلانتی اوزون ایل‌لر آرزوسوندا اولدوغو باکی شهرینه اؤز حیات یولداسی‌لا برابر ۱۳۷۰-جی ایلده سفر ائدیر. اورادا “آذربایجان یازچی‌لار ایتیفاقی”‌نین قوناغی اولور. “عاشیق‌پری مجلسی” بو شهرده شاعرین شرفینه شعر-موسیقی آخشامی تشکیل ائدیر و آذربایجان رادیوسو اونون حیات و یارادیجیلیغی باره‌ده وئرلیش‌لر حاضرلاپیر. بو زامان شاعیرین بیر سیرا شعرلرینه ماهنی‌لار بسله‌نیر و قوشما گرایلی‌لارینی آذربایجان عاشیق‌لاری سئوه-سئوه اوخویورلار.

قافلانتی‌نین ادبی فعالیتی ۱۳۷۴-ینجی ایلدن “ساهر ادبی انجومنی” درنه‌یینده داوام تاپیر. بو درنک سونرالار “ساهر ادبی-مدنی درنه‌یی” ادی‌لا اؤز فعالیتینه داوام ائدیر.

• ۱۳۷۴-ینجی ایل‌لردن سونرادا قافلانتی معیشت طرزینی آغیرلاشماغینا باخمایاراق قاباکی هوسله یازیب یارادیر و عضو اولدوغو ادبی درنه‌یین تدبیرلرینده اؤز تکلیف و

“ قافلانتي ” دان بير نچه شعر

سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

من اؤزومو یاد ائل لره قاتمامیشام قاتمارام
 وارلیغیمی قارا پولا ساتمامیشام ساتمارام
 وطنیمی گۆز لیریمدن آتامامیشام آتمارام
 بیر گون ده یوخ بیر آی دا یوخ نچه- نچه ایل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

آل قیشلادیم حقیقتی آنانلارین عشقینی
 یئر اوزونده ائل دردینی قانانلارین عشقینی
 الی قاپار آلنی آچیق اینسانلارین عشقینی
 نغمه قوشدوم ایلر بویو وطن دئدیم دیل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

یازدیقلاریم حیاتیمین آیناسی دیر آی ائل لر!
 عؤمور بویو حق اوستونده سالدیم هارای آی ائل لر!
 اولمایاجاق مظلوملارین حقی داها زای ائل لر!
 سانجیلاجاق ظالیملرین گۆز لیرینه میل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

دوشمانلارا عالم- آشکار آجی زهر دئسمده
 سۆز لیریمده عؤمور بویو بوندان بتر دئسمده
 یورولماییب گئجه- گوندوز آخشام- سحر دئسمده
 قافلانتي یام ائل لیریمه شیرین- شیرین دیل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

عمر آیناسی
 وطنیمین وورغونویام یاییلیب دیر هر یانا
 سسیم دوشوب باشدان باشا داغا داشا آرانا
 آند ایچیرم چیخاجاقدیر ائلیم آزاد دوورانا
 آچاجاقدیر وطنیمده چیچک دئدیم گول دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

یاد ائل لی لر جان آتدی لار وارلیغیمی دانماغا
 شانلی آنا تورپاغیمدا منی اؤزگه سانماغا
 قانمادی لار یارانمیشام ائل اوغروندا یانماغا
 باغلامیشام جسارتلی ائل لیریمه بتل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

ائل لیریمه ظلم ائتدی لر اوتانمادان آشکارا
 سینم اوسته چالین- چارپاز وورسالاردا مین یارا
 آگیلمه دیم حیاتیمدا بیر آنلیق دا یادلارا
 اینانمیشام اولاجاقدیر ائلین گوجو سئل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

غربت ائلده دائیم توتدوم اؤز ائلیمین سوراغین
 سؤندورمه دیم اوره ییمده وطنیمین چیراغین
 قلم چالیب بوزوشدوردم دار گۆز لونون دوداغین
 سارسیلما رام عملیمدن بیلمه ییبسن بیل دئدیم
 سینه گردیم سۆز لیریمی بيم دئمهدیم زیل دئدیم.

آدلی- سانلی ائلیم واردیر دئدیم- سانما من تکم
 نسیمی یم کوراوغلویام خان ائیوازام بابکم
 هئچ اولماییب اولمایاجاق مسلکیمدن ال چکم
 بیر منه باخ یاخشی تانی گۆز لیرینی سیل- دئدیم

آذربایجان و ایران ادبی علاقه لری

AZƏRBAYCAN – İRAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ

Prof. Qəzənfər Paşayev

پروفیسور غزنفەر پاشایئو

چئویردی : حسین شرقی دره جک

* قافقاز موسلمانلاری ایداره سی نین کپیردیگی بین المثلک کونفرانسدا دینلن معروضه (۲۰۰۹). معروضه نین ماضیلانماسیندا بیزه یافیندان کؤمک دن شرفشوناس عالیم مسیح آغا ممدریه مینتداریغمیزی بیلدیریریک (ق.ب.).

ایران و آذربایجان دیننده تاریخا بیر دؤولت ایکی میلّت گؤز اؤنونه گلیر. لاکین تاریخین کشمکشلری ایندی ادبی علاقه - لردن سؤز آچماغا گتیریب چیخاریب. آذربایجان ایله ایرانین ادبی-مدنی علاقه لری نین کؤکو تاریخین درینلیکلرینه گئدیب چیخیر. موشرک دینی و مدنی دیرلره مالیک ایکی قونشو مملکتین عصرلر بویو عینی دؤولتلرین و ایمپریالارین ترکیبینه اولماسی ادبی علاقه لرین اینتسیولیگینی شرطلندیرن عامللردن بیری اولموشدور.

آذربایجان ایران ادبی علاقه لری نین ایلکین تظاهورلرینی میفولوگیا و فولکلوردا ایزله مک مومکوندور. سونرالار ایران- دا داهی فارس شاعیری فیردوسی طرفیندن یازیا آلینان فولکلور ماتریاللاری آذربایجاندا دا گنیش یاییلمیش ایستر شیفاهی خالق یارادیجیلیغندا ایسترسه ده یازیلی ادبیاتدا بول-بول ایستیفاده اولونموشدور.

اورتا عصرلرده رگیوندا فارس دیلی نین ادبی دیل کیمی یاییلماسی آذربایجان ایران ادبی علاقه لری نین داهی سیخ سوییه کسب ائتمه سینه سبب اولدو. اصلینده بورادا ادبی علاقه لردن دانیشماق موعین معنادا شرطیدیر چونکی بو علاقه لر واحد ادبی پروسسین ترکیبینه باش وریردی. یعنی فارسدیلی آذربایجان شاعیرلری ایستر-ایسته مز بو دیلده یازارکن ایران شاعیرلری نین تجروبه سیندن فایدالانیردیلار و عینی زاماندا ایران ادبیاتی نین سونراکی اینکیشافینا تاثیر گؤستیردیله. میثال اوچون ارکن فارسدیلی شاعیرلریمیزدن اولان قطران تبریزی گؤتورک. ۱۰۴۷-جی ایلده بؤیوک فارس شاعیری و فیلسوفو ناصر خسرو الوی تبریزده اولارکن قطرانلا گؤروشوموش و بو گؤروشو اؤز «سفر نامه» سینده بله تصویر تمیشدیر: «تبریزده گؤزل شعیرلر دین قطران آدلی بیر شاعیر گؤردوم. او فارس دیلینی یاخشی بیلمیردی. منیم یانیم گلدی. اؤزو ایله منجیقین و دیقی نین دیوانلارینی گتیردی. اوخویوب چتین یرلرینی مندن سوروشدو. من اونا ایضاح ائتدیم. او شرحینی یازدی و منه اؤز شعیرلرینی اوخودو». گؤروندویو کیمی قطران اؤز ادبی دیلینی پوختلشدیرمک اوچون فارس شعیری نین یارادیجیلاریندان اولان منجیق و دیقی- نین اثرلرینی دریندن اؤیرنمیشدیر. ائله بونون سایه سینده یوکسک پوتیک مهارته یاییلمیش و ایران ادبیاتی نین سوتونلاریندان ساییلان انوری اونون اثرلریندن منتخبات دوزلده رک اونا مقدمه یازمیشدیر. اورتا عصرلر فارس موللیفی محمد اوؤفی ایسه یازمیشدیر: «بوتون شاعیرلر قطره دیر

قطران ایسه دریا. باشقا شاعیرلر ذره دیر قطران ایسه گونش». همین دؤورون فلکی شیروانی

یاریسیندا ایران ادبیاتیندا معاریفچی مییلر سیاسی پوبلیسیستیکا دراماتورگیا تنقید و تاتر محض آخوندوون بیرباشا تاثیر ایله یاراندى. میرزه آغا خان کیرمانی (۱۸۵۳-۱۸۹۶) «کمال الدؤوله مکتوبلاری» نین تاثیر ایله «اوج مکتوب» اثرینی یازدی. محمد جعفر قاراجاداغی آخوندوون کومدیالارینی فارس دیلینه ترجمه ائدیپ ۱۸۷۴- جو ایله تهراندا نشر ائتدیردی. محض بو پیسلردن ایلهاملانان میرزه آغا تبریزی اؤزونون بش پیسینی یازماقلا ایراندا دراماتورگیانین اساسینی قویدو. همین پیسلردن بیری «حاجی مورشود کیمیاگر» آدلانیردی کی بو دا آخوندوون مشهور پیسی ایله عینی مؤوضویا حسر اولونموشدور.

۲۰- جی عصرین اوللرینده ایران ادبی-ایجتیماعی فیکری میرزه جلیلین نشر ائتدیردیگی «ملا نصرالدین» ژورنالی نین و م.ع.صابیرین تاثیر آلتیندا ایدی. فارس ساتیریک پوزیاسی نین گؤرکملی نواینده سی سید اشرف الدین گیلانی (۱۸۵۵-۱۹۲۴) ۲۰ ایل «تسیم-شیمال» آدلی ژورنال نشر ائتدیرمیش صابیرین تاثیر ایله یازدیغی ساتیریک شعرلری بورادا درج ائتدیرمیشدیر. بو شعرلرین بعضیسی صابیر اثرلرینه او قدر یاخیندیر کی حتی ترجمه تاثیر باغشلایر.

البته ۲۰-جی عصرین اوللرینده فارس ادبیاتی نین تاثیر ده آشکارجا گؤرونوردو. بو خصوصن فارس ادبیاتی نین ترجمه سینده اؤزونو گؤستیردی. م.هادی نین م.ع.صابیرین ع.صحتین اثرلرینده فارس ادبیاتی نین تاثیرلری آشکاردیر. معلومدور کی صابیر «شاهنامه» نی آذربایجان دیلینه ترجمه ائتمه یه باشلامیش لاکین ایشینی باشا چاتدیرا بیلمه میشدیر. محمد امین رسولزاده نین «عصریمیزین سیاوشو» آدلی بدیعی روحلو اثری بوتؤولوکده «شاهنامه» سوژتی اوستونده

عزالدین شیروانی و موجیرالدین بیلقانی کیمی شاعیرلری نین یارادیجیلیغندا فارس پوزیاسی نین منوچهری فرروخی و عنصری کیمی نواینده لرینین تاثیر آچیق-آشکار سزیمکده دیر. مهستی نین روباعیلری ایسه بو ژانرین اوستادی عمر خیامی یادا سالیر.

ایران ادبیاتیندان بهرلنرک سونرادان فارس دیلی ادبیاتین اینکیشافینا میشلسیز تاثیر گؤسترمیش آذربایجان شاعیرلری ایلك نؤوبه ده خاقانی و نیظامی داها سونرا ایسه صایب تبریزیدیر.

۱۳-۱۴ عصرلردن باشلا یاراق آنادیلی ادبیاتیمیزین اینکیشافی آذربایجان ایران ادبی علاقه لرینی هچ ده ضعیفتمیش عکسینه بو علاقه لر داها آیدین اوفوقلر کسب ائتمیشدیر. نسیمی نین حبیبی نین فوضولی نین یارادیجیلیغندا سنای عطار سعدی حافظ کیمی فارس شاعیرلری نین تاثیر آچیق-آشکار ایزله نیلیر ۱۷-عصرین بؤیوک آذربایجان شاعیری صایب تبریزی اؤزونو حافظین داوامچیسی آدلانیرسا دا فارس دیلی شعیره یعنی اوسلوب گتیرمکله ایران پوزیاسینا اؤز تاثیرینی گؤسترمیشدیر.

سونراکی عصرلرده واقیفین ویدادی نین باکیخانووون سید عظیم شیروانی نین یارادیجیلیغندا دا فارس ادبیاتیندان گلن تاثیرلر سوژت و ژانر سوییه سینده اؤزونو گؤستیریر.

بونونلا بله اگر اورتا عصرلرده آذربایجان ادبیاتی ایران ادبیاتیندان داها چوخ بهرله نیردیه عینی دؤورده پروسسین ایستیکامتی دیشیر. موعین تاریخی-ایجتیماعی و سیاسی سببلردن یئنیلشمه یولونا داها تز قدم قویان آذربایجان ادبیاتی ایران ادبیاتیندا اهمیتلی رول اویناماغاد باشلایر.

بورادا ایکی بؤیوک صنعتکاریمیزین

م.ف.آخوندوو و میرزه علی اکبرصابیرین رولو خصوصی قید دیلمه لیدیر. ۱۹- عصرین ایکینجی

ترجمه اندیلرک نشر اولونموشدور. ایراندا «کیتاب دده قورقود» ون آذربایجان (عرب الیفباسی ایله) و فارس دیلرینده نشرینی آیریجا قید ائتمک لازیمدیر. ممنوعنلوقلا قید تمک ایسته بیرم کی پروفیسور ایرج پارسى نژادین «م.ف.آخوندزاده نین ادبی تنقیدی» اثری نین ایری جملی سانباللی گیریش مقاله سینی اینگیلیس دیلیندن آذربایجان دیلینه چویره رک «ادبیات قزتی» نده (۱۳،۱،۱۹۹۵ و ۶،۱،۱۹۹۵ ۲۳،۱۲،۱۹۹۴) چاپ ائتدیرمیشم.

بونولا برابر دتر. حسین شرقی سویتورک تهراندا میر جلالین «فضولی نین پوتیکاسی» (۲۰۱۰) کیتابینی منیم «عراق تورکمان فولکلورو» (۲۰۰۸) مونوقرافیایمی چاپ ائتدیرمیشدیر.*

دکتر. حسین «خدافین» ژورنالیندا یازیچی شاعیر و ادبیاتشوناس عالیملریمیزین یارادیجیلیغنا گئیش یئر آبییر.

فیلولوگییا علملری دوکتورو صابیر نبی اوغلو دا ایران قوزی آذربایجان ادبی علاقه لری یولوندا میشلیسز خیدمتلر گؤستیریر. پروفیسور جاواد هئیت «وارلیق» ژورنالیندا قوزی آذربایجان ادبیاتینا گئیش یئر وئریر. عالیمین «آذربایجان ادبیاتى تاریخی» اثری ده ادبی علاقه لره حسر اولونموشدور. اونو دا دئییم کی «وارلیق» درگیسینده چاپ اولونان ماتریاللار اساسیندا نامیزدلیک دیسستر تاسیاسی مودافیعه ائدیلمیشدیر.

بوتون بونلار چوخعصرلیک ایران قوزی آذربایجان ادبی علاقه لری نین یاشادیغنا دلالت دیر و بو علاقه لرین گله جگینه نیکبینلیکله باخماغا اینام یارادیر.

* دکتر حسین شرقی دره یک سوی تورک ۲۰۱۱-ی ایلده «نسیمی هاقیندا آرشیرمالار» کیتابیمیزی دا تهراندا نشر تیرمیشدیر.

قورولموشدور. علی بی حسینزاده نین «سیاست فرصت» اثرینده ایران تاریخی و ادبیاتی اساس یئر توتور. حسین جاویدین تورکیه ده تحصیل آلماسینا باخمایاراق اونون «خیام» و «سیاوش» اثرلری نین سوژتی ده ایران ادبیاتی ایله باغلیدیر.

سووت حاکیمیتی ایلرینده «دمیر پرده» نین مؤوجودلوغو اوزوندن آذربایجان ایران ادبی علاقه لری داها چوخ ایران ادبیاتی نین تدقیقی و ترجمه سی ایله محدودلاشمیشدی.

لاکین قید اولونان «دمیر پرده» نین مؤوجودلوغو شرا تینده بله شهریار دوهاسی ایران-آذربایجان ادبی علاقه لرینی جانلاندیرمیشدی. هم ایرانین هم ده آذربایجانین بؤیوک سؤز اوستادی شهریار «حیدربابایا سلام» ی و آذربایجان شاعیرلری سلیمان.روستمه محمد.راحیمه بختیار.واهابزاده یه یازدیغی شاعیرلری ایله ادبی علاقه لری یئیندن جانلاندیرمیش اونون اؤلمز اثرینه هم ایراندا هم آذربایجاندا نذیره لر یازیلیمیشدیر. مثلن شاملی عسگروون «داغلار آرخالی داغلار» اثری. سووت دؤنمینده ایراندا آذربایجان ادبیاتی نین تدقیقی و ترجمه سی مسله سینه گئیش فیکیر وئرلمه سه ده موعین فاکتلا اولموشدور. مثلن جلال برگوشادین «سییریلیمیش قیلینج» رومانى فارسجایا ترجمه ائدیلرک تهراندا نشر اولونموشدو.

موستقیللیگیمیزی قازاندیغیمیز دؤورده ایرانلا ادبی مدنی علاقه لر گئیشلمه یه باشلامیشدیر. چونکی هر ایکی اؤلکه ده بیر-بیری نین ادبیاتینا مارق گوجلودور. بو مارق دا اساسن ترجمه لر واسیطه سیله رئاللاشیر. گؤرکملی فارس شاعیرلری نین اثرلری آذربایجان دیلینه ترجمه اولونموشدور. سون ایللر ایراندا آذربایجان یازیچیلاریندان ب.واهابزاده نین نبی.خزری نین آنارین ائلچینین نریمان حسنزاده نین نصرت کسمنلی نین چ.علی اوغنونون توفیق.حاجیزاده نین و ب. اثرلری فارس دیلینه

می‌کنیم قطب مخالف آن را نیز سرکوب
می‌نماییم.

با نفی زشتی‌های خود از زیبایی‌هایمان
می‌کاهیم با نفی ترس خود از شجاعت‌مان کم
می‌کنیم و با نفی حرص و آز خود بخشندگی‌مان
را کاهش می‌دهیم.

نیمه تاریک وجود

بیشتر حکومت‌ها در دو مقطع از زمان
به خشونت متوسل می‌شوند:

اول زمانی که در حال قدرت گرفتن هستند...
دوم زمانی که در حال سقوط و زوال باشند!..

ابن خلدون

من رویای آن روزی را در سر می‌پرورم که دیگر
کسی به دلیل غذایی که می‌پسندم
خاطراتم یا زبانی که به آن حرف می‌زنم
از من متنفر نباشد...

اسلاونکا دراکولیچ

تنها قانون راستین آن است که ما را به آزادی
برساند.

هیچ قانون دیگری وجود ندارد

ریچارد باخ

گر به دولت بررسی مست نگردي؛ مردی
گر به ذلت بررسی پست نگردي؛ مردی
اهل عالم همه بازیچه دست هوسند
گر تو بازیچه این دست نگردي؛ مردی

روزی که بشر کاملاً به نادانی خود پی برد به
موفقیت بزرگی دست یافته است.

زیرا دانش در این دنیا چیزی جز پی بردن به
نادانی نیست.

DƏYƏRLİ SÖZLƏR

سخنان تاثیر گذار

اندیشمندان بزرگ

توپلایان : انوش طهماسب اوغلو

اروین یالوم

نباید فراموش کرد که:

اصل این است ما بدانیم چرا به دنیا آمده ایم و
چرا می‌رویم و پایان ما چه خواهد شد!
و تا وقتی که از این اسرار بی‌اطلاع هستیم
عمرمان اعم از اینکه یک روز یا هزار میلیون
سال باشد «هیچ» فایده ای ندارد و ما از لحاظ
فهم و شعور با آن کسی که در قبر خوابیده
مساوی می‌باشیم!

موریس مترلینگ

بیشتر آدم‌ها در نوعی بی‌خبری همیشگی
زندگی می‌کنند. آن‌ها همیشه امیدوارند که
چیزی اتفاق بیفتد و زندگی‌شان را دگرگون کند.
حادثه ای برخورد‌های اتفاقی بلیط برنده بخت
آزمایی تغییر سیاست و حکومت.
آنها هرگز نمی‌دانند که همه چیز از خودشان
آغاز می‌شود...

مارک فیشر

برای بیرون آوردن روشنایی باید به درون
تاریکی رفت. هر گاه احساس یا میلی را سرکوب

پس نتیجه می‌گیریم که به ندرت در هر صد نفر یک نفر ارزش آن را دارد که با او بحث کنی!

آرتور شوپنهاور

آن لحظه که کودکی متولد می‌شود فکر می‌کنید آغاز زندگی اوست.

آن لحظه که پیرمردی می‌میرد فکر می‌کنید پایان زندگی اوست اما چنین نیست!

زندگی بسیار بزرگتر از تولد و مرگ است. تولد و مرگ دو انتهای زندگی نیستند؛ تولدها و مرگ‌های بسیاری درون زندگی روی می‌دهند... زندگی حقیقی نه آغازی دارد و نه پایان! زندگی و ابدیت همواره برابرند...

اوشو

دنیا همه را در هم می‌شکند!
ولی پس از آن خیلی‌ها
جای شکستگی‌شان قوی‌تر می‌شود...

ارنست همینگوی

چند قانون خواندنی در مدیریت

- ۱- قانون براو
فقط با نگاه کردن می‌توانید بسیاری از چیزها را مشاهده کنید.
- ۲- قانون کروپ
میزان کاری که انجام می‌شود با زمانی که در دفتر سپری می‌شود رابطه عکس دارد.
- ۳- قانون نصیحت دیو
بهترین نصیحت نکردن است (عمل کردن است).
- ۴- قانون دابین
وقتی شک دارید از چکش بزرگ تری استفاده کنید.
- ۵- قانون هندریکسون

موریس مترلینگ

این که بدانی در راه درستی هستی یک چیز است

و این که فکر کنی راه درست فقط همین است یک چیز دیگر!

پائولو کوئیلو

ما چیزی که خودمان می‌خواهیم باشیم نیستیم. چیزی هستیم که جامعه می‌خواهد. چیزی هستیم که والدینمان انتخاب می‌کنند.

ما نمی‌خواهیم کسی را ناامید کنیم. نیاز شدیدی به دوست داشته شدن داریم. بنابراین بهترین‌ها را در وجود خود خفه می‌کنیم. کم کم درخشش رویاهامان تبدیل به هیولای کابوس‌هامان میشود. آنها کارهایی‌اند که انجامشان نداده‌ایم. ممکن را ناممکن کرده‌ایم.

پائولو کوئیلو

هویت و تاریخ همه غیر فارس زبان‌ها را انکار کردیم، زبان بیش از نیمی از مردم کشور را ممنوع نمودیم، هرگونه فعالیت هویت طلبانه را با چماق تجزیه طلبی سرکوب کرده و بر هر صدای برابری طلبانه‌ای، مهر (پان) بودن کوبیدیم. ما سالهاست که از هم دور میشویم و آنقدر دور میشویم که شاید روزی در مقابل یکدیگر قرار گیریم و آن روز ما شرمسار لحظاتی خواهیم بود که بر طبل تبعیض نواختیم و باختیم با هم بودن را حق انتخاب با شماست. فقط با کسانی بحث کنید که می‌دانید آن قدر عقل و عزت نفس دارند که حرف‌های بی‌معنی نمی‌زنند کسانی که به دلیل توسل می‌جویند حقیقت را گرامی می‌دارند و آن قدر منصف هستند که اگر حق با طرف مقابلشان باشد اشتباه بودنشان را قبول می‌کنند...

۱۴- قانون جلسات ولف
تنها نتیجه مهم یک جلسه توافق درباره گام های
بعدی است.

۱۵- قانون برنامه ریزی ولف
نقطه شروع جایی است که شما هم اکنون در آن
ایستاده اید.

۱۶- قانون زوسمان
موفقیت یک نشست بستگی به به پذیرایی در جلسه
دارد.

۱۷- قانون دیگری از پارکینسون
بین کاری که باید انجام شود و تعداد پرسنلی که
درگیر می کند یا رابطه ای وجود ندارد یا اگر وجود
دارد بسیار ناچیز است.

۱۸- قانون جاستین اورز
اخراج کارکنان بهترین راه برای کاهش هزینه ها
نیست.

۱۹- قانون کنفسیوس
تنها باهوش ترین و احمق ترین افراد هستند که هرگز
تغییر نمی کنند.

۲۰- قانون دیوید هارست
مدیران ارشد آشپز نیستند بلکه مواد لازم آشپزی
هستند.

۲۱- قانون مینتزرگ در مدیریت
اگر می خواهید یک مدیر را مورد قضاوت قرار دهید
۱۰ سال دیگر به همان سازمان نگاه کنید.

۲۲- قانون مینتزرگ در انگیزش
قدردانی از دیروز افتخارات فردا را سبب می شود.

۲۳- قانون اسوپ
بعد از تمام گفته ها و کارهای انجام شده بیش از آنکه
عمل شود حرف زده شده است.

مدیریت کسب و کار گویا

نمی توانم بگویم تقدیر چیست اما می توانم بگویم چه
نیست.

اگر مشکلی منجر به جلسات متعدد می شود بالاخره
جلسات از خود مسئله مهم تر می شود.

۶- قانون ماوگام
فقط افراد متوسط همیشه در بهترین حالت قرار
دارند.

۷- قانون مک گاورن
هرچه عنوان شغلی طولانی تر باشد اهمیت آن کمتر
است.

۸- قانون اول پارکینسون
کار به قدری کش می آید که زمان موجود برای
تکمیلش را پر کند.

۹- قانون دوم پارکینسون
مصرف به قدری افزایش پیدا می کند تا کل درآمد را
پوشش دهد.

۱۰- قانون سوم پارکینسون
بسط معنای پیچیدگی می دهد و پیچیدگی معنای
زوال.

۱۱- قانون چهارم پارکینسون
اگر راهی برای تاخیر انداختن در تصمیمی مهم وجود
دارد بوروکراسی خوب دولتی یا خصوصی آن را پیدا
خواهد کرد.

۱۲- قانون پیتر
در هر سلسله مراتبی هر فردی گرایش به رشد تا
رسیدن به درجه بی کفایتی اش را دارد. هر پستی
تمایل دارد توسط شخصی پر شود که قادر به انجام
کارهایش نیست.

۱۳- قانون تصمیم گیری ولف
به ندرت بیش از ۴ نفر درباره کارهای اساسی تصمیم
گیری می کنند.

اگر فکر می کنید که جلسه بزرگی که در آن حضور
دارید تصمیم مهمی را خواهد ساخت احتمالا اشتباه
می کنید یا تصمیم پیش از آنکه جلسه شروع شود
توسط یک گروه کوچک تر گرفته شده است یا اینکه
خروجی جلسه بزرگ بعدا زمانی که سه یا چهار نفر
دور هم جمع شدند اصلاح خواهد شد.

جان استاین‌بک

هرگز نه از دزدان بترسیم؛ نه از آدمکشان!
 آنها خطرات بیرونیند.. خطرات کوچکنند..
 از خودمان بترسیم!
 دزدان واقعی، پیش داوری های ما هستند.
 آدمکش های واقعی، نادرستی های ما هستند.
 چه اهمیتی دارد آنچه سرهای ما را، یا کیسه های
 پولمان را تهدید می کند..
 نیندیشیم جز در آنچه که روحمان را تهدید می کند!

استالین ژوزف:

«تصمیم» با «رأی‌دهندگان» نیست؛ با کسانی
 است که «رأی»ها را «شمارش» می‌کنند!

بزرگ علوی:

با کشتنِ «شپش» سر از «خارش» خلاص
 نمی‌شود شپشِ دیگری همان «مأموریت» را
 انجام می‌دهد؛ سر را باید «ضدِ عفونی» کرد!

جرج اورول:

مردمی که «سیاستمدارانِ فاسد» را انتخاب
 می‌کنند «شریکِ جرم» هستند نه قربانی!

چرچیل وینستون:

وقتی «اسب»ها را به «میدان مسابقه» راه
 نمی‌دهند هر «خر»ی می‌تواند «پیروز» مسابقه
 باشد!

سقراط:

انسان به اندازه‌ای که «پرسش» «نقد» و «شک»
 می‌کند؛ «خردمند» است!

تقدیر به آن معنا نیست که مسیر زندگیمان از پیش
 تعیین شده.

به همین سبب این که انسان گردن خم کند و بگوید
 چه کنم تقدیرم این بوده نشانه جهالت است.
 تقدیر همه‌ی راه نیست تا سر دوراهی‌هاست. گذرگاه
 مشخص است اما انتخاب گردش‌ها و راههای فرعی در
 دست مسافر است. پس بر زندگیت حاکمی و نه
 محکوم آنی.

الیف شافاک

کتاب ملت عشق

زندگی ای که بدون عشق بگذرد یک عمر بیهوده
 است!

هرگز می‌پرس که آیا باید به دنبال عشق الهی باشم یا
 عشق مجازی عشق دنیایی یا عشق آسمانی.
 چون عشق به هیچ صفت و مکملی نیاز ندارد.
 به خودی خود دنیایی ست عشق! یا درون آنی در
 مرکزش و یا بیرون از آن در حسرتش!

ابوسعید ابوالخیر گفت: هر جا که نظر می‌کنم بر زمین
 همه گوهر ریخته و بر در و دیوار همه زر آویخته.
 کسی نمی‌بیند و کسی نمی‌چیند.
 گفتند: کو کجاست؟
 گفت: همه جاست.

هر جا میتوان خدمتی کرد؛
 یا هر جا میتوان راحتی به دلی آورد؛
 آنجا که غمگینی هست و آنجا که مسکینی هست؛
 آنجا که یاری طالبِ محبت است؛
 و آنجا که رفیقی محتاج مروت...
 مردم آزاد جنگ را شروع نمی‌کنند
 اما شروع که شد هرگز اسلحه‌شان را زمین
 نمی‌گذارند.

ماه پنهان است

هانا آرنه:

انتخاب از میان «بد» و «بدتر» «فرصت»ی است
که برای «بدتر» شدن به «بد»ها می‌دهیم!

ویلیام فاکنر

به یک جایی از زندگی که رسیدی
می‌فهمی رنج را نباید امتداد داد!
باید مثل یک چاقو که چیزها را می‌برد
و از میانشان می‌گذرد
از بعضی آدم‌ها بگذری
و برای همیشه غائله رنج آور را تمام کنی.

میخائیل باختین

برای انسان چیزی هراس آورتر از نبودن پاسخ
نیست.
انبوهی آدم در جهان وجود دارند که در جهنم
به سر می‌برند.
زیرا سخت وابسته به داوری دیگرانند.

ژانپل سارتر

ارزش ندارد که آدمی برای مبارزه کردن با کوتاه
فکران خود را آزرده سازد
زیرا پیروزی بر آنان هیچ ارزشی ندارد.
هر آشغالی می‌تونه باهوش ترین مغز دنیا رو با
شلیک یه گلوله بترکونه.

کارلوس فوننتس

آنانکه دستی را که نان‌شان می‌داد گاز گرفتند
محکوم‌اند به بوسیدن پاهایی که لگدشان
می‌زند!

اریک هافر: تنها چیزی که میشود از یک انسان

توقع داشت و بهترین تحسینی که می‌شود از یک

وقتی «سایه»ی آدمهای «کوچک» در حال
«بلند» شدن است؛ «آفتاب» آن سرزمین دارد
«غروب» می‌کند!

عزیز نسین:

انسان فقط در قبال «گفته»هایش «مسئول»
نیست در برابر «سکوت»هایش هم «مسئولیت»
دارد!

فرانکلین روزولت:

در سیاست هیچ پدیده‌ای «اتفاقی» نیست؛
هر اتفاقی «برنامه‌ریزی» شده است!

مارتین لوتر کینگ:

تا «خَم» نشوید کسی «سوار»تان نمی‌شود!
کسانی که «اجرای عدالت» را بارها به «تأخیر»
می‌اندازند قصد «تحقق» آنها ندارند!
اگر کسی یک بار مرا فریب داد شرم بر او باد؛
اگر دو بار مرا فریب داد شرم بر من باد!

مارک تواین:

آنجا که «آزادی» وجود ندارد اگر «رأی دادن»
چیزی را «تغییر» می‌داد اجازه نمی‌دادند کسی
رأی بدهد!

مهاتما گاندی:

اگر «جرات» نداری «حرفِ حق» بزنی دست‌کم
برای کسی که «حرفِ ناحق» می‌زند «کف» زن!

نیچه فردریش:

«آینده» از آن کسانی است که به «استقبال» اش
می‌روند!

می خواهید مردم را به بهشت رهنمون کنید دست بردارید چرا که وظیفه ی حکومت وارد کردن مردم به بهشت نیست. وظیفه حکومت ساخت بهشتی زمینی است که وارد شدن به بهشت آسمانی را برای مردم آسان تر کند.

محمد ابراهیم

نماینده پارلمان سودان

من وطن خاصی ندارم ؛ وطن من هر جایی است که در آن انسان و انسانیت در بند نباشد

ارنست چگوارا

دوستان خوب

کتابهای خوب

و یک وجدان آسوده...

این ها زندگی ایده آل هستند...

مارک تواین

هر بار که سخنرانی ای سیاسی می شنوم یا سخنرانی های رهبرانمان را می خوانم از این که سالهاست هیچ حرفی که بار انسانی داشته باشد نشنیده امبه وحشت می افتم .

آلبر کامو

بعد از دستگیری چگوارا در آخرین پناهگاهش

از چوپانی که او را لو داده بود پرسیدند:

چرامردی که تمام زندگیش به دفاع از تو و حقوق

تو پرداخته لودادی؟

چوپان جواب داد:

او با جنگ هایش گوسفندان مرا میترساند!

حماقت را انتهایی نیست...

انسان کرد این است که او همنوعی خیرخواه باشد بتواند با دیگران دوستی برقرار کند و در عشق و ازدواج شریکی حقیقی باشد.

لازم نیست مصلح اجتماعی باشید که بتوانید دنیای بهتری بسازید. بلکه همین که دنیای خصوصی خودتان را بهتر کنید خدمت بزرگی کرده اید.

شناخت طبیعت انسان

آلفرد آدلر

روزی دختر بچه ای از پیرزنی خردمند پرسید: چطوری آدم به پروانه تبدیل می شود؟

پیرزن با لبخندی بر لب و برقی در چشمانش پاسخ داد: «باید آنقدر مشتاق پرواز باشی که دیگر دلت نخواهد گرم ابریشم باقی بمانی.»

راز سایه

دبی فورد

من نمی دانم گناه چیست؟ آنها فقط به من فهمانده بودند که من مقصرم!

آلبر کامو

من استعداد راهنمایی مردم رو دارم اما به کجا راهنماییشون کنم نمی دونم!...

خوشه های خشم

جان استاین بک

اگر مسلمانی حاکم کشورم شد مرا وارد بهشت نمی کند و اگر کافری حاکم شد مرا از بهشت خارج نمی کند. حاکمی که برای من و فرزندانم شغل و آزادی و کرامت و عزت نفس به ارمغان بیاورد شایسته احترام است. ورود و عدم ورودم به بهشت به اعمال خودم بستگی دارد پس از نزاع بر سر سلطه به اسم دین و به بهانه اینکه

ریچل هالیس

مقایسه کردن لذت را می‌گُشد.
تنها فردی که باید از او بهتر باشی
کسی است که دیروز بوده‌ای.

کارل مارکس

پول خدمتکار را به اربابراباب را به خدمتکار
حماقت را به هوش و هوش را به حماقت...
و در یک کلام همه چیز را به بنده خود تبدیل
میکند.

لئو تولستوی

معتقد بود که سرچشمه ی همه ی عیبهای آدمی
دو چیز است:

یکی بیکاری و دیگری اعتقاد به خرافات

و دو فضیلت نیز بیشتر وجود ندارد

یکی کار و دیگری خرد...

وقتی یک رژیم بتواند تا به آن درجه تخم
وحشت بپراکند و در مغز جوانان فرو کند که
هرگونه وسوسه مخالفت از پیش محکوم به
شکست است چون همیشه و در هر جا خائنی در
کمین است که ایشان را لو بدهد چنین رژیمی
مطمئن است که میتواند بقای خود را تامین کند
و هرگونه اراده آزادی و نجات را از میان بردارد.

سگ کینه توز

آلبرتو واسکز فیگه‌روا

بذر تمام بدبختی‌های ما در سالهایی کاشته می‌شود
که با آدمهایی سر و کار داریم که معتقدند نه تنها
دریافته‌اند چه چیزهایی برای خودشان درست است
بلکه صلاح دیگران را نیز می‌دانند.

پنجاه دلیل برای اینکه چرا زن بودن محشر است.

ژاکلین شانون

زنان نه تنها در شرایط سخت روحی از تحمل بالایی
برخوردارند بلکه دردهای جسمی را نیز بیشتر تحمل
میکند.

زنان به سبب اینکه از نظر حس لامسه حساس ترند
درد را شدیدتر درک میکنند.

اما چرا تحمل درد برای زنان راحت تر است؟!

زیرا طبیعت زنان را برای آماده سازی و پرورش بوجود
آورده است.

تئو لانگ در کتاب تفاوت زنان و مردان مینویسد: بهتر
است بجای جمله "مرد باش" که برای آرام کردن
کسی که از درد مینالد بکار می بریم بگوییم "زن
باش".

برتراند راسل

ترس سرچشمه اصلی خرافات است و یکی از
منابع اصلی بی رحمی است..

فائق آمدن بر ترس سرآغاز دانایی است!

مارتین لوتر کینگ

من بارها کلمه «صبر کنید» را شنیده‌ام..

این «صبر» تقریباً به معنای «هرگز» است

آنان که اجرای عدالت را بارها به تاخیر

انداختند قصد تحقق آنرا ندارند!

حسین پناهی

از بچگی بهمون میگفتن: از کسی نترس

فقط از خدا بترس!

در حالی که باید میگفتن: از همه بترس

فقط از خدا نترس!

تورک خالقارینین اولوسلاری

آکادمیک مرحوم بوداق بوداق او

چئویردی : حسین شرقی

تورک دیللی آلتی گروهونا بؤلونور.

اوغوز گروهونا - آذربایجان تورک تورکمن قاقاوز و بالکان تورکلرینین دیللی داخلی دیر. قیپچاق گروهونا - قازاخ قاراقالپاق قیرغیز آلتای نوقای کیریم تاتار دیللینی احاطه ائدیر. بولقار دیل گروهوندا - قازان - تاتار باشقیرد قارا چای - بالکار کومیک و قاراییم دیللی بیرلشیر. کارلوق - اوغور گروهونا دیللینه - اؤزبک یئنی اوغور ساری اوغور و سالار دیللی منسوبدور. اوغور - اوغوز گروهونا دیللی تووا تافارلار(کاراقاس) خاکاس شور بارابا تاتارلاری و چولیم تاتار دیللینی اؤزونده جمع لشدیریر.

چوواش - یاکوت گروهونا آنجاق ایکی - چوواش و یاکوت دیللی داخلی دیر [ف. زئینال اوف ص. ۳۳۷-۳۳۸].

آدلاری چکیلن دیل گروهونلاری تورکولوگییا علمینده اساساً قبول اولونموشدور. لاکین بونلار ایچره سینده مباحثه دوغوران دیل گروهونلاری دا واردیر. مثلاً بعضی تدقیقاتچیلار چوواش و یاکوت دیللینی تورک دیللی گروهونان سایمیرلار. باشقا گروهونلار تدقیقاتچیلار ایسه چوواش و یاکوت دیللینین هر بیرینی سربست تورک دیلی گروهونا عایید ائدیرلر.

تورک دیللی خلقلرین آیری - آیری گروهونلارا بؤلونمه سی اوزره ایش ایکی یوللا آپاریلیر. اولنلاردان بیر تورک دیللی خلقلرین دیل گروهونا منسوبیتینه ایکینجی سی ایسه دیل خصوصیت لرینی نظره آلماقلا یاناشی جغرافی یئرلشمه یه گؤره تصنیفاتینین وئرلمه سیدیر.

تورک یئر آدلاریندان صحبت اچارکن تورک دیللی عایله سینده داخلی اولان بو و یا دیگر دیله منسوب سؤزلره تئز- تئز مراجعت ائتمه لی اولوروق. گئنیش اوخوجو کوتله سینی تورک دیللی عایله سینده عایید دیل گروهونلاری و دیلرله تانیش ائتمک مقصدی ایله بیز بو ساحه ده موجود اولان تدقیقات اساسیندا قیسا معلومات وئره جیک [ف. زئینال اوف ۱۹۸۲ ص. ۹۴-۳۴۲].

تورکولوگ اولمایان اوخوجو اوچون تورک دیللی گروهونا داخلی اولان آذربایجان تورک قازاخ و یا اؤزبک دیللی اوزره معلومات آلماقدان داها چوخ آدلارینا نادیر حاللاردا راست گلدیییمیز کیچیک خلقلر حقیقده معلوماتا ییبه لنمک داها ماراقلی دیر. محض بونا گؤره ده بیز آز ساییلی تورک خلقلری حقیقده بیر قدر آرتیق معلومات وئرمه یی مقصدده اوغون حساب ائدیک.

آيدىنلىق يارانماسى اوچون ايكى جدول وئىلىر. اونو دا دئيك كى بىرىنچى جدول بىر نئچە توركولوگ دىلچىنين (ن.آ.باسكاكوو و باشقا) ماتئرياللارى اساسىندا ترتيب اولونموشدور. ايكىنچى جدول ايسه تورك دىللى خلقلرين يايىلماسىنى گؤسترن آلمان دىلىندە درج ائدىلمىش خرىطه دن گؤتورولموشدور(خرىطه نين مولفنى معين ائده بىلمه ميشىك).

اوغوز دىللىرى گروپو. بو دىللىر گروپونا يوخارىدا قيد ائدىلدىكى كىمى آذربايجان تورك توركمن قاقاوز دىللىرى و بالكان توركلرينين دىللىرى داخيل دىر. « اوغوز » ائتنىك (قوم) آدينين ائتمولوژىسى تاماميله آيدىنلاشدىرىلمامىشدير. بعضى تدقيقاتچىلار گؤره اوى ائتونىم « اوک » (اوخ) و « اوز » سؤزلرينين جمعىندن يارانمىشدير. « اوز » كميت گؤستريجىسى اولدوغوندا « اوچ » دئمكىدير. دئمه لى « اوغوز » ائتونىمى « اوچ اوخ » معناسىندا دير. تاريخاً ايكي بؤيوك دىل گروپونا بؤلونن اوغوزلارين بىر قولو « بوز- اوک » ايكىنچى قولو ايسه « اوچ- اوک » آدلانمىشدير. « اوغوز » سؤزو اصلينده « اوكلار » « اوک » طايفالارى معناسىنى عكس ائتديرير. [ف. زئينال اوف ۱۹۸۲ ص. ۹۴].

بىرىنچى تصنيفات آنجاق دىل قوهوملوق درجه سینه گؤره وئىلدىيىندن اونلار بئش گروهونا آيرىلىر. بورايا اوغوز قىپچاق كارلوق- اوغوز اوغوز - اوغوز و چوواش - ياكوت گروپلارى داخيل دىر. ايكىنچى بؤلگه تورك دىللى خلقلرين جغرافى يئرلشمه سىنى نظره آلاق وئىلدىيىندن اونلار جنوب غرب مركز شرق شىمال و چوواش گروپلارينا بؤلونور. هر ايكي تصنيفاتين مقايسه سىندن گؤرونور كى ايكىنچى بؤلگوده اوغوز گروپونا قاشقايلارو ايناللولار دا داخيل ائدىلىر. عثمانلى توركلرينين دىلى آنادولو و رومئلى دىيالىكتى آدى آلتىندا وئىلىر.

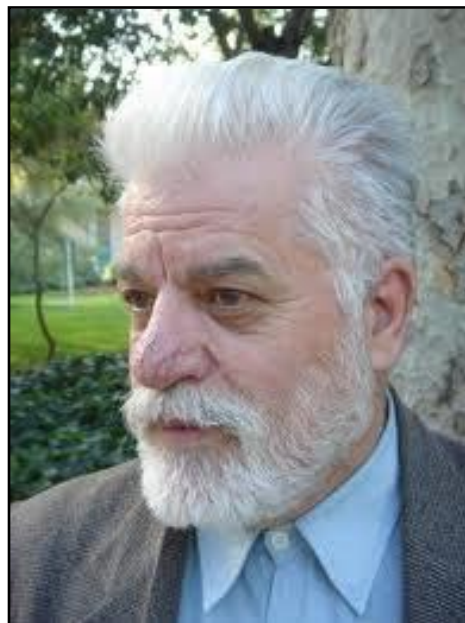
قىپچاق گروپونا غرب و مركز گروپلارينا داخيل اولان خلقلر اوغوز گليير. كارلوق - اوغوز گروپوندا اولان قاراقالپاقلار و اوزبكلر مركز گروپونا عاييد ائدىلىر.

بعضى تدقيقاتچىلار ياكوتلارى چوواش - ياكوت گروپوندا چىخارىب شىمال گروپونا داخيل ائدىرلر. ائله تدقيقاتچىلار دا وار كى ياكوت دىلىنى مستقىل دىل گروپو سايىرلار. اوغوز - اوغوز گروپونا داخيل ائدىلمىش خلقلر - آباكانلار بارابا تاتارلارى و چوليم تاتارلارى شىمال گروپوندا دئىل قىپچاق گروپوندا (غرب و مركز) بىرلشديرىلىر.

باز شناخت فولکلور آذربایجان

مصاحبه با دکتر حسین محمدزاده صدیق دوزگون

مصاحبه: ائلیار آذران

اشاره:

پروفسور دکتر حسین محمدزاده صدیق از اولین کسانی است که با عشقی وافر به میهن و ملت خویش در زمینه فولکلور غنی آذربایجان تحقیق و پژوهش کرده و آثار گران قدری آفریده است که هر کدام از آن‌ها به نوبه‌ی خود گامی در شناسایی ادبیات شفاهی سرزمین آذربایجان به حساب می‌آیند.

پژوهش‌های استاد در زمینه‌های تاریخ ترکان باستان زبان‌شناسی فرهنگ‌نویسی نسخه‌شناسی تصحیح متون قدیم ترکی اسطوره‌شناسی و تاریخ ادبیات ترکی امروزه در محافل علمی و دانشگاه‌های ایران و جهان از اعتبار خاصی برخوردار است. اما از آنجایی که چاپ و نشر آثار پروفسور در زمینه فولکلور بیش از بیست سال تجدید چاپ نشده است این بخش از فعالیت‌های ایشان برای نسل جوان امروز شناخته نشده است. از این روی در گفتگویی صمیمی با استاد به مباحث فولکلور پرداخته‌ایم که ماحصل آن را تقدیم می‌کنیم.

استاد! از دیدگاه شما فولکلور و اهمیت و کاربرد آن چیست؟

تک واژه‌ی فولکلور Folklore از دو جزء Folk در معنای «همه» و Lore به مفهوم «فرهنگ» ترکیب یافته است. در مقابل آن در فارسی سال‌ها پیش فرهنگستان لغت «هاموید» را پیشنهاد کرد ولی مورد اقبال واقع نشد.

واژه‌سازان «هام» در معنای همه را از «هه‌ئومه» Haume و «وید» را از «وه‌ئه‌ایتی» Vae iti اوستایی در معنای همه و آداب و رسوم اخذ کرده بودند.

در باب ارزش و اهمیت گردآوری فولکلور و پژوهش در مواد و ژانرهای آن نمی‌توان در یک گفتگوی کوتاه حق مطلب را ادا کرد. این قدر هست که باید بگویم تاریخ راستین هر قومی در فولکلور آن قوم متبلور است و همه‌ی پژوهش‌گران حوزه‌های تاریخ ادبیات زبان‌شناسی فلسفه و حتی دین‌پژوهان و محققان تاریخ ادیان و مذاهب محتاج و نیازمند بهره‌وری از تحقیقات فولکلورشناسان و غور در گستره‌ی فولکلور هستند.

در اروپای غربی و شرقی و حتی در کشورهای همسایه‌ی ما رشته‌ی فولکلور چیزی غیر از مردم‌شناسی و قوم‌شناسی و نظایر آن است. رشته‌ی مستقلی است که در مقاطع تحصیلات تکمیلی گرایش‌های خاصی نظیر «فولکلور سرخ‌پوستان» «افسانه‌های آفریقایی» «میتولوژی یونان» و غیره دارد. در همین کشور همسایه‌ی ما ترکیه اغلب دانشگاه‌ها در رشته‌ی «میتولوژی ترکی» و «میتولوژی تطبیقی» درجه‌ی دکتری می‌دهند و مرکز تحقیقات فولکلور ترکی خود انستیتوی معظمی است که مانند یک دانشگاه عمل می‌کند و هر سال چندین متخصص در زمینه‌های تحقیقی و مطالعاتی

می‌دانید که انسان در آذربایجان در دوره‌ی ادبیات میتولوژیک ترکی برای تحلیل و تبیین حوادث و رخداد‌های طبیعی مانند هر اقلیم دیگر دست به ساختن قصه‌های خیالی می‌زد و بدین‌گونه گردش شب و روز و فصول سال و اسرار خلقت کائنات و بشر را تبیین می‌کرد. به این نوع قصه‌ها در تاریخ میتولوژی اسطوره گفته می‌شود. یکی از اسطوره‌های معروف ترکی آذربایجان اسطوره آق آنا است که به موجب آن قایرا خان - تنها آسمان خدا- روزی اراده کرد که از لعاب دهان خود که همان کف آب دریا باشد موجود لطیفی به شکل خود و برای همدمی خویشتن بیافریند که این آفریده نخستین زن دنیا شد و نام او را آق آنا گذاشت. همین اسطوره بعدها در یونان با نام آکینا (Akina) تکرار شد که او نیز زنوس را از کف آب دریا و به روایتی از آب دهان خود آفریده و نخستین زن تاریخ آفرینش به حساب می‌آید. همین اسطوره‌ی ترکی آذربایجان به اوستا نیز وارد شده است و آق آنا در اوستا به صورت آش یانا (Ashyana) و بعدها میشانه (Mishana) مشیانه (Mashyana) تلفظ شده است.

از این گونه اسطوره‌های ترکی که تا کنون بازشناسی شده است بیش از پنجاه موضوع و چندین روایت در دست داریم که برخی از آن‌ها در حماسه‌های دده قورقود مکتوب شده است. برخی را نیز خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی در «جامع‌التواریخ» آورده است. بسیاری نیز از طریق متونی با نام‌های «اوغوزنامه» «سلجوق‌نامه» «سالتوق‌نامه» و غیره به دست ما رسیده است.

نوع دوم از قصه‌های خیالی آدمی افسانه نام دراد که در تحلیل و تبیین حوادث و رخداد‌های اجتماعی و نه طبیعی ساخته شده‌اند. در افسانه‌ها هم انسان بر بال خیال سوار شده و به علت‌یابی و شرح عوامل اجتماعی پرداخته است. نهضت‌ها و خیزش‌های اجتماعی و انقلاب‌ها و جنگ‌ها و ظلم و ستم شاهان و فرمانروایان پیوسته در یاد و خاطره‌ی آدمی مانده و

مربوطه از آنجا فارغ‌التحصیل می‌شوند. مجله‌ی بسیار وزین «تحقیقات فولکلور ترک» (Araşdırmaları Turk Folkloru) که سی و شش سال پیش از سوی مرحوم جاهد اوزتلی بنیانگذاری شد در سطح علمی بسیار مقبولی منتشر شده است. ما در سال‌های پیش از انقلاب برخی از کارهای خود را از طریق آن مرحوم در ترکیه انتشار داده‌ایم.

فولکلور در میان پژوهندگان خارج از ایران به مجموع ارزش‌های معنوی و همه‌ی ژانرها و مواد ادبیات شفاهی و مجموعه‌ی آداب و رسوم و باورهای یک قوم اعم از خرافات میتولوژی رقص‌های آیینی افسانه‌ها و آفرینه‌های منظوم و منثور انتقال یافته بوسیله‌ی صندوق سینه‌ها اطلاق می‌شود. در ایران متأسفانه گاه معای ناچیزی از آن برداشت می‌کنند و تا زمانی که در دانشگاه‌های ما رشته‌های فولکلورشناسی و رشته‌های مشابه آن و یا حداقل دروس واحدی تحقیق در ادبیات شفاهی و فرهنگ عامه تأسیس نشود و متخصصان دانشگاهی با نگرش‌های آکادمیک تربیت نکنیم نخواهیم توانست به خط سیر پژوهشی آن شکل مقبول جهانی بدهیم.

افسانه‌ها بخش اعظم فولکلور ملل و اقوام مختلف را تشکیل می‌دهند. اینکه افسانه چیست کی به وجود آمده است و رابطه‌ی آن با اسطوره چیست نظرات مختلفی ارائه شده است. شما در این رابطه یعنی تجزیه و تحلیل افسانه‌های آذربایجان نیز کارهای ارزنده‌ای انجام داده‌اید که متأسفانه به علت عدم تجدید چاپ این آثار نسل جوان امروز از کم و کیف آن‌ها بی‌خبرند. مایل هستیم در این خصوص هم توضیح بفرمایید.

در زمینه‌ی گردآوری و تحلیل افسانه‌های آذربایجان از سال ۱۳۴۴ کار کرده‌ام و پیش از انقلاب چند مجموعه از جمله «قصه‌های روباه» «قصه‌های کچل» «قصه‌های اسب» و «چیل مایدان» و چند کتاب و جزوه‌ی دیگر چاپ کردم.

که هر کدام از جایگاه خاصی برخوردارند. شیر معمولاً سلطان حیوانات است و صفات شاهان را نظیر قدرت بلاهت ستمگری راحت‌طلبی و غیره دارد و در عین قدرت و مظالم بی حد و حصر آلت دست گرگ و شغال است و سپس طعمه‌ی روباه می‌شود.

روباه صفت حیله‌گری و دو چهرگی و ریاکاری را دارد اما پتیارگی و صفات ذمیمه سرانجام نیکو پیدا نمی‌کند و مقهور و مغلوب قهرمان افسانه‌ها می‌شود. روباه در افسانه‌های آذربایجان هم بسیار دان و هم دغل‌باز و تیره درون است. او حتی بر اعتماد و همدستی و دوستی گاوها نیز رشک می‌برد و آن‌ها را با جدا کردن از هم یکی یکی نابود می‌کند. گاهی گرگ را می‌فرستد پیش شتر که از او حقّ چرا بگیرد و زمانی هم لک لک را می‌ترساند. هر حادثه و واقعه‌ی تلخی درس و تجربه است. همه به هفت خط بودن او باور دارند. حتی دیوها هرگاه جایی گیر کنند پشت خمیده و دست به سینه به درش می‌روند و از او درس می‌گیرند.

استاد شما از کی به فولکلور علاقه‌مند شدید و از چه زمانی به گردآوری و تجزیه و تحلیل مواد فولکلور پرداختید؟

مادرم از قریحه‌ی شاعری بومی برخوردار بود. سخن موزون و مقفی بر زبان می‌آورد و برای هر مورد و واقعه‌ای اشعار منثور و قافیه‌دار می‌ساخت. بویژه «نازلاما»هایی (نوازش‌های کودکانه) که پیوسته هنگام صدا زدن بچه‌هایش به کار می‌برد من را واله و شیفته‌ی ادبیات بومی غیر مکتوب کرد. پدرم نیز از صدای گرمی برخوردار بود اغلب در خلوت و تنهایی خود ترانه‌های آذربایجانی و مخصوصاً نوحه‌های جان‌سوز مرحوم صافی را به آواز ترنم می‌کرد. اغلب سرگرمی پدرم همین بود. مخصوصاً صافی را فراوان دوست داشت. مرحوم صافی همان است که برای شهید عاشورا «ثقه‌الاسلام تبریزی» نوحه‌ی معروف «نقد جان» را ساخت و در اولین عزاداری که شش سال بعد از شهادتش اجازه‌ی اجرایش داده شد خود

خمیرمایه‌ی افسانه‌ها شده است. بشر وقتی به دنبال تحلیل حوادث و وقایع اجتماعی به قصه‌پردازی پرداخت تمام آرزوها و امیال سرکوفته‌ی خود را جامه‌ی «ایصال» پوشاند. پیروزی مظلوم بر ظالم حق بر باطل درمانده و عاجز بر قوی پر شوکت و هیبت و مانند آن را اگر در دنیای بیروین نمی‌دید در خیال‌بافی‌ها و قصه‌پردازی‌های خود به طریق ذهنی می‌دید و این جزو ادراکات و اندریافته‌ی وی می‌بود. جهان ذهنی (سوبژکتیو) او در واقع انعکاسی بهنجار و بسامان از دنیای ملموس و عینی (ابژکتیو) او بود.

در افسانه‌های آذربایجانی پیوسته یکی از نمایندگان مظلوم اقشار پایین جامعه یک روستایی و یا یک جوان ستم‌دیده قد علم می‌کند و یک تنه به جنگ و ستیز و مبارزه با دستگاه جور حکومتی می‌پردازد. در این مبارزات بینوایان شهر و روستا نظیر دربانان باغبانان کشاورزان و غیره به کمک او می‌شتابند و افسانه‌پرداز نیروهای مافوق طبیعی و برخی از حیوانات را به مدد قهرمان افسانه فرا می‌خوانند که در میان این حیوانات اسب جایگاه مهمی دارد و من این مسأله را در کتاب «افسانه‌های اسب» به بحث گذاشته‌ام. این کتاب اول بار در سال ۱۳۴۵ در مجله‌ی «خوشه» که به سر دبیری مرحوم احمد شاملو منتشر می‌شد چاپ شد و سپس به صورت کتاب در آمد.

استاد در تقسیم‌بندی افسانه‌ها قصه‌های حیوانات جایگاه خاص خود را دارند. در آفرینش این قصه‌ها خصوصیات ظاهری و حرکات حیوانات مختلف مد نظر قرار گرفته و به شکل نمادین و سمبلیک در قصه‌ها وارد شده است. برخی از این حیوانات مانند «مار» نیز زمانی توتّم بوده و از این‌رو به افسانه‌ها راه یافته است. در این باره صحبت بفرمایید.

البته بحث حیوانات در افسانه‌های آذربایجان بحثی گسترده است. حیواناتی نظیر روباه مار کبوتر شیر گرگ شغال خروس و جز آن در افسانه‌ها نقش دارند

ضبط و نشر مواد فولکلور آذربایجان پرداختیم. در میان ما مرحوم علیرضا نابدل متخلص به «اوختای» نگرش علمی گسترده‌ای در زمینه‌ی گردآوری فولکلور داشت و در هفته‌نامه‌ای که در تبریز انتشار می‌یافت مقاله‌ی دنباله‌داری تحت عنوان «ضرورت تدوین فولکلور» نوشت. ما مواد فولکلوریک گردآوری شده را به احمد شاملو در تهران می‌فرستادیم و او بی‌دریغ همه را در مجله‌ی «خوشه» چاپ می‌کرد. اولین مقاله‌ی من که در این مجله چاپ شد «اسب در افسانه‌های آذربایجان» نام داشت. سپس افسانه‌های «چیل مایدان» و «قارا آت» را چاپ کردم. چیل مایدان را بعدها «یعقوب عمامه پیچ» مصور کرد و به صورت کتابی منتشر شد. سپس در مجله‌ی «امید ایران» صفحه‌ای با عنوان «شعر و ادب آذری» باز کردم و مطالب آن را هر هفته از تبریز پست می‌کردم. «روبه نامه» را که در بیش از پانزده شماره از این مجله چاپ شد در همان سال‌ها نوشتم که در آن به تحلیل شخصیت «روبه» در اسطوره‌ها و افسانه‌های آذربایجان پرداختم.

بعدها در تبریز هفته‌نامه‌ی «هنر و اجتماع» را راه انداختم که در هر شماره یک افسانه با تصویرهایی که عباداللهی رسم می‌کرد چاپ کردم. کتاب «سایالار» کهن‌ترین سرودهای آذربایجان» را که بعدها به صورت کتاب در آمد اول بار به صورت مسلسل در این هفته‌نامه چاپ کردم. پس از تعطیل شدن آن از امتیاز روزنامه‌ی «عصر نوین» استفاده کردم که نیمی از صفحات آن اختصاص به مواد فولکلوریک منطقه داشت. می‌دانید که در آن روزگار گرفتار منع نگارش به زبان ترکی بودیم و ما به بهانه‌ی اینکه مواد فولکلور را باید به زبان اصلی منتشر ساخت می‌توانستیم که گاهی ترکی هم بنویسیم. شاید این خود عامل تسریع در توجه ما به فولکلور سرزمینمان بوده است.

اولین کتابم تحت نام «قصه‌های روباه» و سپس «قصه‌های کچل» و بعدها «قصه‌های اسب» از سری ادبیات شفاهی آذربایجان و نیز «دنیای قصه‌ی

جلوی دسته‌های عزاداری افتاد و غلغله‌ای در تبریز به پا کرد که در تاریخ مشروطیت معروف است. نخستین شیفتگی خودم به مواد ادبیات شفاهی را مدیون خانواده‌ام هستم. صندوق سینه‌ی مادر بزرگم «شکر ننه» دریای موج افسانه‌ها و اسطوره‌های آذربایجان بود. پیرزن خستگی نمی‌شناخت. از اسطوره‌ی آق آنا گرفته تا افسانه‌های ناردان خاتون پادشاه و هفت برادر دختر شاه سمرقند قصه‌های کچل قصه‌های روباه اسب سحرآمیز و غیره را بارها و بارها و هر بار با بدایع خاصی برای ما تعریف می‌کرد. این حس و حال گفتار و حرکات مادر بزرگ و پدر و مادرم بود که بعدها مرا به سوی ثبت و ضبط و تحلیل فولکلور آذربایجان کشاند.

من در ۱۸ سالگی معلم و به روستاهای آذربایجان اعزام شدم. در روستای خُنیه نزدیک هریس زندگی می‌کردم و تنها معلم روستا بودم. مردم روستا کوچ‌نشینان ایلاتی بودند که در زمان رضاخان تخته قاپو شده بودند. مردمی باصفا صمیمی ساده پاک صافی ضمیر و بی اندازه خوش لهجه که ترکی را نه مثل ما شهری‌ها بلکه بسیار اصیل و شفاف حرف می‌زدند. من به لحاظ همان عشقی که از کودکی نسبت فولکلور پیدا کرده بودم در دو-سه سالی که در این روستا بودم از ضرب‌المثل‌ها بایاتی‌ها (دو بیت‌های محلی) ترانه‌ها افسانه‌ها اسطوره‌ها لطیفه‌ها لالایی‌ها و غیره دفترها پر کردم. بیش از هشت هزار ضرب‌المثل و هزاران بیاتی و صدها قصه به ترکی نوشتم که بعدها به سبب ممنوعیت چاپ و نشر هر گونه نوشته‌ای به ترکی در قبل از انقلاب برگردان فارسی آن‌ها را منتشر کردم.

انتشار متون فولکلور آذربایجان را از کی شروع کردید؟

من با مرحوم صمد بهرنگی و دوستان و هم‌قلمان او در تابستان سال ۱۳۴۴ آشنا شدم. دو سال بود که معلم شده بودم و چون هم‌سو و هم‌فکر و هم‌درد بودیم به همکاری تنگاتنگی در زمینه‌ی گردآوری و

مجموعه «تحقیق در ثعلبیه از محمد باقر خلخالی و رگه‌های فولکلوریک آن» است که کار مشترکی میان من و شهید علیرضا نابدل بود و تحلیل‌های آن مرحوم از قصه‌های فرعی این منظومه هنوز هم طراوات و تازگی علمی خود را حفظ کرده است. کتاب «عاشیقار» هم که در سال ۱۳۵۱ چاپ شده است محصول تحقیقات پیش از انقلاب من است.

استاد آخرین و مهمترین فعالیت شما در زمینه فولکلور چیست؟

من اکنون مشغول تنظیم و چاپ «فرهنگ ترکی به فارسی» هستم که تألیف آن را در سال ۱۳۴۶ با همراهی بچه‌های تبریز: صمد بهرنگی بهروز دهقانی علیرضا نابدل و چند تن دیگر شروع کردم و حدس می‌زنم نشر آن در ۱۲ مجلد به فرجام رسد. در این گنجینه هم به شرح اصطلاحات لغات و مدخل‌های فولکلوریک ترکی پرداخته‌ایم و هم در مقدمه مقاله‌ای در باب فولکلور ترکی آذربایجان و انواع و ماهیت و چبود آن داریم.

در پایان از اینکه وقتتان را در اختیار ما گذاشتید متشکریم و برای شما آرزوی طول عمر و سلامتی داریم و امیدواریم این فرهنگ لغت عظیم بزودی انتشار یابد.

قایناق: هفته نامه فرجام مهر ۱۳۸۲

بچه‌ها» منتشر شد. تحقیق در باب «افسانه‌های دده قورقود» را نیز در همین سال‌ها انجام دادم. مقایسه‌ی میتولوژی اوستایی و ترکی باستان نیز محصول همین سال‌هاست.

از میان تلاش‌های آن روزگار آنچه که به نظر خودم هنوز هم صبغهی علمی آن را می‌پسندم تحقیقاتم در باب سایالار است. لفظ «سای» از مصدر «سایماق» در معنای به حساب آوردن و شمردن و احترام و ستایش آمده است و در دوران گوئی تورک (Goyturk) به معنای «سرود ستایش» می‌آمده است که بعدها صورت دگرگون شده‌ای از آن در زبان اوستایی به صورت «گاتا» به همین معنی به کار رفت.

تبدیل آوای «ی» به صامت «ث» در تاریخ ترک شایع است. هنوز هم بسیاری از کلماتی که در ترکی غربی و ترکی ایرانی با حرف «ی» آغاز می‌شوند در ترکی شرقی با «س» یا «ج» و یا «ژ» تلفظ می‌شوند. سرودهای «سایا» در ترکی و «گاتا» در اوستایی در ستایش مظاهر طبیعت و حیوانات اهلی سود رسان سروده می‌شده است و هم اکنون نیز نشانه‌هایی از مراسم «سایاسرای» در روستاهای ما بر جای مانده است جای کاهن سایاسرا را تکمچی گرفته است و در آغاز بهار ده به ده و اوبه به اوبه می‌گردد و سرود سایا سر می‌دهد.

کتاب «هفت مقاله پیرامون فولکلور و ادبیات آذربایجان» را نیز می‌پسندم. یکی از مقالات این

قابوس نامہ ده قوناقلیق حکایه سی

گون باتاندا مقله نین اوغلو دئدی: فلانکسی گتیرین هر گنجه بیر سوфра باشیندا بیزله اوروجون آچسین. نصر بیر آی اوروجونو مقله نین اوغلو ایله آچیب اوروجلوق بایرامینا چاتدیردی.

مقله نین اوغلو بیر نفری اونون دالیجا گوئدریب وئرجه یی ثروتی ایسته دی؟
نصر دئدی: من او ثروتی اؤده میشم!
مقله نین اوغلو دئدی: کیمه وئریسن؟
دئدی: سنه!

مقله نین اوغلو راحتسیز اولوب بیرداها نصر دن سوروشدو: او ثروتی کیمه وئریسن؟
نصر دئدی: ثروتی سنه وئریشم اما بیر آی سنین سوفرانین باشیندا اوروجومو آچمیشام سنه قوناق اولموشام ایندی ایسه بایرام

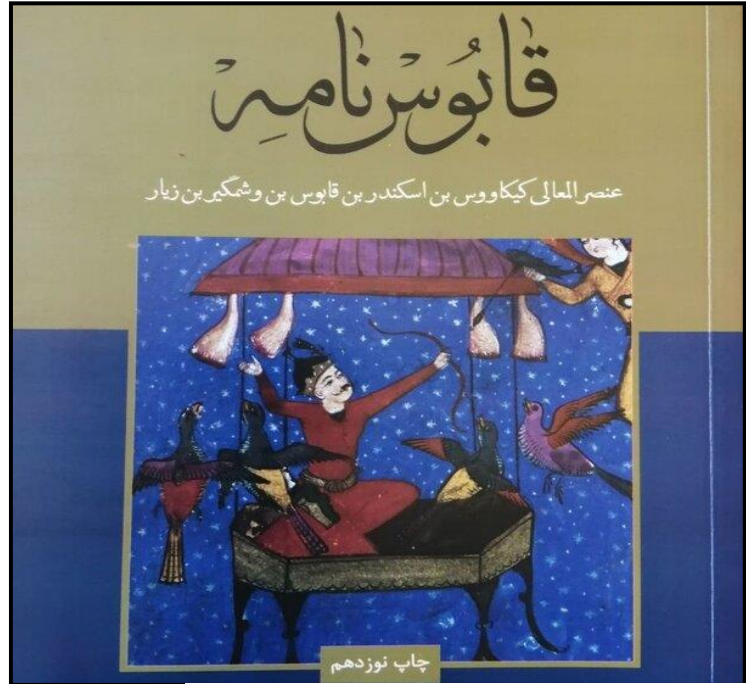
گلیب دیر منیم حاققیمی دیر مندن پول ایسته یه سن؟
مقله نین اوغلو گولوب دئدی: حئساب-کیتابینی حئسابلا راحتجا گئت. او ثروتی دیش امه یی اولراق سنه باغیشلادیم.

بوشونا گولمک دلی لیک دیر

خالقین منتین قبول ائدیپ همیشه گولر اوزلو اول.
آردیجیل گولر اوزل اما بوشونا گولمه بوشونا گولمک دلی لیک نیشانه سیدیر آز گولمک سیاست ایله باشینی ساخلاماق اولدوغو کیمی. نئجه دئیبلر بوشونا گولمک آغلاماقدیر.

قوناغی یولا سالاندا بیر-ایکی دفعه قالمالارینی آلچاق کؤنوللوک له ایسته اما اوچونجو دفعه آسلانما دئییب گوله-گوله اونلاری یولا سال.

اوشاقلار ایله خدمتچی لرین قوناق یانیندا خطا ائتسه لر آجیماییب اؤزونو پوزما دؤز قوناقلار گئتسین. قوناقلارین یانیندا بیر خیس ایش قاباغا گلسه هئچزاد

دیشین امه یی

بئله بیر حکایه ائشیتدیم. مقله نین اوغلو نصر ابن منصور تمیمی یه بصره ده بیر ایشین ائتمه یینه امر وئردی. بیر ایلدن سونرا اونو چاغیریب حئساب-کیتابینا یئتیشدی.

نصر چوخ بویوک بیر اینسان ایدی. بصره ده خلیفه اونو گوروب گوزو توتوموشدو. حئسابینا یئتیشیب چوخلو ثروت وئردیلر. مقله نین اوغلو دئدی: بو ثروتی بورادا یئرہ قوی یوخسا زیندانا گئتمه لیسن.

نصر دئدی: منیم آغام! منیم ثروتیم چوخدور اما ایندی بورادا دئیبل. منه بیر آی وخت وئر هامیسینی گتیریب بو آز واردان اؤترو زیندانا گئتمه ییم. مقله نین اوغلو اونون سؤزونو اینانیب دئدی: خلیفه دن سنی بیراخماق اوچون امر گلمه ییب هئچ یئرہ گنده بیلمه سن اما بیر آی بیزه قوناق اولما بیلرسن.

نصر دئدی: هر نه سیز بویورساز ائده رم. بو اوزدن ده مقله نین اوغلونون سارایندا دوستاق اولدو. بو دانشیق اوروجلوق آیینین ایلکینده اوز وئردی.

اینجه سۆزلردن

رضا عالی

۱- آلمان یئرینه بۆرک

گئتمیشدیم آلمانا. آلمانچی دا آلمان یوخودو!
آلمان یئرینه اوچ ده نه بۆرک آلدیم . بو بۆرک لردن
بیریسینی کوچه ده ائوه ساری گنده - گنده قويدوم
اؤز باشیما. باشقاسینی ائوده گتیریب قويدوم حیات
یولداشیمین باشینا . اوچونجوسونو اوغلامون آدینا
آلمیشدیم. قويدوم اونون باشینا اونون باشینا یئکه
گلیردی آما اوغلام دینمه دی. اؤز - اؤزمه:
یاخشی اولدو هله. باشیمیزا سویوق ده یمز. دئدیم .
آخی دونن قار یاغمیشدی ...

۲- باغیشلارسیز بو سیزیندیرمی؟!

هارا گئتدیم دئدیلم: یوخدو .
ایمده پولوم اولما - اولما قالیمیشدیم کیهاردان تاپیب
آلمالی - یام. یوخودو.
اورا - بورا او تانیشدانبو یاد - دان. بیر تیکه چۆره ک
آلمیشدی. او آتلی من ایسه پییادا .
ملول - موشکول اوتورموشدوم ائوده بیرده ن قاپی
چالیندی. قونشولاریمیزدان بیر - ایدی . سلام
لاشدیقدان سونرا دئدی :

دئمه قونقلار مین سئری ده اولماز شئی لر ائتسه لرده
حۆرمت ساخلاییب دؤزوملو اول .

قوناغین حاقی و اجیب دیر

بیل قوناق حاقینی ساخلاماق و اجیب دیر آما نانکور
اولمایان قوناغین حاقینی. یئریندن دورانی قوناق
اولاراق ائوه آپاریب آچاق کؤنوللوک له حۆرمت ائتمه.
بیر و بیر-بیریندن آیبیر بو آچاق کؤنوللوک ایله
حۆرمت ائتمه کیمه و اجیب دیر .

قوناق اولما!

قوناق اولماق ایسته بییرسن سه هر کیمسه نین قوناغی
اولما. بو ایش اینسانین بؤیوکلوگونه ضررلی اولوب
ده یه رینی آزالدار. آما بییرینین قوناغی اولساندا چوخ آج
و چوخ توخ اولما اوندان یئمه سن ائو صاحبی
اوزوله جک چوخ یئسن ده پیس اولاجاق .

امر ائدیپ ایراد توتما

بییرینین ائوینه قوناق گئندنه سنین یئرین اولان یئرده
اوتور. قوهوملار لا تانیش لارین ائوی اولسادا چۆرک له
سوفرایا امر وئرمه ییب ایراد توتما.
ائو صاحبی نین خدمتچی لرینه بو بوشقابی اورا قوی بو
قابی بورا دئمه. ائله گۆرونمه سین سن او ائوده نسن.
ادب سیز قوناق اولما. او بییرله رین چۆره یی له قابینا
باش اوزاتما سنی اسکیلدن ایشلری ده ائتمه .

ناغیل بهزاد زالی

سئویملی اوخوجولاری سالاملاییب مطلبه کئچمه دن اۇنجه بو ناغیل حاقیندا قیسا آچیقلاماگی گرکلی بیلیرم.

من اوشاق ایکن بۇیوک آتام نوه لرینی دؤوره سینه توپلایاراق اؤیود وئریب ناغیل سؤیله یردی. ندنسه او چاغلار بو اؤیودلو ناغیلارا اؤنم وئرمزدیک. تأسوفله گئچیکندن سونرا او چاغلارین دیرینی آنلادیم!
آشاغیدا اوخویاجاغینیز ناغیلی اوشاقلیق چاغلاریندان آناراق(به خاطر داشتن) فیکریم یئتیرنه دک بۇیوک آتام سؤیله دیگینی یازمیشام (قیساجیق سانسورلا!!!)

ائششک و آری!

گونلرین بیر گونو بیر بال آری سی گول قونچاسی گؤرور «بونون شیره سیننی ایچیپ بال تۆره دیم» دئییه اوزرینه قونور. آری گولدن اؤزون دویوراراق بیر ائششک اورادان کئچیر و آری نی او حالدا گؤرور. «آده آری! نه ایش گؤرورسن؟! نه دن گولون اوستونه قونموسان?!» سوروشور. آری «گولون شیره سیننی ایچیپ اوندان بال تۆره دهجه یم» دئییه جاوابین وئریر.
- ائششک : بوش سؤز دانیشما ابله آری! من او گول لری کؤکوندن یولوب یئییرم آنجاق بال تۆره نمیر سن ساده جه اونون شیره سیننی ایچمکله بال تۆره دیرسنمی!؟

- آری : من یالان دئمیرم بونون شیره سیننی ایچیپ بال آده جه یم.

ائششک آرتیق حیرصه نیب «سن منیم آنناغیما توخونورسان؟! ائله بیر شئی اولسایدی من او گول لری کؤکوندن یئدیگیمه گۆره لاپ راحتجاسینا بال آده ددیم» دئدی.

آری «من بونو بال آده جه ییمه شو بهم یوخدور» دئییه آرتیریر آنجاق منیم سؤزومه اینانماییر سینیزسا گنده ک بیزیم پتکلیگیمیزه(محل کندو)

- باغیشلارسیز بو سیزیندیرمی!؟

من آختاردیغیم ایدی!!! گیج قالمیشدیم . بیلمیردیم یئییم کی منیم دیریوخسا یوخ .

بیر آز دایاندیم . بیر الیم دئییردی : آل باشقاسی دئییردی : یوخ آما! سنین ده ییل .

قونشودان سوروشدو هاردایدی؟

دئدی : دوشموشدو قاپیمیزین قباغینا .

آلما دیم . «آما سنین دئییل « دئیین الیم دوز دئییردی

منیم کی ده ییلدی ...

۳- یازدیم پوزدوم

یازدیم پوزدوم یئنه یازدیم یئنه پوزدوم سون دونه بیر دا یازدیم ایسته دیدیم پوزام پوزابیلمه دیم . سیلکینی اوقده ر کاغذین اوستونده دولاندیردیم کی سیلگی اوزو پوزولدو . باققال توکانی یاخینلیغیمیزدا اولوردو . گتتدیم اوردان یئنی بیر سیلگی آلام . باققال چوخ آختارانندان سونرا سیلگی آدینا بیر قلم قویدو قباغیما ...

۴- بر - بریمجی شاخما آغاجی!

دونن ایدی سانکی بیر قاناد اولدوزدوشدو حیطیمیزه . البتته حیط دئینده - ده کی منیم حیطیم یوخدورکی . اؤزگه نین ائوینین حیطینه کی من ده اوردا کیراوتوروردوم . بو بیر قاناد اولدوز بیلمه دیم منیم اولوردو یوخسا ائو صاحبینین؟ (اؤزگه - ده دئمک اولموردو اونایندی او منیم لاپ یاخین آدامیم اولوردو)

حیطیمیزه دوشن او بیر قاناد اولدوز کی منیم یوخ آما منه لاپ یاخین اولان آدامین ائوینین حیطینه دوشموشدو. هر یانی ائله ایشیقلا ندیرمیشدیرکی گئجه اونون ایشیغیندا اوتوروب اوغوم ایله بیر آز « بر - بریمجی شاخما آغاجی شاطیر گئچی قوغزا آغاجی ... « اوینادیق او گئجه ائله کئف ائله دیک ...

آنا دىلى ندىر اونون اونملىرى

ھانسى دىر؟

محمود بنى آدم دىزج

آنا دىل او دىل دىر كى اؤز آنامىزدان آتامىزدان ياداكى

سانكى ياخين عايىلەلرئىمىزدن

اۋىرنىمىشىك. دىل يىنى نىسپلەرە آتا - آنالاردان قالمىش بىر ھىدىيەدەر. چوخلو تدقیقاتچىلارین ایناملارینا گۆرە اوشاق آناسى نىن قارنىندا (دۇل ياتاغىندا) بو دىل ایلە تانىش اولور. او اوشاق دونيايا گلندن سونرا آغلایان زامانلاری كىمسە اوشاق لا اؤز آنا دىلىندە قونوشماغا باشلاپارسا اوشاق او دىلى باشا دوشوب آغلاماغىنى كسىب ائله قونوشمالارا قولاق وئىر. آنالارین لای لای لاری بونا گۆرە اولابىلر.

زامانلار كىچىدىكجە او اوشاق آنا دىن سۆزلىرى قولقلارینا چاتان سىسلىرى اۋىرەنىب باچارار اونلاری يامسىلاسىن. بئله لىكجە اولور كى اوشاق ائشیتىدىكى سۆزلىرى بىر - بىرىسى نىن يانىنا قويوب اونلارلا جومله دوزتسىن. بئله اولور كى چوخ آز زاماندا اوشاق باچارابىلير اؤز دويغولارینى دىلكلرینى آنا دىلىندە سانكى لارا قاندىرا بىلسىن. او اوشاق اؤز آنا دىلى ایلە ھامى اینسانلارلا ایلششىكى اولابىلير. اوشاق بو دىلدە اوينويور گولور آغلابير بو دىلدە سۆز دۇبوشدورمكلىرى اولور. يانلىز اؤز آنا دىلىندە باچارابىلير كى يان - يۇرەسىنى تانىسىن. آنا دىلىندە كى دانىشلىق لار اونو يانلىزلىق لاردان آيرىب قروپلاشماقلارا سارى آپارىر. او يانلىز بو دىلدە بىلير كى ھانسى قروپ اونون اوچون دور اوشاق اؤز

باشچىمىزدان (ملكه دن) بونو سوروش! اوندان گۆر من دوغرو دئىيرم يوخسا يالان!
بئله لىككە آرى ائششككە برابر پته گە سارى (به طرف كندو) يولا دووشوب پته كلىگە چاتىرلار. آرى لارین باشچسى ائششكى حيرصلى گۆررك اوندان سببى نى سوروشور.

- ائششك : من گول لرى تام كۆكوندن قوپارىب يئىيرم بال اولمور! آنجاق بو آرى «يانلىز گولون شيره سىنى ايچمككە اونو بال ائده جه يم» دئىير. بو ايش اولماليدىرمى هئچ؟! دوغرومو دئىير بو آرى?!

بو آرادا آرى لارین باشچى سى آزجا فيكره دالىب سونراسى اينانيلمازجاسينا همن آرى نى يالانچى بىلدىرىب سوچونا(گوناهينا) اونو اؤلومه محكوم ائديب - جزالاندىرىر!

ائششك ايسه بو اولايى(حاديثه نى) گۆروب اؤز فيكرىنى دوز بيله رك قايىدىب گندىر. آنجاق بوتون آرى لار كدرلى اولاراق باشچىلاریندان سوروشورلار :

- نه دن او آرىنى اؤلومه جزالاندىردىنىز?!
- بىزيم ايشمىز گول شيره سىنى ايچىب اونو بال تۆره تمك دئىيلمى?!

- او آرى نىن سۆزلىرى دوغرو دئىيلدىرمى?
باشچىلارى دئىير : او آرى نىن سۆزلىرى دوغروايدى آنجاق طرفى ائششك دىر! بىزيم دوغرو سۆزوموزه گۆرە بىر سونجوق ووروب بوتون پتكلىگى داغىدىب ھامىمىزىن اؤلومونه سبب اولاردى!!

عائيلەسىندىن ئۇيرەنەر. ئوندا كى ۶-۷ ياشى اولور
اوخول واختىندا ايكي دوروم قاباغا گلير:

۱- اوشاق اوخولا گندىب اوردا اؤز آنا دىلىندە
اوخويوب يازماق اؤيرەنەر.

۲- اوشاق اوخولدا بىر سانكى دىل ايله اوز به اوز اولور
اوندان هئچ زاد باشا دوشەبىلمەر.

ھامىلار بىلەر كى اوخول اوشاق لارين تربيه
بيچىم لريندە اونلارين فورمالاشماقلاريندا چوخلو
ائنگىلىگى وار چونكى اوخول بىر كۆرپو دور كى
اوشاغىن عايىلەسىنى او عايىلەدە كى دوشونجەلرى
بىر بۇيوك توپلوما ياخينلاشديرير اوشاغىن عايىلەدە
اؤيرندىك لرينى تكمىل لشديريب اونلارا عئملى قايدالار
وئريب اوشاغى ياشايش اوچون حاضيرلاير.

اوشاق ھميشە چاليشير اؤز عايىلەسى نين قوجاغىندا
دويغولارنى او عايىلە يە باغلى اولان حيسلرى
گولنديرسين. بونلار ھاميسى آل بىلر اولوب او
اوشاغى توپلومدا داھا گولولنديريرلر. اؤنجه ليكجه
بوردا اوشاغىن دويغولاريندان اونون كراكتلريندن
دانىشيريقي كى اوشاق آنا دىلىندە اونلارى قازانا
بىلبىدەر. البته بىر بئله شرايىط بيزيم اوچون چوخ
تانىش دئىيل! آما بو بىر ايستك دير كى ھميشە اونون
آرزوسوندا گونلريمىزى باشا چاتدريمىشيق. ايلك گونو
اوشاق اوخولا گئدن دە اؤز عايىلەسىندىن ايلك كرە
آيرىلماغى گؤرور بو حالدا اونو بىر يالقيزلىق حيسى
بورويور. او اوشاق ايلك دفعە بىر يئره گندير كى هئچ

ياشايشىندا بو دىلىندە بىليركى ھانسى قروپ اونا
آرخايللىق يارادا بىلر. بىر عئلمى آچىقلاماق ايستەسم
اولسون يانلىز دئمك اولار كى قونوشما قايدالى
(ھارمونىك) بىر دوشونجەدير.

اينسانلار فيكرە گئندە سوسقونلوقلار اولاندا اونلار اؤز
كۆنولريندە ايچەريلريندە اؤزلى ايله دانىشيب
قونوشورلار. اوندا كى اوجا سس دە دانىشيريقي سسلى
قايعى لاريمىز اولور.

آنا دىلىندە دانىشيب قونوشاندا آغيز ايله دئھين
آراسىندا دولايى سىز اونستىلر يارانير. ايندى بو قونونو
بىر آزدا آچماق ايستەبىرم اوندا كى بىز آنا دىلىندە
دانىشيب قونوشوروق دوغرودان اورە ييمىز ايله
دئھينيمىزىن آراسىندا چوخ ياخين ايليشيك ليكلر
اولور چونكى بو سؤزلريمىز كئچمىش گونلرى يادىمىزا
گتيرير اونلار بىزيم دئھين و تينلرى دە يئنىدن
ياراديرلار. ھر بىر سؤز ايله باجارا بىليريك اؤز
دويغولاريمىزى دىلكلريمىزى ايستك لريمىزى ديله
گتيرك. بونا گؤره اولور بىر لحظە دويغولانيريقي
آغلايريقي سئوينيريقي حسرت چكيريقي و ھابئله
نيسگىل لرين ايچىندە قاليريقي. آنا دىلىندە يارانا
جوملەر گىزلى - گىزلى اورە ييمىز دە ديرى قالير. بو
حالدا اولور كى بو نيسگىل لى سؤزلرى جوملەلرى ديله
آلب اونلارى ايفادە ائديريك. باجاريريقي سانكى لارلا
بىر بئله دويغولارى حيسلرى پايلاشاق. دوغرودان دا
بونا گؤره دير كى آنا دىلىندە دانىشاندا اولور كى بو
اوج دوزەنك يانى دىل آغيز اورك ايچىندە مئخانىزملر
يارانسىن كى اينسانلارين دوغالاريندا اويارلى اولو
بىلير. بونا گؤره آنا دىلى بىر آچقى كىمى بىزيم كۆنول
دونيامىزى آچير و اونو ايفادە ائدير.

دىلين ايچىندە كى آبىر حيا چارتىشمازلىق باجارىق و
ھامى قاپالى فيكلر اوندا بللى اولوب آيدىنلاشير كى
بىز اؤز آنا دىلىمىز دە دانىشا بىلك. اوشاق
ياشايشى نين ايلك بئش ايليندە ۸۰٪ بىلگى لرى
اؤيرەنىپ و بو بىلگى لر اونون بوتون ياشايشىندا
ائنگى ليكلرى اولور بو بىلگى لرين ھامىسىنى او اؤز

ایندی گۆرک ایسه بیر اوشاق اوخولدا آنا دیلی ایله اوز به اوز اولماسا اونون باشینا نلر گلر! اؤنجه لیکجه بو سورویا جاواب تاپماق اوچون لازیمدیر کی سوروشاق اوشاق ندن گرک اؤز آنا دیلینده درس آلماسین؟ هر توپلومدا کی اوشاق لار اؤز آنالاری نین دیلینده تعلیم - تربیه لری اولماسا بونون معناسی بودور کی او توپلومدا ظولم و پولیتیک ایستبدادچیلیگی واردیر. ندن بئله ایش لر اولور؟ بونلارین سببی اودور کی او توپلومون باشقا دیلی اؤزونو اوستون بیلیم ظولم و ایستبداد گوجو ایله ایسته ییر سانکی دیلده اولان خالقی آسیمیله ایله سین. قیسا سؤزده دئمک اولار بو پولیتیک ایسته ییر اؤزونو هامیلارا یوکله سین. او باشقا دیلده اولان خالق هامی آراج لاردان ایستفاده ائدیر بلکه آلاهی خالق لاری محو ائله سین! بونو معناسی بودور کی حؤکم دارلیق پولیتیک یاختی بیلیر بیر اینسانی آرادان آپارماق اوچون لازیمدیر اؤنجه لیکجه اونون دیلینی آئیندن آلاسان. دیلسیز بیر اینسان کؤکسوز آعاج کیمی چوخ تئز قورویوب محو اولمالیدیر. دیل بیلیم چیلری نین فیکرلرینه گۆره اینسانلاری آرادان آپارماق اوچون اوچ یول واردیر:

۱- بیر محاریبه ده اونلارین باشینا بومبا سالیب اونلاری محو ائله مک.

۲- تمیز قان و صاف گئن لر (ژن خوب) فرضیه سینی آرایا سالیب اؤزلرینی یوخاری گئنلی بیلیمک. هامیمیز چوخ یاختی بیلیریک کی بو فرضیه بیزیم اؤلکه ده (ایران) بیر زمانلار دئییلردی آما چوخ تئز اؤز گوجونو الدن وئریب و بیر گولمه لی سؤزه اوخشادی. چونکی هامی بیلیرلر میللتلر بیر - بیری ایله قاریشیب و اونلارین تمیز قان و گئن لری ده بو قاریشقیقدان اوزاق قالما ییدیر. بو قونودا سؤز صاحب لری ثابت ائدیبلر کی یوخاری گئن لر همیشه سانکی خالق لاردان هوشلو دئییل لر بلکه چوخلو واختلار گۆرونوبدور اونلار چوخلو قونولاردا چوخدا چکیم سیزدیلر.

۳- کولتورلو گئن لری آرادان آپارماق.

ایندی لازم دیر گۆرک کولتور گئن لری یانی نمنه؟

کیمسه نی اوردا تانیمیر اونلار هامیسی اونون اوچون اؤزگه دیلر. ایندی اوشاق بیر بئله دوشونجه لری ایله بیر اؤیرتمنی گۆرور کی اوردا دانیشیر اؤیرتمن او اوشاق اوچون چوخ دیرلی بیر اینسان دیر. آما بو اینساندا اوشاق دا قورخو یارادا بیلر! اوشاق بیر قورخو ایله سئوینج آراسیندا یانلیز قالیر. بوردا اونون عایله سیندن خبر یوخدور. آنا یوخدور آتا یوخدور. ایندی اونو بو قورخولارین ایچینده گوجلندیرن اونون آنا دیلی دیر. اوشاق آنا دیلی نین گوجو ایله باجاری سانکی اوشاق لارلا اؤز سئودگی اؤیرتمن ایله اطرافیندا کی هامی اولوب اولمویان شئی لر ایله ایلگی لنسین. ایندی او اوشاغین گوجو اونون آنا دیلی دیر کی ایختیاریندا واردیر.

اوشاق یانلیز آنا دیلی ایله باجارا بیلیر تانیمادیگی آدمالارلا باغلی لیگی اولسون. اوشاق معلیمی تانیمیر آما اونون سؤزلری یاختی دوشونور بونا گۆره فیکر ائله ییر کی اؤیرتمن ده اونون اؤز عایله سیندن دیر هامی اؤیرتمن دیین درس لری اؤیره نیر چونکی اونلاری یاختی باشا دوشه بیلیر. بو ایش او سببدن اولور کی اؤیرتمنن دانیشدیگی دیل اونون آنا دیلی دیر. بو حالدا اوشاق ائله یه بیلیر اؤیرتمنن سورولارینا چوخ راحت و دوشونجه لی جاواب وئرسین بونلار اوشاقدا آرخایین چی لیک و آمین لیک یارادیر اونون ذئهنی سانکی سورولار اؤگرتمه لر اوچون داهادا بسله ییب یئتیشدیریر.

اوشاق دا بو گوج واردیر کی معلیمین سؤزلرینی آراشدیریب یئنی سورولار سوروشسون. ها بئله ایش لرسبب اولور اوشاغین نیتق گوجونو بیر داها قودرت لندیرسین بو گوج هاردان گلیر؟ بئله گوج اوشاق دا اوندا یارانیر کی اوشاق اؤز آنا دیلینده درس آلسین. اؤز آنا دیلینده درس اوخوماق سبب اولور اوشاغین کیملیگی فورمالانیب او اؤز اولدوغو توپلومدا - عایله ده آرخایین لیک تاپسین اونون هامی قورخولاری آرادان گئتسین.

اوخولدا اوشاق معلمین سۆزلىرىنى باشا دوشه بيلمير. اونون چوخلو اؤگرتمه سىنى ده دوشونمور معلمین سۆزلىرى اونا ياد اولور اوشاق اونلارنى ايله تانىشيق ليغى اولمور. بونا گۆره او اوشاق ايچينده كى هامى سورولارنى گيزله دير! باجاردىغى سۆزلىرى ده ائله يه بيلمير ديله گتيرسين. دوشونجه لرېنى سانكى لارلا آچىق لاسين پايلاشسين چونكى ايندى اونون دوشونجه لرې ايضاح لارى ديشيلىدېر. يانى آغىل اورك و ديل آراسيندا كى ايلگى لر بوتونلوك له كسيليب آرادان گنديدېر. بېر بئله ايشلر اؤندىلمز توخونجالار اوشاق دا يارادير و اونو بوى آتېب توپلوم ايچينده بئجرمك دن دالى سالىر اوشاغين سئوگى لى ايستك لرېنى داغيدېب اونو دېرى گۆزلىرې باخا - باخا محو ائله بېر.

ايندى بوتون بو گئرك لرېانا ديليندن پايسيز قالميش اوشاق لارېن باشلارينا گلميش آلچاليقلارې بېر يئره ييغساق بئله نتيجه آلا بيله رېك كى:

- چوخلو اوشاق لار آنا ديلينده اوخوللارې اولماماق اوچون اؤز ايناملارېنى آلدن وئرب درس آلماغى بوشلايېرلار. بونا گۆره ساوادسيز ليغين فاييزى بو اؤلكه لرده گون به گون چوخالير.

- اوشاق لار اؤز معلم لرېنېن ديلېنى باجراماق اوچون اونون سۆز لرېندين درس لرېنده چوخ آز اؤيره شيرلر بودا سبب اولور سانكى اوخول يولداشلارېندين دالى قالسينلار.

- اوشاق اونا گۆره كى آنا ديلينده بيليكلىرى آلا بيلمير ياواش - ياواش عاييله سيندن اونا باغلى توپلومدان و اؤز خالقيندان اوزاقلاشيب اؤزو اوچون آلاهي كيمليك آختارير.

- بئله قونولار سبب اولور اوشاق اؤزگه ديلېنى ده ياخشى باشا دوشوب آنلايا بيلمه سين. او سببدن او ديلده ده تدقيقچى اولا بيلمير يانليز بېر يانسي ليغى اولور.

- بئله اوشاق اؤز ديليندن كولتور لرېندين اويقارليغيندان اونا باغلى اولان كئچميشلردن اؤز عاليم لرېندين آيرى دوشوب چوخ راحت اؤزگه لرېن تاسلاق لارينا اينانيب بېر كؤله كيمي اونلارېن خيدمت لرېنده اولور....

بونلار هاميسى اسير اولموش خالقين اولاجاغى دېر. ايسارت دن قورتولماق اوچون لازيم دېر كى آنا ديلېنى جانيميز كيمي قورويلاق...

وطنداش گئنى اسكى نسيپلردن قيمتلى ميراث كيمي بيزه قالان مدنيت دېر پوليتيك صاحيبلرى طرفيندن اماجا توتولوب بلكه اونو آرادان آپارسينلار. اونلارېن گوندمليك ايشلرې نېن بېرىسى بودور باشقا ديلده اولمويان خالقى ديشدېرىب اؤزلىرى كيمي ائله سينلر. بونا گۆره چوخلو پوللار خرج اولور چوخلو ياسالار قورولور بو بېر پوليتيك ايش دېر البتده بو بېر محاربه كيمي دئيبيل بېر بئله كلك ايله سانكى خالقى آرادان آپارماق گۆزله گلمير ايندى باخين چين دؤولتى اويغور خالقينى نجور محو ائدير كيمي اونلارېن محو اولماسيندان خبرى وارمى؟

بېر آز بوندا قاباق دئديك ديلسيز خالق محو اولماليدى. پوليتيك ايستېدادى بونو ياخشى آنلايېر بونا گۆره هامى گوجونو بو قوندا خرج ائله بېر...

اوشاق ايلك گونو اوخولا گندير. اؤيرتمن گليب دانيشماغا باشلايېر اوشاق اونون سۆز لرېندين هئچ زاد باشا دوشمور چونكى اونون ديلېنى آنلايا بيلمير. ايندى او اوشاق بېر آجى و خوشا گلمه ين يئره گيريفتار اولور. او آنا - آتاسيندان اؤيرنميش ديل او ديل كى اينديه جك اونا فخر ائدېردى. بوردا درده ديمير او ديلدن بوردا خبر يوخدور اونون ديلې نېن بوردا دېرى يوخدور. اينديه جك او اوشاغا دئميشدېلر كى آدام اولماق اوچون گرک اوخولا گئتسين! درس اوخوسون آما آدام اولماق اوچون اونون آنا ديلى فايداسيز اولوبدور. بونا گوره گرک بېر سانكى ديل اؤيرنسين آما او ديل اونون آنا ديلى دئيبيل. بلكه اؤزگه ديلى دېر. او گرک آدام اولماق اوچون بېر اؤزگه ديلى ايله دانيشسين اوخوسون يانى بونون آنا ديليسى آدام اولماغا يئتمزمى؟...

بؤيله اولور كى آنا ديلينده دانيشيب و قونوشانلار هاميسى اونون دئھين ده ساغى سيز اولوب اوشاق هامى ايناملارېنى الدن وئيرير. بئله آجى - آغير فيكرلر گون به گون اوشاغين ايچينى سوکورلر اونو داغيدېرلار... اوشاق ياواش - ياواش اؤز كولتور لرېندين عاييله سيندن اونا باغلى اولموش توپلومدان اوزاقلاشيب اونون دوشونجه لرې ايچينده سوسوق اؤلورلر. بو حالدا اوشاق گون به گون سانكى لارېن يانيندا آلچاق لانير. اونون ايليشيكلرى اؤلوب محو اولورلار.

باکی ادبی موحیطی نین معاریفچیلیک تور کچولوک ایسلامچیلیق ایدئالارینین

خالقین میلی تفکوروونون اویانیشیندا میلی منلییین در کین دکی رولو

یئنییئتمه لره ساواد اؤیره دیردیلر. لاکین ماتئریالیزم آتئیزم تهلوکه سینی آرادان قالدیرماقدان اؤترو بوتون بونلار کیفایت ائله میردی. چونکی اهالی نین اکثریتی کاسیب ایدی مثله بوراسیندا ایدی کی هم آذربایجانین یئرآلتی یئر اوستو ثروتلرینی چار روسیاسی اؤزو اوچون داشیبیب آپاریردی بو سببدن ده کاسیب عایيله لرین اوشاقلاری هنج موللاخانا تحصیلی آلا بیلمیردیله هم ده یوخاریدا قئید اولوندوغو کیمی بعضی آج گؤز موللار موللاخانلاردا تحصیل آلان اوشاقلارین والیدئینلرینی سوغان قابیغی کیمی سوپوردولار. کاسیب عایيله لر ایسه بیر قارنی آج بیر قارنی توخ یاشاییردیله و طبیعی کی ائولادلارینی اوخوتدورماغا ماددی ایمکانلاری چاتمیردی. بونا گؤره ده وطنین هر یئرینده ادبیایجتیماعی فیکرین داشیبیبجالاری نئجه دئیرلر قوللارینی چیرمالاییب مؤولانه فضولی دئمیشکن " سؤزه احیا " وئره رک فالیت گؤستریردیله. بونا رغما ادبیمجلیسلرین تدقیقاتچیسى فیلولوگییا علملری دوکتورو نصرالدین قارائو هله سوسیالیزم ایدئولوگییاسی قوووه ده اولارکن ۱۹۷۱-جی ایلده یازیردی:

" لاکین ۹۰ ۱۸۸۰-جی ایلرده معاریفچیلیگین ایدئیا مؤوقئلرینده یارانان دییشیکلیکلر ماتئریالیزم و آتئیزم پرنسیپلریندن اوزاقلاشماق و ایرتیجانین گوجلنمه سی نتیجه سینده یئنیندن ایسلام اونون " طنطنه لی کئچمیشینه " " وطنین اؤتن گونلرینه " قاییتماق مئیللری ادبیائستتیک فیکرین پاییلان فورمالارینا دا اونون مضمونونا دا گوجلو تاثیر گؤستریر. بو جهتدن همین دؤورده سرعتله بیر بیرى نین آردینجا موختلیف مقصدلی و مسلکلی ادبی مجلسلرین یارانماسینی سنجیبوی بیر حال کیمی گؤستریمک اولار.

عصرین ایکینجی یاریسیندا ادبی مجلسلرین فعالیتی خئیلی گئنیشله نیمیشدی. " انجمن الشعرا " اوردوباددا یئنیندن ایشینی داوام ائتدیرمه یه باشلامیشدی. لنکراندا " فؤوج الفوسها " شاماخیدا " بئیت الصفا " شوشادا " مجلس اونس " " مجلس فرموشان " باکیدا " مجمع الشعرا " آدی ایله یئنی ادبی مجلسلر یارانمیشدی.

صینه احمد اووا

چئوبردی : صدیار وظیفه ائل اوغلو

گیریش: ۲۰۰۰ جی عصرین اوللرینده ایجتیماعی خادم نریمان نریمانوو دؤوری مطبوعاتدا گنجلرین ساوادلانماسی مؤوضوسوندا سیلسیله مقاله لرله چیخیش ائدیردی و طبیعی

کی وای.لنینه شامیانا اینانیب خالقین قورتولوشونو یالنیز بولشویزمدنه گؤرسه ده خالق نین خوشبختلیگی اوچون الیندن گله نی اسیرگه میردی و خالق بعضی فیریلداقچی روحانیلره اینانماغا والیدئینلری اؤولادلاری نین ساوادلانماسی اوچون موللاخانلارا دئیل هم دینی هم ده دونیوی علملر تدریس اولونان مکتبلرده اوخوماغا گؤندرمه یه سسله بیردی.

طبیعی کی گؤزو آچیق عاغیللی والیدئینلر بونو چوخ گؤزل درک ائتدیکلریندن ایمکانلاری داخیلینده ائولادلارینی اوخوتدورماقدان اؤترو " نجف الاشرف " " قم " شهرلرینه داها ایمکانلار ایسه آروپایا یا خود پئتربورقا گؤندیریدی. بو عرفه ده " قوری معلیم لر سئمینارییاسی " نا دا گؤندرنلر وار ایدی کی همین سئمینارییادا دونیوی علملرله یاناشی ایلاهیات علملری ده تدریس اولونوردو کی بو دا اؤز نؤوبه سینده خالقین اینکیشافینا چوخ مثبت تاثیر گؤستریردی. چونکی " نجف الاشرف " ده " قوم " دا تحصیل آلانلار سکسن ایلاهیات علمی ایله یاناشی یگیرمی دنه دونیوی علملره ده یییلنه رک چوخ گوجلو ایلاهیات عالیمی اولاراق " ایجتیهادمقامی " نا چاتیر وطنه قایداریق خالق اصیل ایسلام دینی نین احکاملاری ایله معاریفلندیریر آروپادا یاخود روسیادا تحصیل آلانلار حکیم موهندیس حوقوق شوناس و س. پئشه صاحبیلری کیمی وطنه دؤنور بو و یا دیگر ساحه لرده چالیشاراق وطنه میلته خیدمت گؤستریر " قوری موعلیملر سئمینارییاسی " ندا تحصیل آلانلار ایسه موعلیم کیمی قایداریق وطنین هر یئرینده اوشاقلارا

خاینلری نین " قهرمانلیغی " نتیجه سینده آیاق آلتینا آتیلیب تاپدالانماسینا اؤز کئچمیشینه یئددیارخا دؤنه نینه اجدادینا دینی و میلی دیرلرینه خور باخمایان حؤرتله رغبتله یاناشان نصرالدین قارایئو کیمی عالیملریمیزین سایه سینده نایل اولدوغوموزو گؤسترن دلیلدیر.

هامییا معلوم اولدوغو کیمی ۱۸۷۵ جی ایل ۲۲ ایبولوندان حسن بی زردابی نین رئداکتورلوقو ایله آذربایجاندا ایلك دفعه آذربایجان دیلینده " اکینجی " قزئتئی فعالیتته باشلادی. بو قزئت خالقین هر جهتدن معاریفلنمه سینده اولدوقجا اهمیتلی و موهوم رول اویناییردی. قزئتین قارشیسینا قويدوغو مقصدلردن بیرى ده خالقین هم دینی هم ده دونیوی علملری اؤیزنمه یه سسله مک ایدی. قزئته زردابیدن باشقا آخوند احمد حسین زاده سئید عظیم شیروانی تواید نجف بی وزیروو عسگر آغا گورانی محمد تاغی عزیزاده محسن باکو به بی حیدری کاپیتان سولطانوو حسن قارا و س. چیخیش اندیردیله. قزئتین ایشتیراکچیلاریندان آخوند احمد ح. زردابی حیدری موقدس قورانی کریمه ایستیناد ائتمکله سوپوت ائله دیلر کی حضرت محمد (ص) اینسانلارین رفاهی نین یوکسلمه سی گونگوزارانلاری نین گوزللمشه سی سعادتى اوچون دونیوی علملرین اهمیتینی یوکسک قییمتلندیرمیش حتئی بونلاری دیگر علملردن اوستون بئله توتوموشدور. اونا گؤزه ده پئیغمبرین ساغلیغیندا و خلیفه لرین ایسلام اومتینه باشچیلیق ائتدیگی دؤورلرده ایسلام دونیاسی نین هر بؤلگه سینده مکتبلر مدرسه لر قراتخانالار جوربجور تدریس اوجاقلاری آچیلیمیش لاکین حضرت علی (ع) معاویه ابن ابو صوفیان ین فیتواسی ایله ابن ملجم طرفیندن زهرلی قیلینجلا ناماز اوستونده قتله یئتیریلندن سونرا معاویه نین اؤزوندن باشلاپاراق اوغلو یئزید ابن معاویه و اونلارین تۆرمه لری عئینی زاماندا اونلاردان سونرا ۵۰۸ ایل خیلافته رهبرلیک ائله ین " عباسی لر " اؤز شخصی منافعلری اوچون ایسلام دینینی تامامیله باشقا شکیلده اومتته تبلیغ ائتمیش و مسلمانلاری مطیع لشدیریب قولا چئویرمکدن اؤترو دونیوی علملره قاداغا قویوموشدور.

ح.ب. زردابی " اکینجی " نین ۱۸۷۶ جی ایله چیخان سایلاریندان بیرینده بو باره ده یازیردی: " علم ی

اردبیل تبریز شکی دربند آغدام آغداش و باشقا شهرلرده ده ادبی قوووه لری بیرلشدیرن درنکلر فعالیت گؤستیریدی. بو مجلسلر قلم صاحبیلرینی ادبیات و صنعت آداملارینی اؤز اطرافلاریندا توپلایاراق اونلارین یارادجیلیقلارینی دؤورون یئنی طلبلرینه دوغرو یؤنلتمکله خئیلی فایدالی ایش گؤروردولر. دوغورودور مجلس عوضولری آراسیندا نظیره چیلر کؤهنه طرزده قزل قصیده حتئی دینی مضموندا اثرلر یازانلار دا آز دئییلدی. آنجاق بو مجلسلره باشچیلیق ائدن سید عظیم ناتوان میر محسن نواب م.ت. صیدقی کیمی دؤورون مترقی ادبی نوماینده لری و اونلارلا یئنی مئبلره هوس گؤسترن شاعیرلر بیرلیکده چوخ تاثیرلی قوووه یه چئوریلیر ادبی موباریزه لرین یئنی ادبیاتین خئیرینه حل اولونماسی اوچون زمین یارادیردیله. یازیلان اثرلرین مذاکیره سینده ائیقونچولوغون تنقیدینه ادبیاتین حیاتا مداخله سی تربیه وی اهمیتی تنقیدی ایستقامتی و صنعتکارلیق مثله لرینه داها گئنیش یئر وئریلیردی. دؤورون ادبی طلبلری نین نتیجه سینده مئیدانا گلن بو مجلسلر شهبه سیز بدیعی ادبیاتین اینکیشافینا دا اؤز تاثیرینی گؤستیریدی. بؤیوک فضولییه ان یاخشی نظیره یازماق قزه لین داها کامیل نومونه سینى یاراتماق باکیر قافییه لر و ردیفلر ایشلمک ساहे سینده شاعیرلر آراسیندا گئدن یاریشلاری دا تامام فایداسیز یارادجیلیق ایشی حساب ائتمک دروغرو اولمازدی. شعرین بعضی فورمال خصوصیتلرینه دریندن ییه لنمگین مهم منبعلریندن بیرى اولدوغو کیمی مجلسلر عئینی زاماندا ادبی فیکرین کلاسیک پوئزییاسی نین اؤیره نیلمه سینه یؤنلتمک جهتیندن ده فایدالی ایش گؤرموشدو. " [۵.ص.۵]

فرحلندیرجی حالدير کی ایستعدادلی عالیم نصرالدین قارایئو سوسیالیزم ایدئولوگییاسی نین طلبلرینه اوغون اولاراق آتئیست روحلو بیر قیسیم ادبیاتچیلاری شهبه یه سالماقدان اؤترو بوردا " ائیقونچولوق " " ایرتیجا " کیمی سؤزلر و یاخود ایسلامین دیرناق آراسیندا " طنطنه لی کئچمیشینه " " اؤتن گونلرینه " کیمی ایفاده لر ایشلته ده بدیعی پیرویملارلا آتئزیمی ماتئریالیزمی اوزاقلاشدیرماقدان اؤترو یئگانه یولو محض ایسلامدا اولدوغونو گؤستیریدی. بو دا اؤز نؤویه سینده سلفلریمیزین بدیعی ایرسی نین یاشاماسینا بعضی وطن

عروس طرره سی شیرین کیم مشوس اولور
باشینا تاخماسا هرگاه شانه مکتب.

آچاندا دورج دهن دور تۆکر موعلملر
جواهرات ایله دولموش خزانه مکتب.

دئسم بئیت خدادیر دئیل خیلاف سؤزوم
قیزیلدان اولمالیدیر اوستوانه مکتب.

وطن جوجوقلارین قیلگه ایله اول کسدیر
کی وارین ائیله یه وقفی عیانه مکتب.
سمندیتی سیکسوز اولوردو جنتی نین
اگر دیدی اونا تازیانه مکتب. [۴.]

سوسیالیزم رئالیزمی دئیلن بیر ادبیات شوناسلیقدان
تورکچولوک ایسلامچیلیق ایدئاسی ایله چیخیش ائدن
صنعتکارلارا قارشی دوشمنجه سینه موناسیبت بسلنمیش
اونلار " مرتجع " دامغاسی وورراق یارادیجیلیقلاری
حاقیندا چوخ آز معلومات وئرلمیش بو معلوماتلار دا
اونلارین علیهنه گویا ادبیاتا گتیردیکلری " ضیائلارلار "
علاقه دار اولموشدور. لاکین توتالیتار سووت قورولوشو
داغیلاندان سونرا تورکچولوک ایسلامچیلیق ایدئاسی ایله
چیخداش اولونان صنعتکارلار زامانز اوزه چیخاریلیمیش
و ۲۰-جی عصرین اوللری نین ادبیاتی محض اونلارین
یارادیجیلیق کرئدوسو ایله اینکیشاف اتدیگی خالقین
گۆزونون آچیلماسیندا معاریفلنمه سینده محض اونیلارین
عوضسوز خیدمتلری اولدوغو مئیدانا چیخمیشدیر. چونکی
۲۰-جی عصرین اوللرینده بولشویک مطبوعاتی نین
بوراخدیگی آنتیزم زهری ایله خالق دیبی گۆرونمه یین
بیر اوچوروما آتا بیلردی کی بو دا عمومیتله آذربایجان
خالقی نین وارلیغینی سوال آلتیندا قویوردو. اؤنجه ایسلام
دینینه تورکچولویه مطبوعاتدا نیفرتلرینی بیلدیرن
بولشویکلر داها سونرا سیلاحا ال آتاراق آذربایجان
خالقینا قارشی سوی قیریم باشلادیلار. تصادوفی دئیل
کی ۱۹۱۸-جی ایلین مارتیندا شومیانین باشچیلیغی ایله
۲۵ مینلیک بولشویک اوردوسو ۲۵ مینلیک داشناک
اوردوسو ایله بیرلشیب آذربایجان خالقینا قارشی قتل عام

ابدان حدیثی ۱۲۹۳ ایلدیر کی خالقین ایپینی اللرینده
ساخلادان شخصلره معلومدور. اما اونلار بعضی سببلره
بینان بو چاغاچان نه کی اول حدیثی خالقا بیان ائتمه
ییبیلر اما اؤزلری ده اونون دالینجا اولماییب مسلمان
میلتنی سرگردان قویوبلار. چونکی قزئتین مورادی
خالقین گۆزونو آچماقدیر. اونا بینان پیغمبر (ص) ۱۲۹۳
ایل عمل اولونمایان قؤوسونو خالقا بیان ائتمک قزئته
واجیبیدیر " .

۱۹-جی عصرین ایکینجی یاریسی ۲۰-جی عصرین
اوللرینده فعالیت گؤسترن او جومله دن مجمع الشعرا " دا
بو فیکیرده ایدی کی خالقین گله جگی نین ده اینکیشافی
یالنیز ایسلام دینی ایله ممکندور. لاکین اونو قورویوب
یعنی تاریخی شرایته اوغونلاشدیرماق لازیمدیر. بو سببدن
ده یئنیئتمه لر گنجلر پیغمبر (ع) مبارک
حدیثشیریفینه اوغون اولاراق ایلاهیات علملریله یاناشی
دونویو علملری ده اؤیرنمه لی و ایمکانلاری داخیلینده
اؤزلریندن سونرا گلن نسیلره تدریس ائلمه لیدیلر. اونلار
اؤز پوبلیسیستیک شعیرلرینده اثرلرینده آچیقآیدین ثوبوت
ائیدیردیلر کی موعاصیر جمعیتی دیدیپارچالایان موباریزه
لره موحاریبه لره یالنیز بو واسیطه ایله سون قویماق اولار.
علمه ساوادا اولدوقجا یوکسک قیمت وئرن میرزه
عبدالخالق جنتی مکتبده اوخویان جوجوقلارین ایشیقلی
بیر سعادتته نایل اولدوغونو عئینی زاماندا ایمکانلی
اینسانلارین مکتب آچیلماسی اوچون عیانه وئرکن
جوجوقلارین قیلگه ایله چئوریلدیگینی شیرین لهجه لی و
لطیف پوتتیک لؤوحه لرله گۆز اؤنونه گتیریر:

سریرخامه اوخورسا ترانه مکتب
هامی جوجوقلار اولورلار روانه مکتب.

کیم ایسته بیر کی هر بزمده مصدر اول
گرک مقامی اول آستانه مکتب.

عجب دئیل اول گر سرجه شاهباز اولسا
غذا و اشربه سی آب و دانه مکتب.

نه شهردیر نه ده قریه دئیلیمی قبرستان
هر اول بلد کی یوخ اوندان نیشانه مکتب.

تورک دوغوسو ميلت حيسسى كۆكلنسين.
غرب ايسته مز توركون جانلى داماريندا
توركون اسلاميت قانى آخسين يئنه
غرب ايسته مز - بير سۆز - جاھان يوزونده...

فقط ائى آرسلان يوركلى بيم
ائى ايگيد قهرمان رشيد توركوم!
الده توركلوك نيشانى آل بايراغى
بو چكيشمه جاھانينا چيخاراق
ياشاسين تاجيدار ميلت!
ياشاسين شھريار ميلت! [۶]

امين عابد اؤز پوئتيك دستخطيله همين دؤورون منظره
سینی گۆز اؤنونه گتيريردى. حقيقتاً ده بو ائله بير دؤور
ايدى كى خالق تهلوكه لر بورولغانيندا چاپالاييردى.
شاعيرلر توركچولوك اسلامچيلىق مفكوره سى ايله
وطنپرورليك مؤوضوسوندا اثرلر يازير خالقى ايستيقلالا
سسله بيردى. لاکين گنجلىرى يئنيئتمه لرى ده
موسقتيلىيه سسله مك حاضيرلاماق لازيم ايدى. بو اساس
مثله لردن ايدى. چونكى هر ميلتين گلگه جگى اونون
گنجلىرى نين هانسى شكيلده يئتيشمه سيندن آسيليدير.
بو دا او دؤورون شاعيرلرى نين عمدە وظيفه لریندن بيرى
ايدى. بو سببدن ده اونلار گنجلىرى وطنپرو ليگله
معاريفلنديرمكدن اؤترو داھا تئز آنلاشيلان تئز قاورانان
اثرلر مئيدانا گتيريرديلر. گنجلره يئنى يئتمه لره بيربيرى
نين اليندن توتماغى هم راي اولماغى ميللى و دينى
ديرلره حؤرمت بسله مگى حالالليقلا ياشاماغى
بؤيونيكيچيگين يئرينى بيلمگى علم اوخوماغى ساواد
آلماغى ان اساسى ايسه وطنى سئومگى تؤوسيه
ائيديرديلر. چونكى بو جور معنوى كئيفيتلرى اولان
اينسانلار دوشمنه هئچ واخت باج وئرمز وطنينى نه بين
باھاسينا اولورسا اولسون ان گوجلو دوشمندن بئله قورويا
بيلر. نئجه كى گؤزل تربيه گؤرموش وطن سئوگيسيله
بؤيوموش آذربايجان عسگرلرى ۴۴ گونلوك موھاربيه ده
آزغين دوشمنلرى محو ائده رك ازه لى تورپاغيميز اولان
قاراباغى منفور ائرميلردن گئرى آلدبلار. او دؤورده ده بونا
بنزر آبي هوا وار ايدى. دوشمن چوخ دوست ايسه آز ايدى.
خالقيميز تكلنديكجه تكلنمكدە ايدى تك ائرميلر دئييل

باشلاديلار. لاکين محض خالقين دوھالارى نين على بى
حسين زاده نين احمد بى آغا اوغلونون محمد امين
رسولزاده نين و باشقالارى نين خالقى توركچولوك
ايسلامچيلىق بايراغى آلتيندا بيرلشديرمك ايدئيالارى
خالقى بو قتل عامدان بلادان خيلاص ائله يه بيلدى.
ياراديجيلىغلاريني توركچولوك ايسلامچيلىق ايدئيالارى
ايله كۆكله ميش شاعيرلر ده باشلارى نين آلتينا ياستيق
قويوب ياتماميشديلار. اونلار دا قلملرينى سونگويه
كئچيريب باجارديقلارى قدر دوشمنله ساواشيديلار. مثلن
چوخ گنج اولماسينا باخماياراق خالقين باشى نين اوستونو
آلاجاق تهلوكه لرى چوخ گؤزل آنلابان امين عابد بؤيوك
اوستاليقلا يازيردى:

" ايگيد بيم سنين قلبين بير ايشيqliق سما اولسون
آي ييلديزين گونش كيمي شنليك نورو ساچسين دايم.
حياتى نين ان قارانليق گوشه سينه ضيا دولسون
اوزرينه ياوروجوغم نورانيت اولسون قايم.
منيم قلبيم بير لانه ملالدير كدورتين
ان حوزنلو قملى قوشو اوندا ياشار.
منيم قلبيم بير عالمدير ان زھرناك بير حياتين
سون گونلرى اوندا كئچير.
بير افتخار...
توركون سنين يازيق اولدو قايعيلاردان گؤز آچمادى.
هر ئانيه اونون اوچون مين درديله دولو اولدو.
هر دقيقه اونون اوچون مين غوصه لى بير ايل ايدى.
هئچ بير يئرده سانيمادى
هر مكدان آدى سانى چيخاريلدى
ايستاتيكدن ده تميزلندى نامى.
آوروبالى طرفيندن ان سونوندا
تاريخدهاولو آدمشوت اولوندو شانلى آدى.
توركون دردى غايت بؤيوك ساناماقلا توكنمزدير
توركون دردى بير جاھان كى
يئنياسگى
موباريزلر اوندا باقى.

غرب ايسته مز توركون ياشيل سماسيندا
بيرليك ساچان ييلديز گونش آي بولونسون
غرب ايسته مز توركون گئنيش اورگينده

علی عباس مزنیب ده " طاعون " اوندە اوغلونا نصیحت ائلمکله بوتون یئنی یئتمه لره گنجلره اوز توتور و ایسلام اخلاقی ایله اخلاقلاماغی تۆوصیه ائدیر چونکی نیجات قور تولوش یالنیز بوندادیر:

مومکون اولدوقجا ائی گۆزوم نوری

فقرا یا حمایت ائت طوری.

دوشگونه قیل کؤمک بدون ی سوکوت

یخیلان کیمسه نین الیندن توت.

ایکی کؤینک وارینسا شوؤوقیله

چیلپاغا عطا ائیله.

یوردو یوخ بینوایا یاتماق اوچون

یورد وئر آخیر غمین داغیتماق اوچون.

دئیل اینصاف کی یئیییاسان

یورد سوزو دیشاره قهریله آتاسان.

بو دئیل حکیمتیطبیعت اوغول

بو دئیل ایقتیضای ی خیلقت اوغول.

بیر بیرینه ائتمکچون ایمداد

اولموش اینسانلار عاقیبت ایجاد.

بیر بری نین چتین ایشین آسان

بورجلودور ائتمه یه بوتون اینسان.

بودور آلاسه حؤکم ائدن بیرلیک

بودور اینسانلارا اولان دیریلیک.

عقلا بو ایشی قبول ائتمیش

بوسبوتون آرزوسونا یئتمیش.

بؤیله معقول ایشی گۆزوم دایم

ائله نازلی وطنده سن قایم.

بو ایش ایله وطن اولور آباد

بو هونرله وطن اولور دیشاد.

ائده جکسن بو ایش ایله افزون

قبیره روح ی مذنبی ممنوعن. [۱.ص.۴۷]

علی عباس موزنیب حئیرت آمیز شکیلده معاریفچی پوبلیسیست ایدی. او تورکچولوک ایسلامچیلیق ایدئیلاری ایله خالق معاریفلندیرمکدن اؤترو دؤوریمبوعاتدا " موللا نصرالدین " ده " زنبور " دا تازه حیات " دا " اتفاق " دا " اقبال " دا " دیریلیک " ده " بابایی امیر " ده " اووراق نفیسه " " شیحوبی ساقیب " و س.

روسلار اینگیلیسلر و باشقا بیرتیجیلار آذربایجانلی پارچالاماغا خالقیمیزی ایسه یئر اوزوندن سیلمه یه حاضر ایدی. اؤز ده بو آزمایش کیمی خالقین اؤز ایچیندن ده روسلارا اثرمنیلره ساتیلیمیش رذیل اینسانلار دا خالقین آیاغی نین آلتینی قازماقدا ایدی. بئله اولان تقدیرده گنجلره بیر چوخ شئیری باشا سالماق ان اساسی ایسه دوستو ایله دوشمنینی تانیتماق لازیم ایدی کی تک باکی دا دئیل آذربایجانین هر بؤلگه سینده دونیانی درک ائله ین گۆز و آچیق شاعیرلر بونا بؤیوک جوشقونلوقلا سعی گؤستریدیلر. مثلن میرزه عبدالخالق جنتی نین اوغلونا خیتابن قلمه آدیغی " اؤبود " آدلی " مسمت مستزاد " ی اوغلونون تیمثالیندا بوتون گنج نسیله عئینی زاماندا مکتبلیلره عنوانلا ییردی:

" هوشیله ائشید پندیمی ائی ارشدی ائولاد.

فهم ائت خلف اوغولوم.

ائولادینی هر فئده قیل مرشد اوستاد.

فهم ائت خلف اوغولوم.

اوستاد اونا دئرلر کی ائده مردومیارشد.

فهم ائت خلف اوغولوم.

ارشاد ائله ین کیمسه گرک عاریف و آزاد.

فهم ائت خلف اوغولوم.

باخ چشم بصیرتله عزیزیم بو خمیره

بیل دیقته شایان.

جهل ائله مه سین عقلینی آینه تیره.

چون مردومی نادان.

هر پند کی وئردیم اونی یاز لؤوحی ضمیره.

چون آیه - ی قرآن.

بیر حرزدیر اینسانی ائدر بو اورراد

فهم ائت خلف اوغولوم.

چون جنتی بیر پیریجهاندیده دیر اوغولوم

تاریخه بلددیر.

وئرسه هر اؤبود جومله سی سنجیده دیر اوغولوم

میزانیخیرددیر.

بیل تجروبوو علم یکی دیده دیر اوغولوم

بیر یاخشی سنددیر.

دوست دوغرو دئگیلمی وئرین بونلارا ایسناد

فهم ائت خلف اوغولوم. [۷]

نین اوغوزلاردا مئیدانا گلدیگینی آشکارا چیخارمیش و ثوبوتا یئتیرمیشدیر کی قدیم قافقازدا ایراندا و ایراقدا ادبیات محض بو اراضیلرده چوخچوخ قدیملردن یاشایان تورکلر طرفیندن یارادیلیمیشدیر:

" بو گونکی وضعیتده گۆره دربنددن باغدادا خوراساندان قارا دنیزه قدر یاییلان گئنیش تورپاقلار اوزرینده یاشایب دا عئینی دیل و لهجه ایله دانیشان تورکلرین یاراتدیغی ادبیات بیزیم ادبیاتیمیز دئمکدیر. " [۲.ص.۴۰]

بیر مثله ده وار کی باکی ادبی محیطی نین یئتیشدیرمه لری ۱۹-جو عصرده ع.ا.باکیخانووون تورکچولوک ایدئیلاری ایله کۆکلنمیشدیلر ۲۰نجی عصرین اوللرینده ایسه آذربایجانین حاقیقی بؤیوک موتفککیری تورکچولوک تورانچیلیق ایدئیلاری ایله خالق ایشیقی گله جگه سسله ین ح.ب.حسینزاده نین اطرافیندا بیرلشمیشدیلر بو موتفککیر ایسه ۱۹۰۹جو ایله م. ف.اخوندزاده نین روسآوروپا عالیملری طرفیندن دستکلر وئرلمیش الیفبانی دیشمک اوغروندا آپاردیغی ایصلاحاتلارین آنتیتورک آنتیسیلام ماهیتینی داشیدییینی گۆسته رک کسکین تنقید ائده رک یازیردی:

" الیفبا ایصلاحاتی " نین (بونا " دین ایصلاحاتی " دا علاوه ائتمک لازیمدیر) طرفدارلاری نین (آخوندزاده شاه تاختلی) طیفلیسدن بونو بیان ائتمه لری چوخ دوشوندوروجودور.

اوچ یوز میلیون اینسانین الیفباسی نین یئتمیش میلیون تورکون ایملاسینی بیر حؤکم سی قارقوشو ایله تورکون ایسلامین مرکزیندن اوزاق اولان یووالاریندان بیردن دیشمک ایسته بیرلر! حالبوکی بؤیله مهم بیر امر اوچون کندیلرینده لازیم گلن معلوماتدان اثر بئله یوخ! تورکون ایملاسینی ایصلاحی اوچون دئییل صرف و نحوی (ایلاهیات عللملری. س.احمداووا) مکمل بیلیمک بلکه بوتون تورکلرین تاریخینه ادبیاتینا ائتنوقرافیاسینا فونولوگیاسینا حاققی بیر آشینا بولونماق طلب ائدر. " [۳.ص.۴۰]

قزئتورناللاردا آرامسیز اولراق چیخیشلار ائدیر پروبلنملری سیخینتیلاری چاتیشمایان جهتلری گۆستیر خالق بیرلییه هم رای لیه وطنپرورلییه ظولمه زوراکیلیغا قارشى مباریزه یه سسله بیردی. ادیب چوخ گۆزل آنلایردی کی خالق اؤز یئددی آرخا دؤنه نینی اجدادینی سوینوکؤکونو تاریخینی بیلیمه سه هر یئتن اونو آلداداجاق هر کس بیر دامغا یاپیشدیراجاق تاریخی تحریف اولوناجاق حوقوقو تاپدالاناجاق میلی منلیگی آياقلار آلتینا آتیلجاجدیر. اودور کی پوبلیسیستیک فعالیتینده اساس تورکچولویه ایسلامچیلیغا عئینی زاماندا تورک تاریخینه اجدادلاریمیزین کیم اولدوغونا چوخ بؤیوک یئر آیریردی.

تدقیقاتچیمیز ایسلام آغایئو بونا رغنم یازیر:

" رومانیکلرین یارادیلیمیندا باشلیجا یئر توتان تورکچولوک ایسلامچیلیق تورانچیلیق کیمی ایدئیلار موزنوب ین ده یارادیلیمیندان یان کئچمیر. او قدیم تورک تاریخی قدیم تورک ادبیاتی نین ایلکین اؤرنکلی ایله ملاراقلانیردی. قدیم تورک ادبیاتی نین اثرکن دؤورلری نین نومونه لری حساب ائدیلمن اورخون یئنیسی عابیده لری حاقیندا معلومات وئریر کولتیغین عابیده سینی آراشدیریردی. حال بوکی بو دؤورده هئچ کیمین یارادیلیمیندا اورخون یئنیسی عابیده لرینه بئله مارق گۆستریلمه میشدی. او قدیم تورک طایفالاری قدیم تورک یوردلاری قدیم یازیلی آبیده لریمیزین تدقیقی ایله ماراقلانمیش او باره ده موختلیف سبگیلی یوکسک علمی اهمیتی اولان مقاله لر یازمیشدیر. تدقیقاتچیلار اونون آرخیوینده کول تیغین عابیده سی نین جنوب حیصه سی نین قدیم تورک الیفباسی ایله اولان نوسخه سی اولدوغونو بیلدیریرلر. " اوغوز تورکلری " " دوققوز اوغوزلار " " کوپ قبییرلر " " تورکجه قزللر " " تورک اولوسو اویماق بیرلیگی " " تورک ایمپراتورلوغو - ائلخانلیغی " ادلی مقاله لر خالفا میلی اؤزونودرکین آراشدیریلیماسینا یؤنلتمیشدی. "

علی عباس موزنییین کیچیک قارداشی امین عابد (۱۹۳۷-۱۸۹۸) ایسه " آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی " کیتابیندا آذربایجان تورکلری نین عشیرت قبیلهلطایفا دؤورونده باشلانیدیغینی آذربایجان خالق نین اجدادی نین اوغوز تورکلریله باغلی اولدوغونو شیفاهی خالق ادبیاتی نین ایلک نومونه لری

چارراهیندا یاییلیردی هئچ نه قانمیردیم . تکجه او ماهنی و موزیک لره قولاق آسیردیم کی آدم ایستیردی اونلارلا اویناسین و بیربیری نین باش گوزون دن آتلانسین . آما منی اوزه ن بیر حسرت ایدی کی ائویمیزده کیتاب کی هئچ حتتا بیر ورق کاغذ دا یوخ ایدی کی گتیریپ آتام بو آلولارین ایچینه . آما او اوشاق لار کی ائولری دره نین یو خاریسیندایدی هره بیر قوجاق دولو کیتاب لا گلیب اونلاری سایفا - سایفا جیریپ اودلارین ایچینه آتاراق آلولانیردیلار . اوشاقلارین بیر یینه یاخین گندیب کیتاب ایسته یه رک اودا منی اوزمه دی . بیر بوجاغا گندیب ایستیردیم کیتابی جیریپ ویریق ویریق ائده م کی گوزوم توخوندو بیر گؤیرچی نین عکسینه و حئیفیم گلدی او قوش اود آلو ایچره کباب آلا . اوغورلوقجا کیتابی کؤینه بییم آلتیندا گیزله دیب ائله قاجدیم کی ائوه یئتیره نه جان نئچه یول قارلارین اوستونده زویوب یئره دیدیم . اللریم سویوق دان دوناراق بیر پارچا بوز اولموشولار .

بیزیم هئچ واخت اوتاغیمیز ایستی دئیل دی.. تکجه گنجه لر ائده بیلیردیک قیزارمیش کؤمورلری مانقالا قویوب اوستونو کول لر ایله چولقالاییب قویاق کورسونون آلتینا کی سحره جان دونمو یاق . کورسونون یورقانیی چکدیم باشیما کی بیر آزجا دا اولسا جانیم قیزا . بارماقلاریم کئی دن کی چیخدی باشلادیم کیتابی ورق له مه یه و من کی قره قوره یازی لاردان رادیودان ائشیدیله ن سس لر کیمی باش چیخارتمیردیم شکل لری گؤرچک تعجبوبه دالدیم . او آداملارین عکیزلرینی گؤروردو کی که کوچه بازاردا اونلاری هئچ گؤرمه میشدیم . هابئله گؤرمه دی بییم حیوانلارین عکیزلرین دن ذوق آیردیم . من کیتابی بیر تنیکه قوطو دا کی ایچی

اویکو - حکایه ÖYKÜ- HEKAYƏ

قان بایرامی

علیرضا ذیحق

دئیردیله جشن دی و دونوب کیریمیش ال آیاغیمیز جان تا پمیشدی . خالقین های کوی و شن لی بی کی قالابالیق بیر دوروم دا قوال و دونبک له اودآلوین دؤوره سینده یاللی گندیب اویناییر دیلار جیریپ باشماق لاریمیزی و داغلمیش کؤهنه پالتارلاریمیزی یادیمیزدان چیخارتمیشدی . بیزلر کی درین فلاکت لرین اوشاقی ایدیق مین لر جوت یون جوراب توخوساق دا اونلارین بیرینی گئییه نمیردیک . آلولار کی آغاجلار بویو جا اوجالیردیلار ایستی لری نن بیزیم بدنیمیزی و جانیمیزی قیزدیریردیلار . حتتا او آلولار اوستوندن کی بیزه بوی وئریردیله آتلانارکن کئفیمزه کئف چیخان یوخ ایدی . او زامانلار منیم یئددی یاشیم وار ایدی و رادیونون گلن اوجا سسیندن کی شهرین مرکزی اولان

اوشاقلاریندانام . سونرا گۆز لیریم قره لیب داها هئچ نه بیلمه دیم .

آنم سونرالار دئییردی : " یئددی گون تامام دمیرچی لرین کوره خاناسی کیمی جانین داغ ایدی و هر گون او کیشی سندن خبر توتوردی . آخیردفعه ده کی گلدی بیر اوووج پول وئردی کی قیشین سویوغوندا اودون و یئمک آلیب گون کئچیره ک . خرج ائتدیک دن سونرا دا الی میزده بیر شئی قا لدی کی آتان گندیب سیار ساتیجی لیق لا مشغول اولدی و گونده لیک روزی میزی

چیخارتدی . تکجه اونا بیر سؤز وئردیم اودا او کی سنی مدرسه یه یوللایاق . دئییردی قان بایرامیندا اوغونو آلدن وئرسه ده عوضینه سنی تاپپ کی بیرگون اؤزه ن گوره بیر کیشی اولاجاقسان .

بیرگون یادیم دوشدو یارما قابیندا بیر کیتاب گیزلت میسه م و گئتدیم دالیجا . من کی اوچ دؤرد آی ایدی مدرسه یه گئدیردیم و الیفا دان بیر شئی آنلاییردیم نه قدر چالیشدیم اوندان بیر شئی آنلایانمادیم . تکجه ائده بیلدیم اوز قاپاغیندا کی یازینی هوججو لوب اوخویام . بو دیل اودیل ایله کی بیزه درس وئیردیلر فرق لی ایدی . کیتابین دیلی بیزیم آنا دیلیمیزده ایدی و من تصمیم توتدوم او کیتابی مدرسه یه آپاریب آقا معلیمی میزه گؤسته رم . آمما تاکیتابی وئردیم بیله سینه اونون رنگی قاچدی و چوخ تله سیک له آندی سوبانین آلولانان اودون لاری نین ایچینه . او قان بایرامیندا یانان کیتابلار یادیم دوشدی و بدنیم آسه رک اوزاقلادیم . زنگ کی وورولدو اهمالجا کیتابین قضیه سین دن سوروشدو و ماجرانی ائشیتدیک دن سونرا یواشجاسینا دئدی : " کیمسه یه بیر سؤز دئمه . ایکی میزی ده اذیت وئره رلر . بیر آز کی بؤیودون او کیتابین تاینی سنه قایتاراجام !"

دولو یارمایدی گیزلت دیم و یئنه چیخدیم ائشی یه کی اوشاقلارا قاریشیب کیتابلارین آلولاری نان قیزیشام

بؤیوک لرین آغزیندان هیتلر استالین و پیشه وری کلمه لری دوشموردی و دال بادال اوفایتون لاردا سوز گئدیردی کی قرار ایدی

آلولارین ایچیندن کئچه لر . چوخلاری چیخیردی داملارا و منده اونلارا قاریشیب چیخدیم یوخاری وماغازا لارین دامیندا ایدی کی گوردوم بیزیم محله میز شهردن نه قدر دئسه ن چوخورلوقدادیر .

هامی هورا چکیردی و یاشاسین شاه باغیرارق فایتونلارا منتظیر ایدیلر .

فایتونلارا ایکی آت باغلابی نه گوجلری وار چاپیردیلار و جماعت شن لیک قوپاریب او آداملاری گؤستیردیلر که اللری کندیری نن فایتونلارین دالینا باغلانمیشدی و موردار ات کیمی یئرده سوروتده نیردیلر . قارلار و خیابانلارا دؤشه نمیش داشلار اونلارین قانی نان قیرمیزی رنگه چؤنوردولر . آتلار آلولاری گؤرچک دالی قایدی اراق وار گوجونن شاللاق یئییردیلر و اودالو لار ایچیندن کئچیردیلر . فایتونلار اوزاقلارکن یئرده سوروتده نن آداملارین ساچلاری آلولانیردی .

آداملار فایتونلاری ساییب دئییردیلر : " بیرمی بیرد نه ایدیلر و بیر اتلی داشقادا داللا ریجا . "

خالقین رقصی و چالیب اویناماسی بوز کسمیش قانلارین اوستونده دوام ائدیردی کی منیم اوره بییم بولاندی . سویوق دان تیتره ییب دوردوغوم یئرده زویوردوم کی یاشیل گؤزلو بیر کیشی کوتونو آی نین دن چیخاریب سالدی منیم چپی نیمه . سونرا منی دالینا آلیب دامین پیله لریندن منی آشاغی یئندیردی . سوروشدو : " ائویز هاردادی ؟ " منیم کی دیل دوداغیم سویوقدان کیریمیشدی تکجه بونو دئییه بیلدیم کی دباغ خانا چوخورونون

هئج ایگیدین بختییا تمه سین الله
شکراولسون گلیبنا نامو گوردوم

(صیاد) دئییر کیمسه آنا اولان ماز
آنا تک اهدینه هئج کیم دولان ماز
ایلقارینه صادق اولوب قالان ماز
شکراولسون گلیبنا نامو گوردوم

گوزل قارداشیم

دکتر حسین شرقی حاققینده
یازان آشیق صیاد کلیرلی دیر

اورک بیر پارادیر جسم بدنن
اوره گیم ایستاییر گوزل قارداشیم
قلبیم چیرپیر اینان سندن اوتری
اوره گیم ایستاییر گوزل قارداشیم

دکتر حسین شرقی بویوک انسان سان
آذربایجانیمه اولو بیر جان سان
بی ندر خان ندر والله سلطان سان
اوره گیم ایستاییر گوزل قارداشیم

ترکون درگیسینی یازوب یاراتدین
ترکو قانمیاینین رنگین ساراتدین
کیم خالقی سومادی اورکدن آتدین
اوره گیم ایستاییر گوزل قارداشیم

بو آشیق "صیادین" قلبی آینادیر
بوتانریدیر شعری منده قاینادیر
حاق کلامیم قارداش جانا فایدادیر
اوره گیم ایستاییر گوزل قارداشیم

حاق کلامی

آشیق وشاعر صیاد کلیرلی دیر
لطف علمداردان قاینار بولاقام
یازیب یاراتماقا موشکولوم یوخدو

شعریمیز - سوزوموز ŞEİRİMİZ- SÖZÜMÜZ İKİ GÖZÜMÜZ

آنامی گوردوم

یازانی آشیق صیاد کلیرلی

صیادین آناسی (شهید آناسی دیر)

آلاهیم لطف ائتدی من ایچین دئییم
شکر اولسون گلیبن آنامو گوردوم
بوندان عزیز بیر گون نه اولارمنه
شکراولسون گلیبن آنامو گوردوم

آنا موقددسدیر هر بیر اولادا
آنادیر بیله سندنئییر مین جانا
کیم قدرین بیللمسه دئییم دیوانا
شکر اولسون گلیبن آنامو گوردوم

کیمسه نی آناسیز آتمه سین الله
بیر انسان فکرینی قاتمه سین الله

یا آل جانیم یا ایلقاریم • بومحنت دن منی قورتار
 حیاتیم سن حبیبیم سن • حکیم اول سن مریضن من
 فقط گورسم جمالین من • دواسی سن گوزل یاریم
 یوزابیلیم خیالیم نان • کچه بیلیم نیگاریم نان
 جفادیر گل آتما یاریم • دلروباسن گوزل یاریم
 گونش تک بیر چیخان گون سن اورگدن سیل غباری سن
 ایشیقلا نسین اورگ لرده • معما سن گوزل یاریم
 سئیرایلیینده خیالیمدا گلر مهرین دوداقیمدا
 گل آل مهیار سوراغیندا • پیمانی سن گوزل یاریم

قان ایلمه

ده دیم منی آتیب گتمه
 گل اوره گیی • قان اله مه ۲
 ده دی باخیب سفیلمه
 گل بیله هذیان اله مه ۲

ده دیم منیم بو گوز یاشیم
 اجازه ور • بی سوز آچیم
 اورگده قالدی سوز یانیم
 گل منی گریان اله مه

گولیب بیر آزمنه گدیب
 اورگ سوزین کیمه دیب
 ائیلده بیلیم بیله گدیب
 گل منی حیران اله مه

دردیمن یوخدی درمانی
 گوز یاشیمین آخدی قانی
 یاریم منن آلدی جانی
 گل منی بی جان اله مه

مهیارا وردیگین سوزی
 دانماگیلن ده نن دوزی
 چیخ سین یالانچینین گوزی
 گل منی قربان اله مه

ده نیزم گونشم سونمز اوجاقام
 سینمه م خزانه دیر گوهری چوخدو

هانکی بیر انسانی تانری ایسته سه
 حاققین درگاهینا اونو سسله سه
 خالیق بیر انسانی سویب بسله سه
 بول اندر روزوسون هر زمان توخدو

آغلایان گوزلری گره ک سیله سن
 بوتون نعمت لرین قدرین بیله سن
 حاققی پنهان ائتمه گل سال دیله سن
 قدر بیلمازلارین قسمتی اوخدو

عزتله " صیادی " بو یا یتتیریب
 بارگیر بیر آخاج تک یئرده یتتیریب
 کیمسه بد خواهیدیر اونو یتتیریب
 آلاهیون چوبوغو سس سیز چوبوخدو

عزیز الله علی وند (مهیار) بیر نچه شعر

پیمانی سن گوزل یاریم

همیشه سن خیالیمده گزیرسن آی گوزل یاریم
 یامان گونده یامان حالدا قاچیرسان سن گوزل یاریم
 خوش گونیمده ه سنده وارا سا منه نازلی جیرانسان
 خسته زامانیم هارداسان؟ گورمزسن گوزل یاریم
 منیله گل وفا گوستر • اورگده گورسنی ایستر
 اورگ سینسادوزلمزده • درمانی سن گوزل یاریم

خسرو و خوبان چه کرم

من اگر رسام اولام شکلیوی جیران چه کرم
 اوجا بیر زیروه باشی خسرو و خوبان چه کرم
 بیرچمن صیادیی یوخ • بلبلی بی حدوحساب
 مرغ عشق نازالییه • بلبل خوشخوان چه کرم
 بیرطرفین نوربیلای • سووازمزم ده ملی
 اللرین کیمسه دوتوب • حوری قیلمان چه کرم
 قاشینی آی گوره رم ماه دل آرا دیئرم
 خیلقته شوکرالیب • دردیمه درمان چه کرم
 سنی حاذیق بی طبیب • منده جانان خسته ن اولام
 گوزوم اوسته اللرین • چوخلیدا پنهان چه کرم
 بودو درمانیم عزیزیم • ده شفآ تاپدی مریضم
 دولانیب باشیوامن • جانیمی قربان چه کرم
 بیرگلستان هامی قوشلاردولانیر گول باشینا
 طاوس قاباقینده سوزه ن نیچه عنوان چه کرم
 مهبیارین گوز به بگی • بوالیم یا کس اته گین
 کسمه امیدیم عزیزیم • اولاحیران چه کرم

جیران چه کرم

اوجا بیر زیروه باشی خسرو و خوبان چه کرم
 بیرچمن صیادیی یوخ • بلبلی بی حدوحساب
 مرغ عشق نازالییه • بلبل خوشخوان چه کرم
 بیرطرفین نوربیلای • سووازمزم ده ملی
 اللرین کیمسه دوتوب • حوری قیلمان چه کرم
 قاشینی آی گوره رم ماه دل آرا دیئرم
 خیلقته شوکرالیب • دردیمه درمان چه کرم
 سنی حاذیق بی طبیب • منده جانان خسته ن اولام
 گوزوم اوسته اللرین • چوخلیدا پنهان چه کرم
 بودو درمانیم عزیزیم • ده شفآ تاپدی مریضم
 دولانیب باشیوامن • جانیمی قربان چه کرم
 بیرگلستان هامی قوشلاردولانیر گول باشینا
 طاوس قاباقینده سوزه ن نیچه عنوان چه کرم
 مهبیارین گوز به بگی • بوالیم یا کس اته گین
 کسمه امیدیم عزیزیم • اولاحیران چه کرم

مستانه اولم

مستانه گلیب • ای پیرمستانه اولم
 بیرده مستانه • گنج میخانه اولم
 من درویشم • نه قلندر می نابه
 زولفیمده افشان تو کولیب شانه اولم
 گویا شمعی که • طواف حرم ایلر
 یانار اطرافینده ده پروانه اولم
 من یتیمم • گوز یا شیمد ادر صدف
 منده یتیم کی • یتیمانه اولم
 بیگانه ساییلار گوراوز وطنیمده
 آنا یوردیندا غریب • بیگانه اولم
 ور نیزن میخانه • جان دودا قیما
 آواز نیی ایشیدیب جانانه اولم
 اوزونار صلیب • سینه نن آسیلمش
 گور بوینیمنان آسیلمیش مردانه اولم
 دیئرموغان ته چک ایران قدیم
 انصاف دیئل • بی چک بی چانه اولم
 اولوب افسانه حیاتیم بیله دوران
 افسانه قالبی قالا افسانه اولم
 گنج کاشانده یاندیم تک وتنه
 من شمع دگیلم • شمع تک سوزانه اولم
 سرباز جهادم و جنگه روانم
 انصاف هارا گتمیش • حقیرانه اولم
 یاندیران شهریارین • غمی مهبیاری
 بودردی چکه ن من • هوشمندانه اولم

Her ne gelmişse cahana, yol ile gelmişdurur,
Bir kadem taşra düşen biganeyi har incidir.
Şah Tahmasb'am, cihanda şah be şah nəsli-i Ali,
Yar ile yar olmuşam, sanma beni yar incidir.

Sultan Süleyman'ın cevabı:

Al-i Osman devletinde geydiğim turuncudur,
Mürtəd-i din olanı yer yutar [u] nar incidir.
Kaçuban kanda varasun tərki diyyar eyleyip,
Ha'inin miracıdır ahır anı dar incidir.
Seyd-i nahçir etmeğe dağlarla dostsa bir kişi,
Adetidir avcının daim anı qar incidir.
Görmedin mi seyyidi sen, yol ilə ne etdiğin,
Sor elinden Han Selim etdiğini ar incidir.
Şah Süleyman'am, cihanda al-i Osman nesliyem,
Sancak-ı İslam benimdir küfrü iman incidir.

۱۵جی یوزایلین تورک شاعیری «نعمت الله

کشوری» دن تور کچه بیر شعر

ای پری سنسيز پريشان روزگارم دوغروسو
سن گئندن برلو بی صبر و قرارم دوغروسو
یوز غمیم واردیر ولی بیر غمگساریم یوخدورور
بی دل و بی دلبر و بی غمگسارم دوغروسو
ناصرحا! گؤرسن منی رسوا ملامت قیلما کیم
طلبه لیک جانیمدادیر بی اختیارم دوغروسو
زوروق بیرله بزه نمیش یوزونو گوردوم بوگون
وئرمه دیم جانی یوزوندون شرمسارم دوغروسو
مئی گتیر ساقی منی قورتار نماز و روزه دن
کیم من اول زهد و ریادن توبه کارم دوغروسو
اؤلموشم هیجرینده جانا وصلدن جان وئر منه
کیم منی-ی بی دل سانا جان بیرله یارم دوغروسو
خلق دئییر کیم کشوری بیر عاشق-ی محروم ایرور
هر نه کیم دئرلر مانا یوز اونجا وارم دوغروسو

مخدوم قلی فراغی (۱۷۹۷ – ۱۷۳۳)

از بزرگترین شاعران و شخصیت‌های تورکان اوغوز (شرقی)
یعنی تورکمن‌ها به‌شمار می‌آید. وی در اشعار خود بیشتر

«شاه طهماسب» و «سلطان سلیمان» ین شعر ایله مکتوبلاشماسی:

شاه طهماسب:

شاه-ی مردان دئولتینده گئیدیگیم نارینجیدیر
نارا قارشى دورمازام زیرا بنی نار اینجیدیر.
شاه سلیمان گلدی بیزدن ائل ولایت ایستهدی
بیر یولا قویدوق بیز آنی یول اری زار اینجیدیر.
خانه سیندن چیخیبان داغلارا دوشسه بیر کیشی
باد اسر باران یاغار زحمت چکر قار اینجیدیر.
هر نه گلمیشسه جهانا یول ایله گلمیشدورور
بیر قدم تاشرا دوشن بیگانه‌یی خار اینجیدیر.
شاه طهماسب'م جهاندا شاه به شاه نسل-ی علی
یار ایله یار اولموشام سانما بنی یار اینجیدیر.

سلطان سلیمان'ین جوابی:

آل-ی عثمان دئولتینده گئیدیگیم تورونجودور
مورتد-ی دین اولانی یئر یوتار او [نار اینجیدیر].
قاچوبان قاندا واراسون ترک-ی دیار ائيله بیپ
خاینین معراجیدیر آخیر آنی دار اینجیدیر.
صید-ی نخچیر ائتمه‌گه داغلارلا دوستسا بیر کیشی
عادتیدیر آوجی نین دایم آنی قار اینجیدیر.
گؤرمه دین می سئیددی سن یول ایله نه ائتدیگین
سور ائیلیندن خان سلیم ائتدیگینی آر اینجیدیر.
شاه سلیمان'م جهاندا آل-ی عثمان نسلی'یم
سانجاق-ی ایسلام بنیمدیر کوفرو ایمان اینجیدیر.

"Şah Tahmasb" ve "Sultan Süleyman"ın şiir ile mektuplaşması:

Şah Tahmasb:

Şah-i Merdan devletinde geydiğim narincidir,
Nara karşı durmazam, zira beni nar incidir.
Şah Süleyman geldi bizden el, vilayet istedi,
Bir yola koyduk biz anı, yol eri zar incidir.
Hanesinden çıkıban, dağlara düşse bir kişi,
Bad eser, baran yağar, zehmet çeker, qar incidir.

مخدومقلی سین گرک دیر گوزله
هرنه قسمت بولسا تارتار ازله
دنیا مالین خرج ات یاغشی گوزله
یامانینگ یانیندان قاجاسینگ گلر

@TurkUygarligi

کریمی مراغهای

ثبت ائله ییب کیتابته بو سؤزو اهل داستان
عهد سلیمانا وئریب نسبتینی مورخان.

مجلسینه او سرورین حاضر اولاردی جن و انس
خیل وحوش و دیو و دد صنف به صنف جنس-جنس.

گوردوله کیم بو مطلبی ائبله دی قوشلار اتفاق:
علتی یوخدو بیز اولاق مجلس شاهدن اوزاق.

قوشلار ایچیننده های و هو اولدو اوجالدى غائله
گؤتدوله نامه یازدیلار بايقوشا بو سیاق ایله:

بیز ده شها بو عصرده علم و مدرّس ایستریک
سن بیزه لطف و مرحمت بذل ائله مجلس ایستریک.

بیز نه روا بو مجلسین فیضینه نایل اولمایاق؟
ئیله میشیک سلیمانا بزمنه داخل اولمایاق؟

شاه باخیب رعیتته بولدو صواب مجلسی.
بیر نچه انضباطیله آچدیلا باب مجلسی.

بايقوش او دمده اوز توتوب قوشلارا ائبله دی خطاب:
اوز ایچینیزدن ائبله یین بیر نچه شخصی انتخاب!

بیر ائله قوش وکیل ائدین مست ریاست اولماسین
دؤولته دینه میهنه فیکری خیانت اولماسین!

خلق گرگ وکالته بیر کسی انتخاب ائده
تا وطنه دوز ایشله یه ملتئی کامیاب ائده.

بیر ده وکیل اولان گرگ ملتته خیر خواه اولا
دؤولته خائن اولمایا جای وثوق شاه اولا.

به مسایل اجتماعی و سیاسی و اتحاد تورکان اوغوز شرقی
(تورکمنها) و تقبیح جنگهای آن دوران می پرداخت.

مخدومقلی همچنین مسائل اجتماعی هم چون چند
همسری سوادآموزی و نقش زنان در جامعه فقر و اختلاف
طبقاتی و... را مورد توجه قرار می دهد.

پدر مخدومقلی دولت محمد یکی از علمای بزرگ و مورد
احترام زمان خود بود که با تخلص «آزادی» آثار پر ارجی
را خلق نموده است.

مخدومقلی فراغی دن تورکجه گوزل بیر شعر:

دوراسینگ گلر

گوزل باردیر گوزل لردن زیاده
آنینگ خدمتینده دوراسینگ گلر
ادبلی ارکان لی ملایم زاده
تا اولینچانگ بیله یوراسینگ گلر

گوزل باردیر اوزین بویلی آلقیمی
قارانگق گیجه ده دوشر یالقمی
سوزله گن سوزلری مثللی بال کیمی
یانگاغیندان بوسه آلاسینگ گلر

گوزل باردیر گونده-گونده گورمه لی
شول گوزلینگ سیاه زلفینگ اورمه لی
دوکوپ خزینه نینگ زرین برمه لی
آنینگ سوداسیندا بولاسینگ گلر

بعضی گوزل سیرکا باسدیر ساچینی
آرتماز یومماز تاباغینی داشینی
سیلاماز آتاسین انه یاشینی
آنینگ خدمتیندان قاجاسینگ گلر

گوزل باردیر آق کاغذ دک بیله گی
جان ایچینده بیله بولار یوره گی
شیله گوزل مرد بیگیدینگ گره گی
نه حاجت ایسته سه بره سینگ گلر

قاز دئدی: سیز گلین منه رای وئترین وکیل اولوم
هم بلدم قضاوته هم ده اوزوندو ال-قولوم.

ذکر جلی قیافه لی نابغه یم دلاورم
یئرده تویوق هاوادا قوش بجرده هم شناورم...

@SheirOcagi

ووقار احمد الله بیزه صبر وئر

گئجه-گوندوز فیکر ائيله دیم
اهلی بئیته ذیکر ائيله دیم
اللهمیما شوکر ائيله دیم
الله بیزه صبر وئر .

مودزین وئردی اذان
اللهدیر طالعه یازان
رجب شووال راماضان
الله بیزه صبر وئر .

حایات گوناہ یا ثاواب؟
سوالا یوخدور جاواب
قلبیم اولوبدور کاباب
الله بیزه صبر وئر .

اورک درددن داغلانیب
زادگانلار یاغلانیب
باساراتیم باغلانیب
الله بیزه صبر وئر .

جان آلیر تاجلی بلا
دوشوروک حالدان-حالا
بوتون دونیا کربلا
الله بیزه صبر وئر .

چون نئچه قرنندن قاباق دوشدو بو امر اتفاق
اکدی نفاق توخمونو بیر نئچه صاحب نفاق.

ایندی ده صلح اولونماییب اکدیگی ریشه بر وئریر
قرن به قرن ایل به ایل ملتہ پیس ثمر وئریر.

سیز ده بو ایشده سعی ائدین بغض و عنادی بوشلایین
ملتہ شاهه میهنه صلح وصلاحی خوشلایین!

قوشلار او دم قاناد چالیب وئردیله جمله سس-سسہ
«هورا» سسیندن -الغرض- زلزله دوشدو مجلسه.

سرچه دئدی: سیغرجینین وار بو ایشه لیاقتی.
قارغا دئییردی: قیرغینین یاخشی چیخار وکالتی.

بعضی دئدی وکالتہ خلق اولونوب قولاقلی قوش
هم گوز آچیقدی کله لی صاحب عقل و فهم و هوش.

دورنا دئدی: گلین بالام بولبولو انتخاب ائدک
خوش دیلی وار وکالتہ یاخشیدی انتصاب ائدک!

بعضی دئییردی: بولبولون یوخ بو ایشه بصیرتی
عیاش اولوب کئف اهلیدی هاردا گوروب وکالتی؟

بوشلار ایشین قویار گئدر سئیر و سیاحت ائتمه گه
وقتی یئتیرمز اگلشیم مجلسه شرکت ائتمه گه.

قالخیب آغاج دلن دئدی: من ده بو بزمده وارام
واردی الیمده صنعتیم خلق بیلیر کی نجارام.

سسله دیلر: وکیل گرک سؤز بیلہ صنعت ایستمز
نچار اوغول خبیث اولار یوزده اونو دوز ایشلمز.

گوئی قجله بویوردو: من بو ایشه صاحب یدم
گر منی ائیلہ سز وکیل اجری ده چوخدو سیدم.

سسله دیلر: سیادتین ربطی نه دیر وکالتہ؟
سن نیبه اؤز مقامینی پیش گلیسن جماعتہ؟

بیری-بیرینه قنیم

سبزلار بیت الحز نیم

الله اولودور قنیم

الله بیزه صبر وئر .

شهیدلرین قوباری

قلبه نین نوباری

یا رب حفظ ائت ووقاری

الله بیزه صبر وئر .

حکیم محمدعلی هیدجی

حکیم محمدعلی هیدجی ۱۲۷۰ قمری ایلینده هیدج شهرینده (زنگانین ۷۰ آغاجلیقیندا) آنادان اولور. همن یئرده تحصیله باشلایئر و اونون داوامی ایچین ۱۲۹۷ ده قزوینه کوچور. سونرا نجف شهرینده فقه ایله اصول درس لرینی آلیر و و یوخاری معلومات ایله طلبه پالتاریندا وطنه قاییدیر و تهراندا ساکن اولور . اوردا چوخ طلبه لره تدریس ائلییر . و ۷۶ ایل عزتلی یاشاییشدان سونرا ۱۳۶۴ قمری ایلینده دونیاسینی دئییشیر و تانریسینا قارشی قانادلانیر . روحو شاد. یولو گئدرلی. (حکیم سوبای بو دونیادان کوچ ائلییر)

۲- اثرلری:

۱- شرح منظومه سبزواری

۲- رساله دخانیه

۳- دانشنامه

۴- تورکی شعرلر

۵- فارسی غزللر

۶- کشکول هیدجی

۳- حکیمین شعرینه گوره:

حکیم هیدجی آذربایجانین اوچ دیللی شاعری و فیلسوفی دیر. حکیم اوچ دیلده اثر یارادیر. اما او اوز دیلیندن یاخشی دیل سوزلرینی دوزگون دیمه گینه گوره و منظورون آیترت یئتیرمه سینه تاپا بیلیمیر نئچه نمونه بونو بللندیرمک اچین اونون دیوانین دان سئچیپ بورادا گتیریره م:

از آنجا که آرد تفنن طرب

به ترکی زنم از برای تو گپ

یا:

نوشتم من این داستان شگفت

به ترکی. خنک آن که پندی گرفت

یا:

دلم تنگ شد. پرشده حوصله

کنم ساز با لهجه ی خود گله

و یا:

چه پیچیده ای بر زبان دری

نه آخر تو از مردم ابهری

همه خوب رویند و ترکی زبان

ز فردوس آن خطه دارد نشان

حکیم اوز یوردونو هئچ زامان اونوتمور و هر یئرده اولموشسا ائله هیدج و زنگان دا یاشایئر و اوز اولکه سین بوتون اولکه لردن یاخشی بیلیر و اوز دیلداشلارین سئویر. او نموه لردن دیر:

مرا جایگه صفحه ی هیدج است

که بر نو عروس صفا هودج است

یا:

صفای صفحه ی شیراز گرچه مشهور است

هوای هیدج ما نیست کمتر از شیراز

یا:

اولار کی وصف ائلییلر صفاده شیرازی

منه گمان یوخی ترجیح هیدجه شیراز

یا:

فغان کی حسرتی قالدی اورکده هیدجین اول

سویوق بولاقلاری. باشی دومانلی داغلاری

یا:

اگر بو تورک منیم گوگومو آلا الهینه

باغیشلارام تئلینه اردبیل و خلخالی

اگنینه اولمادی پالتار. نظرده خوار گلور
 واریم عجب کی اگر هر نجه لباس اولسون
 گنینه اگنیمه من قیسسا یا کی دار گلور
 آلیب کمند صفت تسبیحی اله زاهد
 باخار گوعره کی هاچاغ دامنه شکار گلور
 بو حالی ترک ائله مهمل دانیشما هیدجلی
 بو سوعزده بعضی لرین قلبینه غبار گلور

فلکین غم و بلاسی مگر انتهایسی یوخدور؟
 بیر اوتانماز. عار بیلمز. نه دئییم حیاسی یوخدور
 بو سپهر دون و ناساز. ستمین ائدیبدیر آغاز
 ائله مز حیا. اوتانماز. بیرینه وفاسی یوخدور
 ائلیوب منی حواله گنه محنت و ملاله
 نئیلیوم؟ بو هرزه بختین منه بیر حماسی یوخدور
 ستم و غمی توکنمز. اوعلورمده رحمه گلمز
 بو زمانه نین منیم تک غمه مبتلاسی یوخدور
 دوتوب اود گنه آلیشما. بئله چوخدا پیس دانیشما
 بو سبب: سنینله آخر فلکین آراسی یوخدور
 بو سوزی دانیشماز عاقل. اولار گر بلایه قابل
 سوءله (سوءیله) هانسی شخص کامل الم و بلاسی یوخدور
 منی ده بیر اوعزگه لیلی ائله دی بو چوئلده رسوا
 بو بلالی روزگارین من ایله وفاسی یوخدور
 یوخ ائدن بیرى نصیحت. ائله سین اونا مذمت
 مگر ای منیم عزیزیم بو گونون صاباسی یوخدور؟
 عجب آنلاماز ایمیش سن. سییلین آغاردی بیلمه ن
 نه جهت بو شوخ و سنگین سنه اعتناسی یوخدور
 بو ظریف و شوخ و شیدا. ائله دی خیال گویا
 آتلیبیدی باشدا بور کی اوعزونون لباسی یوخدور
 دونو قالما ییبیدی بئلدن. شالی بئش قاریش غزیلدن
 آیقیندا کفش صاغری الینین حناسی یوخدور
 بونو بیل بو قدر پولسوز. پلو و پالاس و جولسوز
 یترین اولسا باغ جنت گنه ده جلاسی یوخدور
 بئلینی کسبیدی قاتما. دور آیاقه بوردا یاتما
 ائله فیکر عومر کئچدی گیوون قفاسی یوخدور
 ایشین اولدو ناله و آه. گذران دئییل بو بالله
 داخی ایسته مه بو عمری گئدیب اول صفاسی یوخدور
 ایشیمیز عجب شولوغدور. بیرى اهل درد یوخدور
 بابا مدرسه گوروبسوز کی اونون خلاسی یوخدور؟
 به خصوص اهل قزوین. کسه حق یئر اوسته نسلین

یا:
 های خمسه (زنگان) نین اول سویوق سولاری
 به هیدجین اول سرین هاواسی
 و یا:

اهل تفریش ایا کاش کی سینسین قلمی
 خلق تبریز همیشه ایتی اولسون قمه سی

غزلی

سبز باخون بخته هر اول کس بیزه همسایه گلور
 بیزه بیر آغری اولور درد و غمه مایه گلور
 قونشودان قونشویا گر آش گئدر. قورما گئدر
 بو بیزیک باشیمیزه داش گلور و قایه گلور
 گر بو معلوم اولوب گوندن ایشیق آیا بیتر
 ناتی آیدان دو تولور گون اوزونه سایه گلور
 هیدجی هیچ دانیشما. ائله اوعز پایبوه شکر
 دوعز اگر باشیوه گوعیدن کجک و پایه گلور
 گر الیندن توتا یئردن گوعیه آسان آپاریر
 اول کی گوعیدن یئره شانینده اونون آیه گلور

بو روزگار کئچر یاخشی روزگار گلور
 گوعیول داریخما غم ائتمه کی غمگسار گلور
 دو مان توتوب یئر اوزون. گر یاغار هوادن قار
 کئچر گئدر بو سویوق قیش. گئنه باهار گلور
 اگر او چاغ کی سفر ائتدی یار. گئندی بخت
 خوش اول گونه قاییدار بخت ایله ن او یار گلور
 گئجه گونوز چکرم آه تیکمیشم یولا گوعز
 گوعروم هاچاغ گئنه اول یار گلعدار گلور
 سولوب جاوانلیقمین رنگی. باش و قاش آغاریب
 بلی بهار بیتر لاله. قیشدا قار گلور
 تلسمه بو شهین عهدینده گر ستم یئتیشیر
 بو شهریار گئده ر. آیری شهریار گلور
 او شه کی دوشمنه ساتدی رعیتی گوعردون
 نجه اجل اوخونا سیننه سی دوچار گلور
 دولانما بوش به به (قدیم قوجالار دئیرمیشلر "بالام"
 کیمین بیر سوعز جوکدور باباجان. گئت اوعزونچو بیر ایش تاپ
 دئمه منه کی بگم (آقایام) کسب و کار عار گلور
 آدم او چاغ که گلور قونشی بور جونو ایستر
 باشارمادی وئره دونیا گوعزونه تار گلور
 مثلده وار کی ایگید اوندی دوققوزی دوندی

لاف وورما هیدجی بو ادعاندن ال گوتور منی تک قویمویون

بهار عمر خزان اولدو. یاغدی باشیما قار
 بو گون گول اوزلری سئوماق. اولوب منیم چون عار
 منه دئیر لر قوجالدین. جوانلیق ائتمه. ولی
 او زاد کیم اولدو طبیعی نئجه زوال تاپار؟؟؟
 من ائیلرم بو محبت اودون اورکده خموش
 اگر حرارتی زایل ائده اوزوندن نار(اود)
 محبت اهلی ملام و مذمته باخماز
 بو سوزلره قولاق آسماز اگر حقیقتی وار!!
 من اول کسم کی هوی(ا) و هوسله مشهورم
 او سرخوشم کی آدیم عشق ایله اولوبدور جار
 یاپیشدیرار ایکی بیگانه نی علاقه عشق
 بیرین بیرینه نئجه ایکی تخته نی مسمار
 اگر گوزلری سئوماق منیم گوناھیمدیر
 بو بیر گوناھدیر کی اوندان من ائتمم استغفار
 صبا پیامیمی جانانیمه یئتیر. دئی کی ای
 سوزی یالان. اوزی نامهربان. وفاسیز یار
 سنه گوره گوتوروب مندن ال قمو اقوام
 سنین یولوندا شماتت ائدر منه اغیار
 اگر سن ایسترن ای مغچه(مغچه) شیخ صنعان تک
 بویور سالیق قوجالیق چاغی بوینوما زنار
 بویون بلاسین آلیم. دور آیاغه مقدمیه
 نثار قیلماقا یوخ باش و جان ایچین مقدار
 قادان لیم گل اوتور دور یوه گزیم دولانیم
 نئجه گزر دولانار دور مرکزہ پرگار
 سنه اثر ائله مز ای عجب منیم آھیم
 من آغلیاندا گلیر نالیه در و دیوار
 هارا بو خلقین الیندن گندیم اولوم راحت؟
 گورون منیم چین اولوب بو گنک دنیا دار
 آدام کی ایستمز اولسون اوز اختیار ایله
 ن
 بو هرزه خلقی گورور اولماقا اولور ناچار منی تک
 قویمویون

بو گون اذیت یار و مذمت اغیار
 خدا بیلیر کی منی عمردن ائدیب بیزار
 منه بو عقل اذیت ائدیر. دور ای ساقی
 گتیر پیاله. آپار عقلی. جانیمی قورتار
 بنای عمرومی بیر جام ایله ائله ویران

همه نابکار و بی دین بیرى نین آتاسی یوخدور
 هانی ایندی ملا جعفر؟ اونا خصم اولایم
 ائلیوب یقین جزاده . بو عمل جزاسی یوخدور
 گله لعنت خدا به. یئته دردی منتها به
 دوشه قیرخ ایکی بلایه. ائشیدم دواسی یوخدور
 قوی ایتنه(ایتسین) سوعزون دانشما. من اوعلوم گل اوستون آچما
 گوعرون کی سد(سید) نقیبین بو سوعزه رضاسی یوخدور
 سن اوعزیوی ائتمه بی عار. سوعزی چوخ اوزاتما قورتار
 ائله مه کلامی تکرار. نه چون؟ اقتضاسی یوخدور
 بو کدورت و ملاله آلیب ایچ نئچه پیاله
 عبث عمری وئرمه باده. بو جهان بقاسی یوخدور
 سوءله ساقیا او مهور. سالما مجلسه هیاهو
 هانی مطرب غزل گو؟ نیی نین صداسی یوخدور
 تلف اولدو عمر هی هی. دور اولان اوشاقلارا دئی
 هانی دنیک و دف و نی؟ نیه بس نواسی یوخدور؟
 اولا گوش نه فلک کر. قالا مات چرخ چنبر
 دئمه سین کسی "مغنی" سسی نین غناسی یوخدور

ای گویول گل سن بو یار بی وفادن ال گوتور
 قوی سنی بو درد اولدورسون دوا دن ال گوتور
 یار و یولداشدان اومید اوز قوم و قارداش ایسته مه
 یوم گیلن بیگانه دن گوز. آشدان ال گوتور
 اوخشادین گول اوزلری اویدون بو قاره گوزلری
 حاصلی نولدو؟(نه اولدو) هوس بسدیر. هوان ال گوتور
 فتنه دیر عشق مجازی. فتنه دن قورماق گرک
 عشق نفسانی خطادیر بو خطادن ال گوتور
 ای منی گوزدن سالان مهر و وفاسیز سئودیکیم
 گر یوخون مهر و وفا باری جفادن ال گوتور
 وعده وئرمیشدین نئجه اولدو؟ عهد قیلیمشدین هانی؟
 کیم دئدی سن عهدیوی بسدیر وفادن ال گوتور؟
 زاهد بیچاره بسدیر. بیر بئله قیلدین نماز
 سبحه و سجاده نی یئق بو ربان ال گوتور
 بیر بئله ای خواجه یئقدین مال دنیا دویمادین؟
 تا نه وقته حرص؟ بو فانی سران ال گوتور
 تاجر بد نفس خوش ظاهر پیمبردن اوتان
 بسدیر ای نامرد. تنزیل و ربان ال گوتور
 ای داداش گئچدی جوانلیق. موسم سور و سرور
 یئق بساط عشرتی. سیر و صفادن ال گوتور
 تا بیلیرسن. عقله قوللوق ائیله نفسین بورنون اوو
 دوش پری لر آردینا دیو دغان ال گوتور
 اوز گماننده بودور. من عاقل و فرزانه به م

نفسین اوشاقدیر. دده وئرمز اوشاقه اوز
 تاپشیر خدا به ایشلری. شیطانہ وئرمہ باج
 دونیا عروسی نی. اربنه گوردو هیدجی
 یوخدور وفاسی. ائیلہ مه دی میل ازدواج منی تک قویموویون

آرتیق موعطل اولدوغونوزدان عفو دیله بیرم :
 ائشیتیمیشم ایکی زاد وار گتیرمک اولماز تاب
 بیرری فرق احبا. ایکنجی فقد شباب
 بو گون مجالی غنیمت بیل ای جوان قالماز
 همیشه عمر گولوستانی خرم و شاداب
 خدا بو عالمی. اسباب عالمی یارادیب
 گر کدیر. آدمه مطلوبه یئتماقا اسباب
 قیلیب مشیتتی محتاج خلقی بیر بیرینه
 دئییل گزاف بیلیر حکمتین اولوالالباب
 پیاده گئتماقا یولداس. اگر یوخون طاقت
 یوبانما وقت گئچیب. بیر اولاغ اوزونچون تاب (تاپ)

مجازی توت قباقه تا تاپان حقیقته یول
 دئمہ نه وئجه گلیر عقل و اصل و استصحاب
 اوتور سوزہ قولاق آس. اورگن اوغول اخلاق
 ائشیت نصیحتی. یاد دوت بالام آداب
 آتاسینه عاق اولان بالام چورک تاپماز
 انايه قوللوق ائله. گر اودا یوخوندور تاب
 قوزوم نظرده همیشه اوزون آریق ساخلا
 نئچون کی کوک قویونون باشی نی کسر قصاب!
 کیشی تاری سنی دونیادا خلق ائدیب آزاد
 سن اوزگه نی اوزووه ایستیرن نه دن ارباب؟!
 قناعت ائیلہ عزیز اول همیشه هر یئرده
 گلیر الیندن اگر وئر چورک سن اول ارباب
 خدا مقدر ائدیب روزی نی سنہ یئتیشور
 نه دیر بو حرص سالیرسان یئرہ گوپہ قلاب؟!
 منم کی شاه و گدادن طمع دیشین چکدیم
 منیم یانیمدا یوخی فرق تاجر و تونتاب
 او کس کی طاقت و تقوایی وار اونون قولیبام
 نه اول کی قیرخدی اوزون ائندی سورمه و سرخاب!!
 نماز قیلماق ایچین گوردو هیدجی یوخدور
 لیاقتی. ائله دی ترک مسجد و محراب منی تک قویموویون

دئییل بو عمر مگر مایه غم و آزار
 قیتیب نئجه دوه نین چیگنینی یوک آلتیندا
 سیخار. سیخیب منی بو روزگار ناهنجار
 گول. اوزون ائشیگه آندی پرده دن ای وای
 ائویم یئخیلدی کی بوندان سورا ایشیم دیر زار
 هانی او کس کی منیم حالیمایانا اورگی
 هارا گئدیم کیمه اوز دردیمی ائدیم اظهار؟
 منہ مذمت ائدرلر کی سن امه یارامان
 بو دوغرو دور من اوزوم بو سوزہ واریم اقرار
 سویود آغاجینا ائتمک گرک بو ایرادی
 اودا منیم کیمی گلمز امه گتیرمز بار
 دئیرله لاف محبت ووران بلایه دوزر
 یالان دیمزلہ. منیم حق سوزہ یوخوم انکار
 دوزن بلایه منم هیدجی. اگر گتیرم
 بیانه حالیمی. آغلار منہ در و دیوار منی تک قویموویون

صوفی بویوردی سیر و صفر دیر غمه علاج
 گئیدیم چاریق آیاقیمه آلدیم اله آغاج
 یئر قالمادی کی گتیمیوب اوردادوتوم سراغ
 بیر کس تاپیم مگر کیم ائده دردیمه علاج
 بیلیمش قمو کی یاخشی غذادیر سکنجبین
 اما نه فایده کی سلامت دئییل مزاج
 من بو یوغون آغاجی نئجه ائیلیوم قوجاق
 من بو اوزون طنابی نئجه ائیلیم قولاج
 ائیلہ اورکده نقش. گول اوزلر محبتین
 تاپماز بو مملکتده گوموش. سکه سیز رواج
 ترک ائیلمز محبتی اول کیم کی طینتی
 زر عالمینده تاپدی محبتله امتزاج
 آس. جان قلاغینه بو سوزی. تنبل اولما. دور
 گئت ایشله تاپ چورک. یوخی ایمان خدایه آج
 چوخ حرص. مال قازانماغا وورما معاش ایچین
 ائتمک گرک تلاش. ولی قدر احتیاج
 گل همت ائیلہ حاجتیوی کس بو خلقدن
 مشهور دور کی شیری ائده ر تولکی احتیاج
 محتاجدیر حریص. قناعت قیلان غنی
 گر بو یالین آیاغی. اونون وار باشیندا تاج

وظیفه دن چىخارىلاندىن سونرا مندىن بىر-بىر اوز چئوپىرىدىلر.

بئله گونلر بىرىندە آتام زنگ اندىب بىلدىردى كى، درحال كنده گل، آنان آغىر خستله نىب... رايون مركزىندىن كندىمىزه چاتاندا قارانلىق دوشموشدو. حىط-باجامىزدا ساكىتلىك حۇكم سوروردو. ائله ساكىتلىك كى، سىسىزلىكدن آدام دىكسىنىردى. قوهوم-قونشولار ئوئىمىزىن آلت مرتبه سىندە كى " تنبى " دئىلن اوتاغا يىغىشمىشدىلار. شوشىندىن قاپسىنى آچىب اىچرى گىرنده اورگىم قولقلارنىدا دؤيونمه يه باشلادى. آنامى اوتاغىن اورتاسىندا اوزو قىبله يه اوزاتمىشدىلار.

اؤزومو بو آن نئجه آپاراچاغىمى بىلمىردىم. قادىنلاردان كىمسە آغلامسىناراق اناما سسلندى:

- باخ، آمىنه، بۇيوك اوغون دا گلدى...

آنم گۆزلرىنى آچمادان، ظريف اللرىنى گوجلە منه سارى اوزاتدى، من اونون اللرىنى توتدوم، او، كىچىك قارداشىمىن آدىنى پىچىلدادى:

-بس قورخماز گلەمە دى؟

من غىبرى - اىختىيارى:

- گلە جك، او دا گلە جك، - دئدىم.

باجىلارىم بو سۆزه بند اىمىش كىمى، باش-باشا وئرىب آغلاشدىلار. هر ايل ياز گلنده نوروز بايرامىندا، قىشدا يئنى ايلين ايلك گونو آنم باشدا اولماقلا بىز هامىمىز قوربتده ياشايان كىچىك قارداشىمىن گلىشىنى اينتىظارلا گۆزلردىك. ايندى يئنى ايلدن سككىز گون اؤتموشدو، آما او، هله ده گلىب چىخمامىشدى. كىم بىلير، بلكه قارداشىمىن باشى اؤز الينده دئىلدى؟ بلكه دارا دوشموشدو؟ قورخماز اوشاق چاغلارىندان قورخو-هوركو بىلمزدى. يئنىتمه ياشلارىندان ايدمانلا مشغول اولوردو. عايىلهنىن سونبئشىگى اولدوغو اوچون آتا-آنم اونو بىزدن چوخ عزيزله يهردى.

..انام نؤوبتى دفعه قارداشىمىن آدىنى چاغيراندا هوشونو ايتىردى. دىواربويو بارداش قوروب اوتوران قادىنلار بىر-بىرىنه باخدىلار. اونلار ياز چوخو آنمادان دؤرد - بئش ياش بۇيوك ايدى. اجه لىن آتمىش بئش ياشىنى يئنىچه دولدورموش آنمىن باشى اوزرىندە وورنوخدوغونو بو قادىنلار مندىن ياخشى بىليردىلر. آتام دا بىر كونجه

(خاطره حكايه)

گناه GÜNAH

آنمىن موقدس روهونا ايتناف ائدىرم

نورالدين عدیل اوغلو.

سووت رژیمی سوقوتا اوغرامىشدى. وور-توت بئش ايل ايدى كى، موستقىل اولموشدوق. بو بئش ایلده رايونوموزون رهبرى بئش دفعه ديشدىرىلمىشدى. سايجا بئشىنجى رهبر موسكوا كىمى بۇيوك شهردە عالی ژورنالست تحصيلی آلمىشدى. اون ایلدن چوخ اورادا ياشايان همكارىمىن رايونا ايكىنجى دفعه رهبر تعيين اولونماسىنا هامىدان چوخ سئوئىمىشدىم. آما چوخ چكمه دى كى، بوى-بوخونجا حبش جنگاورلرینه اوخشايلان يئنى رهبر سياسى فندگىرلىك انده رك منى " اؤز عرىضمله " ايشدن چىخارتدى.

دوزو، اؤزونو اىصلاحاتچى، اوزاقگۆرن گنج سياسى خادىم حساب اندىن رهبرىن بو حاقسىز قرارىنا ذرهجه تأسوف ائلمىردىم. عكسىنه، بۇلگه موخبرى اولدوغوم " اوراسىيا " قزئتىنده اورگىم اىسته ين مؤوضودا يازىلارىمى درج ائندىرمك اىمكانى قازاندىغىما گۆره ممنوعنلوق هيسسى كئچىرىردىم. فقط سووتلر زامانىندا اولدوغو كىمى رايون رهبرى نىن وظیفه دن چىخاردىغى آداما جمعيتده هله ده " پئرسونا نون گراتا " كىمى باخانلار واردى. بلى، هر گون منىمله سالاملاشىپ، كئف-احوالىمى خبر آلان آداملار

بۇيودويوم اوجاغين ايستيسيني تىكجە انامين اللرينده دئييل، نفه سينده ده دوياردىم...

ياي فسلىنده انام ايشدن-گوجدن يورولاندا، خييطيميزده كى بۇيوك توت اچاجى نين كۆلگه سينده اوتوروب آغى دئيه-دئيه آغلاردى. باغداگول نئم دئيردى كى، انانيزين يادينا موحاربيبه دن قارا كاغىدى گلن بۇيوك قارداشى دوشوب، قوى آغلاييب اورگىنى بوشالتسين. غريبه يدى، انامين قارداشلارى نين - بيزيم داييلاريميزين هاميسى نين آدى اليغا كيتابى نين ايلك حرفى ايله باشلايىردى؛ آغاده ده، آغاگول، آبگول... اما بيز اوشاق چاغلاريميزدان نندسه اميلريميزى چوخ ايستردىك.

انامين كۆورك قلبى، مئهرىبان نوازيشى ايله ياناشى زهمى - ظاييطه سى ده واردى. نئمىن اوزون يون چوبوغونو ائوده پالازين آلتيندا قوياردى و دجلىك ائدن اوشاغى چوبوقلا دؤبه جگى ايله حدله يهردى. بۇيوكلو- كىچىكلى هئج بىريمىز جىنقىريمىزى دا چىخارمازدىق. على الخصوص دا انامين دوست-تانيشلارى بيزه ييغىشان گونلرده.

اتام هر ايل ائويمىزىن اوست مرتبه سينده كى گئنىش قوناق اوتاغىندا الى سوفره سى اچاردى. محرم آيىندا ايمام احسانى وئرر، اوروجلوق گونلريده كندىن آغساققاللارنى، اوروج توتان تانىش-بىليشىنى ايفطارا دعوت ائدردى...

بىر دفعه مورسل آدىل قوجا بىر كىشى پىللكندن آغىر- آغىر ائىنده انامدان سوروشور كى، آى ادىل، بس سنىن اؤولادىن يوخدور؟ اتام دا بيغالتى گولومسونوب جاواب وئرر كى، نىيه يوخدور، سىككىز اوشاغىم وار، دؤردو قىزدى، دؤردو ده اوغلان...

بو احوالاتى اتام بيزه دانىشاندا دؤنوب انامين اوزونه باخدى. اونون باخىشلاريندا بىزى حدديمىزى آشماغا قويمايان انامىزا ميننتدارلىق ايفاده سى وار ايدى... من يئددىنجى سىنىفده اوخوياندا انامين هسىر توخوماقدان قابار اولموش اللرينه شئير يازماق ايسته ديم:

اورگى نين قوبارىنا،
اؤولادى نين نوبارىنا،
اللى نين قابارىنا،
قوبارىن اولوم، گؤزل آنا...

چكىليب قوران كيتابىنى آچدى و ياسين سوره سىنى تىترك سسله اوخوماغا باشلادى...

من رايونون مركزى خستخاناسى نين باش حكيمينه زنگ ائله ديم. عادتىن، وظيفه دن چىخارىلمىش آدمى بئله چتىن مقاملاردا دا هئج كىم ائشيتمىر، چوخلارى يالان دولر وئرر، اونو باشىندان ائله يير. بىزىم رايونون باش حكىمى روسىيادا تحصيل آلمىشدى، بلكه ائله بونا گؤره ده درهال تجىلى ياردىم ماشىنى ايله ايكى حكىم گؤندردى.

ايختىصاصجا اورولوق اولان ويدادى حكىم منى چوخ ياخشى تانىيىردى. موايينه دن سونرا ادب-اركانلا منى كنارا چكىب، هامىيا معلوم اولان گئچكى سؤيله دى. من قوربتده اولان قارداشىمى دوشونه رك دئدىم:

- هئج اولماسا قارداشىم گلنجن...

او، منىم نه دئمك ايسته ديگىمى انلايىب:

-اللهدان اوميد كسىمىز، موعلىم، - دئدى.

حكىملر گئندىن سونرا انام منه ياخىنلاشدى:

-اوچ گون اول تئلقرام گؤندرمىشم، اما ساققالى آغارمىشان هله ده بىر خبر-اتر يوخدور...

من اونو ساكىتلىشدىرمك ايسته ديم:

-خابارووسك اوزاقدير، - دئدىم، - اوردان باكىيا گلن سرنىشىنلر ايكى طياره دييشيرلر. اول بىلسون كى، ايندى اورادا هاوا اوچوش اوچون وئرئشلى دئييل...

اتام قملى گؤزلرئنى پنجره دن بايىرا دىكدى، سونرا كۆورك سسل:

- يئددى گوندور كى، قهرمان قىزى قورخمازىن يولونو گؤزله بىر!-دئدى.

اتام حؤرمت علامتى اولاراق انامى هميشه " قهرمان قىزى " دئيه چاغىراردى. ايندى اونون ياناغىنا سوزولن بىر جوت گؤز ياشىنى گؤرچك دونيا باشىما فىرلاندى. اورگىمده قارداشىمى قىنايا-قىنايا اناما سارى دؤندوم. آلاها يالوارىردىم كى، انامين هوشو اؤزونه قاييتسين و او، يئنه " قورخماز " دئيه پىچىلداسىن!..

او يانوار گئجه سى من اونون ظريف، سولغون اللرينه باخا-باخا كئچمىش گونلره دؤنموشدوم. اوشاق واختى سويوق قىش گونونده منىم جورابلاريمى انام گئىنىدىردى. ائله بىل اونون اللرى نين هرارتى جورابلاريمى هوپاردى. آياقلارىم قارلى-شاختالى هاوالاردا بئله اوشومزدى. او سويوق قىش گونلرى دوغولوب

چۆكۈم. يئنه اليمى اوزايدىب انامين حالسيز، تيتىرك
الريندن توتدوم... ايلاهى، اونون دومانلى باخشىلارينا
پارلايان سون اوميد نيسگيلىنى ائله اريتدى كى، چۆهره
سینی بوروموش ناراحات ايفاده لر قئيبه چكىلدى.

هر ايکيميزين الی بوز كيمي سوپوق ایدی. ائله بیل
انامين اللرينى توتان اللريم قوربتين سوپوغوندا اوشوين
قارداشيمين اللرى ایدی. انام بير دفعه ده اؤزونه گليب "
قورخماز " دئینده، من سوپوقدان تيتره ين سسله
دیللندیم:

- گلديم، آنا، گلديم، من سنين قورخماز بالانام...

او آن انام گولومسه دى. ائله بیل ملك سيماسينا ايلاهى
نور چيلندى. و انامين گۆزلرينده هر شئى ابدى ساكىتلييه
چئوريلدى. منه ائله گلدی اونون جيسميندن آيريليب
قوش كيمي گۆى قوببه سينه چكىلن روحو دا سئوينچ
اچيندیدی.

او سوپوق يانوار گونو كندين سحرى انامين اولوم خبرى
ايله آچیلدى...

ياس مراسيمينه رايونون رهبرى ده گلدی. اطرافيندا دا
رايونون يوكسك وظيفه لى شخصلرى... موللارين فاتيهه
سيندن سونرا باشچى قيسا چيخيش ائديب رايوندا
آپارديغى ايصلاحاتلاردان دانيشدى. او، مجلسدن چيخاندا
اولجه آتاما، سونرا منه باشساغليغى وئردى. ايرى اللرينى
چييينمه قويدو، قاغيكئشليكدن چوخ سياسى معنا كسب
اندىن نظرلرينى منه ديكيب دئدى كى، امكداشى اولدوغوم
قزئتین موخبير پوستونا اجرا آپاراتيندا راحت كابینتت
آييريپ. بو، ائله منيم اولكى اوتاغيم ایدی...

اما بير دفعه قزئتین باش رنداكتورو عيرفان ساپماز
اؤزونون كۆشه يازيسيندا ايصلاحاتچى باشچينى مؤحكمله
تنقيد ائله دى. او يازيدان سونرا قزئتيميزين اجرا
حاكيمي نين بيناسيندا يئرلشن موخبير پوستو دا لغو
اولوندو...

او گونلرده قارداشيم دا قوربتدن كنده دؤنموشدو.
قبيريستانليقدا اناميزين باش داشينا ساريليب خيسين-
خيسين آغلاييدى. انام دا داشا چئوريلميش قوللارى ايله
سانكى اونو قوجاقلاميشدى. من ايسه گوناھكار كيمي هله
ده انامى " قورخمازام " دئيب سون نفسده آلداتديغيم
گنجه نين عذابيني چكىرديم...

۲۰۱۸-جى ایل.

اما يازديغيم ائله بو ميصراعلار اولدو. گۆزلريمين اؤنونده
انامين اللرى نين من حربى خيدمتدن قيسا مودتلى
مأذونيته گلنده بوينوما نئجه ساريلديغى گون
جانلانميشدى. انام كند يولوندا قاچا-قاچا اللرينى آچيب
قارشىما چيخميشدى. پاييزدا آزاجيق ياغيش ياغاندا بئله
كندين يوللارى زيغلى- پالچيقلی اولوردو. اناملا آراميزدا
ايكى يوز مئتردن چوخ مسافه واردى. قورخوردوم كى،
انامين آياغى او پالچيقلی يولدا سوروشوب ييخيلار. تنز
شينئليمى چيخاريپ كنارا آتدیم، وار گوجومله اناما سارى
قاچماغا باشلاديم... يول بويونجا اداملار دايانيب بيزه
تاماشا ائديرديلر. قونشوموز بهمن عمييله منسومه خالا
دئيرديلر كى، بيز عؤمروموزده هئچ كينودا دا آنا-بالانين
بئله گؤروش صحنه سيني گؤرمه ميشيك. اوزون ايللر
كنديميز، قونوم-قونشولار او گؤروشدن بهس ائتدی...

ايندى من انامين حرکتسيز بدنينه، اللرينه باخا-باخا
چاره سيزليكدن اغلئما نه گلدی دوشونوردوم: " بو اللره
انام گؤره سن هانسی اوغلونون بوينونو داها چوخ
قوجاقلاميشدى، هانسی قيزى نين ساچلارينا چوخ سيغال
چكميشدى؟! "

...گنجه ياريدان اؤتنده انام گۆزلرينى آچدى، اونون
ياناغينا سوزولن گۆز ياشلارى قوربت ديياردا يوبانان
قارداشيمدان اؤترو آخيردى، يانا آچديغى قوللارى
قارداشيمين بوينونو سون دفعه قوجاقلاماق
اينتظاريندايدى. بو مقامدا يئنيدن ياسين اوخوماغا
باشلايان آتام دا گۆز ياشلارى ايله اللی ايلليك عؤمور
يولداشيندان ابدى آيريلغا ياس قورموشدو...

انامين اوغول يولو گۆزله ين نيسگيلله بو دونيادان
كؤچمه سى فيكرى ايجيمي گؤينه ديردى. بو مؤحتى
عؤمروم بويو قلبيمده داشيماغين آغريلغينى-آجيسينى
دويدوقجا كؤوره لييرديم. انام يئنه " قورخماز! " دئيه
ياواشجا اينيلده دى...

-جان اوسته اولان آدمى جانيسر ائتمك گوناھدى؟-
انامين باش اوچوندا اوتورموش دايبسى قيزى گولسوم
خالانين يورغون سسينده كى گيلئى منى برک سيلكله
دى.

هامى دؤنوب منيم اوزومه باخدى. ائله بیل همين آن من
قارداشيمي گئديب دونيانين او باشيدان گتيرمه يه قادي
ايديم. آغير-آغير انامين ياستيغى نين يانيندا ديز اوسته

Xudafərin

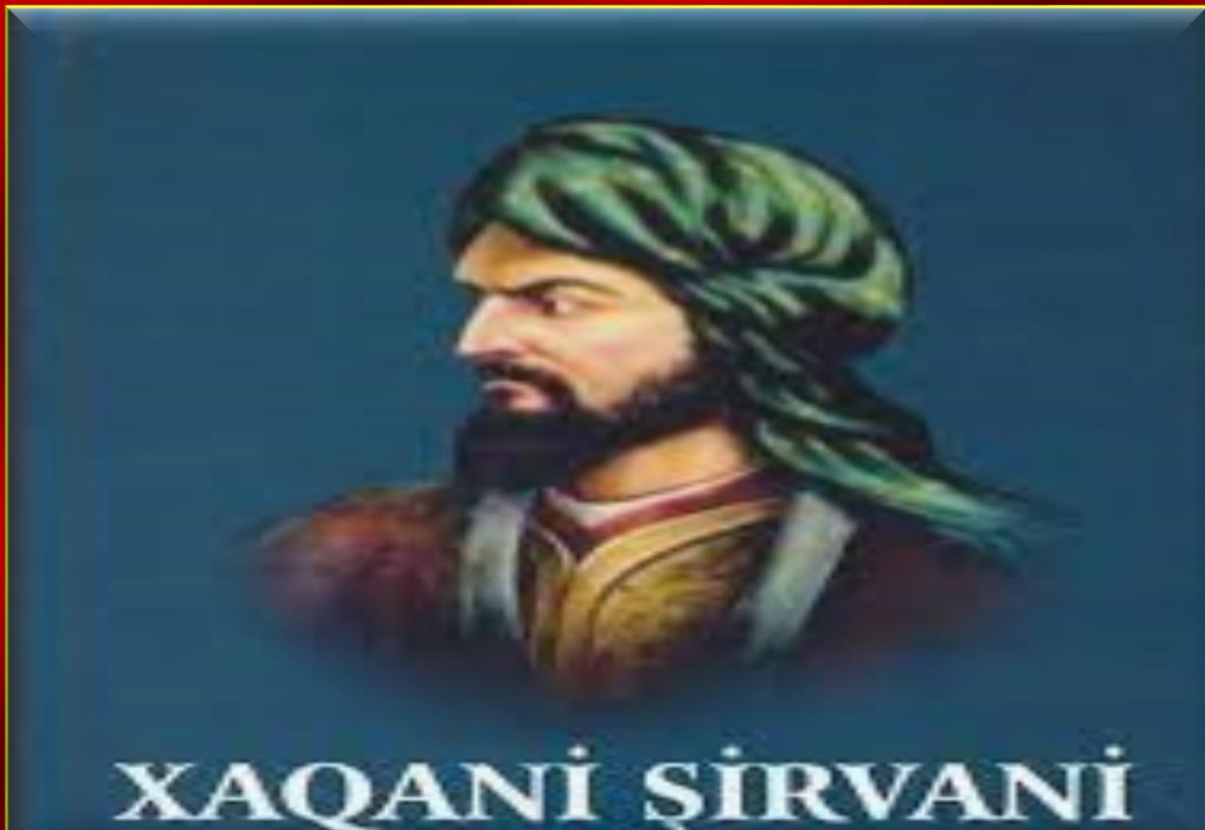

Türkeə - Farsca

ŞUBAT (FEVRAL) 2022 - İL 20 - SAY 202 (ELMİ-ƏDƏBİ-KÜLTÜRƏL DƏRGİ)

www. Khudafarin.ir

1199 -Şamaxı 1120 -Təbriz

XAQANI ŞİRVANI

